

М.В. МЕНДЖУЛ

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ
СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ**

Монографія

Ужгород
Видавництво Олександри Гаркуші
2010

УДК 347 : 06.07

М 50

ББК Х9 (4Укр) 304

Монографія присвячена дослідженню цивільно-правового статусу громадських організацій. Розглядаються питання визначення поняття та ознак громадської організації як суб'єкта цивільного права, порядок створення та припинення громадських організацій, їх місця в системі суб'єктів цивільного права. Аналізуються цивільна правоздатність та дієздатність громадських організацій, особливості здійснення ними майнових та особистих немайнових прав. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства в сфері цивільно-правового регулювання створення, діяльності та припинення громадських організацій.

Видання призначене для науковців, викладачів і студентів юридичних факультетів та юридичних вузів, а також для практикуючих юристів, працівників органів юстиції, суддів та громадських організацій.

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Закарпатського державного університету
(протокол № 6 від 18 грудня 2009 р.)*

Рецензенти:

Бабаскін Анатолій Юрійович – кандидат юридичних наук, ст. науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Трачук Петро Антонович – кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Закарпатського державного університету.

Публікація цього видання стала можливою завдяки підтримці Фонду ім. Стефана Баторія. Погляди автора, викладені в даній публікації, не обов'язково відображають позицію Фонду ім. Стефана Баторія.

ISBN 978-617-530-006-0

© Менджул М.В., 2010

© Видавництво

Олександрів Гаркуші, 2010

ВСТУП

Розвиток громадянського суспільства в Україні пов'язаний як із зростанням кількості громадських організацій, так і з активним здійсненням ними своєї діяльності. Важливу роль при цьому відіграє здатність громадських організацій бути учасниками цивільних правовідносин. Прийняття 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), який набрав чинності з 1 січня 2004 року та визнав громадські організації непідприємницькими товариствами, сприяло розвитку цивільних відносин за їх участі та утвердженню особливого місця громадських організацій серед суб'єктів цивільного права. ЦК України детально регламентує питання, пов'язані з функціонуванням юридичних осіб приватного права. Водночас не достатньо врахована специфіка непідприємницьких товариств, до числа яких відносяться і громадські організації. Радянське цивільне законодавство не містило розподілу юридичних осіб, створених у формі товариств, на підприємницькі та непідприємницькі. Тому норми ЦК України, що стосуються непідприємницьких товариств, містять нові положення, що відображають глибинні зміни, які відбулися в цивільному законодавстві України за останні десятиліття. ЦК України містить тільки дві статті, присвячені непідприємницьким товариствам, а громадським організаціям – жодної. Більш детально створення і діяльність громадських організацій повинні врегулювати спеціальні закони. До таких нормативних актів насамперед належать Закони України „Про об'єднання громадян”, „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” та ін. Однак значна частина правових норм, що містяться в спеціальних законах і регламентують порядок створення та діяльності громадських організацій, не враховують їх цивільно-правовий статус та навіть суперечать нормам ЦК України, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Крім того, в сучасній науці цивільного права ще не було комплексного дослідження громадських організацій як суб'єктів цивільного права. До 90-х років ХХ століття цивільно-правові відносини з участю громадських організацій розглядалися в працях таких науковців, як С.Н. Братусь, В.А. Бігун, В.В. Качанова, Г.А. Кудрявцева, Г.В. Міщенко, П.І. Седугін та ін. Після проголошення України незалежною державою основна увага науковців була звернена до дослідження конституційно-правового та адміністративно-правового статусу громадських організацій (Н.П. Гаєва, О.М. Вашук, Є.Є. Додіна та ін.). Детально досліджується правовий статус інших суб'єктів цивільного права, в тому числі благодійних та релігійних організацій (О.Ю. Літвіна, В.Д. Фучеджі, В.О. Чепурнов та інші). Проблемам правового

статусу юридичних осіб приватного права також присвячено багато наукових праць, зокрема таких науковців, як: С.С. Алексєєв, В.І. Борисова, С.Н. Братусь, О.М. Вінник, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.С. Канзафарова, О.Р. Кібенко, Н.В. Козлова, В.М. Кравчук, Н.С. Кузнєцова, І.М. Кучеренко, В.В. Луць, Д.І. Мейер, Й.О. Покровський, В.Д. Примак, Н.О. Саніахметова, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.А. Суханов, Л.М. Труфанова, В.Д. Фролов, Б.Б. Черепахін, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич та ін. Однак проблеми цивільно-правового статусу громадських організацій залишились поза увагою науковців сучасної вітчизняної юридичної науки.

Автор висловлює щирі подяку кандидату юридичних наук, старшому науковому співробітнику Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України **Анатолію Юрійовичу Бабаскіну** за цінні поради, зауваження та наукове керівництво дослідженням.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Для розуміння поняття громадських організацій як суб'єктів цивільного права необхідно дослідити історію їх становлення та розвитку.

На території України історія громадських організацій нараховує більше двох століть. Однак перші організації непідприємницького характеру існували ще в VII-VI ст. до н.е. Так, в римському праві професійні та релігійні союзи наділялися правами приватних осіб. Професійні союзи мали власні статути, що визначали порядок їх функціонування [1, с. 301]. Активну роль в Стародавньому Римі відігравав і такий вид об'єднання громадян як політичні партії [2, с. 14]. Проте дані об'єднання не були юридичними особами в сучасному розумінні цього поняття. Оскільки, як підтверджують дослідження ряду науковців, в тому числі І.С. Канзафарової [3, с. 296], І.М. Кучеренко [4, с. 5], Й.О. Покровського [5, с. 145 – 146] та ін., інститут юридичної особи хоч і виник в Стародавньому Римі, не був розроблений римським правом, не існувало самого терміну „юридична особа”.

Римським правом були розроблені певні ознаки юридичних осіб як суб'єктів права, а саме: 1) в галузі приватноправових відносин об'єднання (корпорації) прирівнювались до фізичних осіб; 2) вихід зі складу об'єднань окремих осіб не впливав на їх юридичне становище; 3) визнання повної майнової відособленості юридичної особи від прав своїх засновників; 4) право вступати у будь-які приватноправові відносини як з фізичними, так і з юридичними особами, проте через фізичних осіб – законних представників [6, с. 48 – 50]. Крім того, були виділені основні типи об'єднань (союзи (корпорації) фізичних осіб (*universitas personarum, hominum*) і установи (*res corpora, res causae*) [7, с. 92]. До вільних союзів відносилися релігійні колегії, похоронні колегії, колегії ремісників і т.д. [6, с. 198 – 212]. Установи створювалися з метою досягнення суспільно-корисних цілей [8, с. 10].

Таким чином, хоча початок історії самого поняття „юридична особа” науковці пов’язують з середньовіччям [9, с. 13], основи інституту юридичної особи, закладені ще римським правом, стали поштовхом для розвитку не тільки підприємницьких організацій, але й різних видів об’єднань громадян, в тому числі громадських організацій.

Подальший розвиток економічних відносин сприяв виникненню як різних видів підприємницьких юридичних осіб (перша компанія виникла в Англії ще в XV ст.) [10, с. 93], так і об’єднань громадян (у Великобританії благодійні асоціації почали виникати з часу прийняття в 1601 р. закону, що став основою правового регулювання благодійності) [11, с. 102].

На території Російської імперії, частиною якої була і територія сучасної України, першими об’єднаннями з програмними документами, на думку Н. Романової, були „Вільне Економічне товариство”, створене в 1765 р. з ініціативи Катерини II, „Вільні Російські збори” при Московському університеті (1771 р.) та ін. [12]. Науковці С.А. Абросімова [13] та О.Ю. Літвіна [14, с. 6], які досліджували історію благодійних організацій, стверджують, що в Російській імперії та Україні створення та діяльність перших благодійних організацій слід віднести на кінець XVIII ст. С.Н. Братусь наголошує на тому, що тільки в буржуазному суспільстві на законодавчому рівні визнано майнову правоздатність різних видів об’єднань громадян, в тому числі громадських організацій, оскільки вони для досягнення своїх цілей ставали учасниками цивільного обороту [15, с. 40].

На території Російської імперії перший нормативний акт, що врегулював порядок створення громадських організацій, з’явився в 1782 р. [16, с. 78]. В статті 64 „Статуту Благодичинія” зазначалося, що „управа благодичинія” охороняє у своїй законній силі законом затверджені об’єднання, товариство, братерство чи інше подібне утворення. В 1862 р. був прийнятий спеціальний акт, у якому вказувалося, що благодійні установи чи організації взаємної допомоги створюються за згодою міністра внутрішніх справ. З цього часу відзначається значний ріст числа благодійних установ і станом на 1 січня 1899 р. в Російській імперії їх нараховувалося 14854, з них 7349 товариств та 7505 закладів [17, с. 100]. Крім того, для спрощення процедури створення благодійних організацій в 1897 р. були розроблені Нормальні та Примірні статuti (наприклад, „Примірний статут товариства допомоги бідним” [17, с. 102]). У результаті прийняття цих нормативних актів порядок створення організацій став явочно-нормативним. Нормальні статuti визначали загальний порядок організації благодійного товариства. В статутах

передбачалися мета товариства, його склад, кошти, органи управління (загальні збори, правління товариства (комітет, рада) та ревізійна комісія), порядок припинення діяльності.

А.Д. Степанський в праці, присвяченій історії громадських організацій, стверджує, що на межі XIX–XX ст. в Російській імперії, куди входила і значна частина сучасної України, діяло близько 1000 добровільних товариств, у тому числі 180 наукових і близько 300 культурно-просвітніх (в 1910 р. останніх було 550). Починаючи з судової реформи 1864 р. і до 1917 р., активно організовувалися територіальною ознакою професійні об'єднання присяжних повірених (адвокатів) [18, с. 13 – 14].

Таким чином, до початку XX ст. на території України, що входила до складу Російської імперії, не було єдиного нормативно-правового акту, який би регламентував діяльність громадських організацій та інших видів об'єднань громадян.

Розвиток різних видів об'єднань громадян в європейських країнах обумовив прийняття відповідних нормативно-правових актів. Так, у Великобританії у 1853 році був прийнятий Закон про благодійні фонди, який передбачив створення Комісії з благодійності та заклав основи сучасного регулювання благодійної діяльності в Англії [11, с. 102]. У Франції в XIX ст. активна діяльність різних видів об'єднань громадян (від союзів взаємодопомоги до літературних клубів і релігійних громад), сприяла прийняттю 1 липня 1901 року закону „Про асоціативний контракт”, який встановив, що „асоціація – це договір, відповідно до якого дві особи або кілька осіб на постійній основі поєднують свої знання або свою діяльність для досягнення мети, не пов'язаної з розподілом прибутків”. Свобода вибору мети створення асоціації обмежувалася неможливістю вибору „мети, що суперечить законам і добрій вдачі, або ж спрямована на руйнування цілісності національної території або республіканської форми правління” [19, с. 4 – 5].

17 жовтня 1905 р. на території Російської імперії видається маніфест “Про вдосконалення державного порядку”, яким проголошувалася „свобода слова, совісті, зборів та союзів”. Право на свободу об'єднань було також закріплено в „Основних законах Російської імперії” від 23 квітня 1906 р. [20, с. 83]. Революція 1905 – 1907 рр. прискорила прийняття нормативно-правового акту, що регламентував створення та діяльність громадських організацій, – „Тимчасові правила про товариства та союзи” (4 березня 1906 р.), який діяв до лютого 1917 р. Даний нормативно-правовий акт встановлював, що товариство – це “об'єднання декількох осіб, які не мають на меті отримання прибутку від ведення підприємницької

діяльності та діють із спільною метою, а союз – об'єднання двох або декількох таких товариств, хоча б через посередництво їх уповноважених” [9, с. 13 – 14]. Дане визначення по своїй суті близьке до сучасного розуміння непідприємницьких організацій.

Тимчасові правила забороняли створення товариств: “а) що переслідують цілі, які суперечать суспільній моралі чи заборонені кримінальним законом, або ж загрожують громадському спокою чи безпеці, б) якими керують установи та особи, що перебувають за кордоном, якщо ці товариства переслідують політичні цілі”.

Крім того, Тимчасові правила регулювали діяльність професійних спілок, зокрема встановлювали, що вони мають на меті з'ясувати і погодити економічні інтереси, покращити умови праці своїх членів чи підняти продуктивність підприємств, що їм належать. Встановлювалося, що завданнями професійних товариств можуть бути: а) пошук способів для усунення непорозумінь, які виникають на ґрунті договірних умов між роботодавцем і працівником, шляхом досягнення згоди чи третейського розгляду; б) з'ясування розмірів заробітної плати та інших умов праці в різних галузях промисловості і торгівлі; в) надання допомоги своїм членам; г) створення кас поховання, взаємодопомоги і т.п.; д) створення бібліотек, професійних шкіл, курсів та читань; е) надання своїм членам можливості вигідного придбання предметів першої необхідності та знарядь виробництва; ж) сприяння в пошуку роботи і робочих рук; з) надання юридичної допомоги своїм членам.

Тимчасовими правилами встановлювався дозвільний порядок створення об'єднань громадян. Засновники громадських організацій повинні були надати представникам влади заяву встановленого зразка, списки членів керівних органів, проект статуту, без затвердження якого організація не могла розпочати діяльність. Якщо протягом двох тижнів заявник не одержував обґрунтованої відмови, товариство могло розпочати свою діяльність. Реєстрація товариства здійснювалася шляхом внесення його в спеціальний реєстр, інформація про це публікувалася в місцевій пресі. Після цього організація вважалася створеною та отримувала право набувати й відчужувати нерухоме майно, укладати угоди відповідно до заявлених цілей, організовувати різні заходи, отримувати пожертвування. Дія Тимчасових правил не поширювалася на релігійні організації та товариства, що утворювалися з дозволу керівництва в навчальних закладах.

Питання про припинення діяльності організації вирішувалося губернською присутністю по справам товариств. Якщо організація відхилилася від заявленої в статуті діяльності, представники влади

могли запропонувати їй самостійно усунути порушення в призначений термін. Якщо діяльність товариства загрожувала суспільній безпеці або спокою, вона могла бути призупинена [17, с. 103].

Необхідно відмітити, що під час розробки Тимчасових правил Міністерство юстиції підготувало альтернативний законопроект з урахуванням досягнень європейської науки та законодавчих актів західних країн. Зокрема, він передбачав новий порядок створення й припинення діяльності організацій – судовий, за виконавчими органами влади залишалось лише право нагляду за їх діяльністю. За способом створення організації поділялися на зареєстровані в окружному суді (статутні) та утворені шляхом простого повідомлення (явочні). З моменту реєстрації організація набувала прав юридичної особи [20, с. 83; 21, с. 26]. Даний законопроект так і не був прийнятий, оскільки обмежував державний контроль над створенням і діяльністю громадських організацій та інших об'єднань громадян.

Загалом, прийняття Тимчасових правил про товариства та союзи було значним кроком вперед на шляху гарантування права на свободу об'єднань та становлення громадських організацій як повноцінних учасників суспільних відносин. Крім того, прийняття Тимчасових правил про товариства та союзи стало поштовхом до зростання кількості громадських організацій та інших видів об'єднань громадян. Так, тільки Московський міський довідник за 1912 рік перерахував більше 600 товариств, організацій та клубів, серед них: Пироговське товариство російських лікарів, Московське товариство архітекторів, Політехнічне товариство, Московське товариство мистецтва й літератури, Московське драматичне товариство, Московське товариство художників, Російське товариство фотографів та ін. [16, с. 79 – 80].

Активна діяльність підприємницьких юридичних осіб і зростання кількості громадських організацій та інших видів об'єднань громадян сприяло розвитку вчень про юридичні особи. В.Є. Чіркін звертає увагу на те, що поняття „юридична особа” виникло в німецькій літературі в XVIII-XIX ст.ст. і вперше було закріплено в Німецькому цивільному укладенні 1896 р. [22, с. 22]. В Російській імперії, в складі якої перебувала значна частина сучасної України, остаточне оформлення поняття юридичної особи в цивільному праві відбулося після реформ 1860-х років. З'явилися дослідження проблем поняття, природи та функцій юридичних осіб, зокрема “теорія фікції” (папа Інокентій IV, Савін’ї) [23, с. 221], „теорія персоніфікованої мети” (або „цільового майна”) А.Ф. Бринца [24, с. 99], „теорія інтересу” Р.Ф. Герінга [3, с. 298], „органічна теорія” (Гірке, Регельсбергер) [25, с. 120 – 121; 26,

с. 155] та ін., що заклали основи сучасного розуміння цього інституту. Більшість науковців визнавали юридичну особу самостійним суб'єктом цивільного права, основні дискусії тривали лише навколо сутності такого суб'єкта.

Положення не всіх цих теорій може бути застосоване для з'ясування правової природи таких юридичних осіб як громадські організації. Так, наприклад, не можна погодитися із „теорією фікції” Савін'ї, за якою тільки людина є дійсним суб'єктом права, а також з теоріями „персоніфікованої мети” та „колективної власності”, оскільки для громадських організацій майно відіграє невелику роль, і їх створення не залежить від його наявності.

Натомість інтерес становить „нормативна теорія юридичної особи” Є.Н. Трубецького, який вважав, що юридичні особи – це особи, створені нормою, та існують поруч з фізичними особами [25, с. 121]. Необхідними умовами існування юридичної особи, на його думку, є: 1) наявність тривалої, постійної мети, що може бути досягнута завдяки зусиллям кількох людей; 2) існування матеріального субстрату, тобто тих фактичних умов, без яких не може бути досягнута мета, заради якої створюється юридична особа (субстратом юридичної особи може бути або майно, призначене для певної мети, або певні фізичні особи (при створенні громадських організацій), або те й інше разом); 3) юридичне визнання. Суб'єктом права при цих умовах є не тільки жива реальна особа, а всякий суб'єкт (реальний або ідеальний), якого юридична норма наділяє правами. Й.О. Покровський вважав, що юридична реальність є особливою реальністю: сама фізична людина, перетворюючись у юридичного суб'єкта права, втрачає значною мірою свою природну реальність; для поняття суб'єкт права байдужий ріст, волосся і т.д. Поняття суб'єкта права, таким чином, є взагалі технічним, умовним поняття, що як таке цілком може застосовуватися і до юридичних осіб [5, с. 147].

Жовтнева революція принесла зміни і в нормативно-правове регулювання створення та діяльності громадських організацій. Одним із перших нормативних актів Тимчасового уряду була постанова від 12 квітня 1917 р. „Про товариства і союзи”, яка гарантувала усім без винятку громадянам право без особливого на те дозволу організувати товариства і союзи з метою, що не суперечить кримінальним законам. Дана постанова ввела явочний порядок створення товариств [21, с. 28]. Але вже 19 липня 1917 р. була видана постанова, яка становила судовий порядок реєстрації та припинення громадських організацій [20, с. 85].

ІІІ Універсалом Української Центральної Ради від 7(20) листопада 1917 року проголошувалася свобода союзів. Конституція Української

Народної Республіки („Статут про державний устрій, права і вільності УНР”) від 29 квітня 1918 р. в ст. 17 гарантувала, що як громадянин УНР, так і інші особи на території УНР не можуть бути обмежені в свободі слова, друку, совісті, асоціації та страйку, якщо при цьому не порушуються норми кримінального права.

Стаття 16 Конституції СРСР 1918 р. гарантувала свободу об'єднань для робітників та селян. При цьому інтелігенція і особи, позбавлені виборчих прав, фактично позбавлялися права на створення об'єднань. В 1918 р. був прийнятий також Декрет про обов'язкову реєстрацію товариств. Незареєстровані виконкомами рад добровільні товариства й союзи автоматично підлягали закриттю, а їхнє майно передавалося на баланс відповідних відомств [12].

Конституція УРСР, прийнята в березні 1919 р., фактично дублювала положення Конституції СРСР 1918 р., і в ст. 26 гарантувала всім працюючим свободу об'єднання та закріплювала обов'язок держави надавати матеріальну та іншу допомогу робітникам та найбіднішим селянам для їх об'єднання і створення організацій.

Як дореволюційне російське законодавство, так і Цивільний Кодекс УРСР 1922 р. (ст. 13), визнавали юридичними особами об'єднання осіб, установи або організації, які могли набувати прав щодо майна, вступати в зобов'язання, бути позивачами та відповідачами в суді [4, с. 7].

З 1919 року органи влади активно залучають організації громадської самодіяльності до охорони громадського порядку [27, с. 157], а наукові громадські організації, наприклад Товариство Українських правників (протягом 1921-1929 рр.), – до розробки різних законопроектів [28, с. 64].

У зв'язку з утворенням СРСР 9 травня 1924 р. була прийнята „Постанова про порядок затвердження статутів та реєстрацію товариств і союзів, що не мають на меті отримання прибутку й поширюють свою діяльність на територію всього Союзу РСР”. Дана постанова, повторюючи положення аналогічного закону від 3 серпня 1922 р., передбачала необхідність попереднього узгодження проектів установчих документів організацій у державних інстанціях. Наступна постанова від 16 лютого 1925 р. прямо пропонувала скоротити число товариств, звівши їх до мінімуму, зберігши лише ті, метою яких була боротьба з неосвіченістю населення, а також оборонно-спортивні [12]. В березні 1929 р. ЦК КП(б) У своєю постановою фактично заборонив товариствам проводити заходи, пов'язані із комерційною діяльністю.

Конституція УРСР 1929 р. дублювала положення попередніх конституційних актів і в ст. 11 гарантувала тільки робітникам та селянам право

на об'єднання і створення організацій.

Загалом, 20-30-ті роки ХХ століття характеризуються масовою ліквідацією громадських організацій та одночасним створенням організацій, що поділяли комуністичну ідеологію і підпорядковувалися комуністичній партії. Наприклад, у резолюції ЦК ВКП(б) від 18 червня 1925 р. “Про політику партії в області художньої літератури” зазначалося, що партія за умов диктатури пролетаріату буде підтримувати саме пролетарську літературу, керувати нею, знищуючи при цьому ідейно чужі літературні течії. Невдовзі припинили свою роботу Харківське наукове товариство, товариство Нестора-літописця, десятки наукових та творчих товариств у різних містах України.

Водночас були створені наступні організації: класова організація робітничої молоді „Ленінська Комуністична Спілка Молоді України”, дитячі об'єднання „Юні комуністи”, „Юнацька трудова армія”, піонерські організації (засновані 19 травня 1922 р., а вже у грудні 1924 р. в республіці існувало 4 290 загонів, які об'єднували 200 470 піонерів), Міжнародна організація допомоги борцям революції, Всеукраїнське товариство культурних зв'язків із закордоном, антирелігійні об'єднання, а також численні жіночі, творчі, наукові, інженерно-технічні, спортивні організації. Наймасовішими серед громадських організацій були професійні спілки. На початок 1926 р. у профспілках України нараховувалось майже 1 млн. 600 тис. осіб. У 1926 р. відбулася організаційна перебудова профспілок. Замість 42 було створено 23 укрупнені галузеві спілки: гірників, металургів, текстильників та ін.

У процесі одержавлення професійних спілок визначальну роль зіграли постанова ЦВК і РНК СРСР та ВЦРПС від 1 червня 1933 р., якою передбачалось злиття Народного Комісаріату Праці СРСР з усіма місцевими органами, включаючи і органи соціального страхування, з апаратом ВЦРПС у центрі та на місцях, поклавши на неї обов'язки НКП та його органів, і постанова ЦВК і РНК СРСР та ВЦРПС від 10 вересня 1933 р. про порядок злиття НКП СРСР з ВЦРПС. Слід відзначити, що первинні профспілкові організації не мали статусу юридичної особи. Такі права профспілкові комітети одержали на підставі Положення про права фабричного, заводського, цехового комітету професійної спілки, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР 15 липня 1958 р. [29, с. 106].

Діяльність громадських організацій та інших видів об'єднань громадян регламентувалася положенням „Про добровільні товариства та їх союзи”, прийнятим постановою 10 липня 1932 р., „Про порядок заснування й ліквідації Всерадянських товариств і союзів, які не

переслідують отримання прибутку”, і затвердженням Постановою ЦВК та РНК СРСР від 6 січня 1930 р., та положенням „Про виробничу та комерційну діяльність і лотерейну роботу добровільних товариств”, затвердженням Постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 вересня 1933 року. Основним недоліком законодавства цього періоду було те, що добровільні товариства могли виникати та існувати тільки під жорстким контролем держави. Для реєстрації товариству необхідно було довести, що воно діятиме у відповідності з цілями комуністичного будівництва (п. 3 Положення). Положенням були також введені обмеження для членства у товаристві „осіб, що виявили вороже відношення до революційного руху пролетаріату” (п. 4), надані повноваження державному органу, що провадить реєстрацію, вирішувати питання про доцільність створення товариства, про відповідність його статутних цілей „загальним завданням даної галузі соціалістичного будівництва”. Крім того, державні органи мали право надавати товариствам вказівки, які були обов’язковими до виконання, а при відхиленні від вказаних у статуті цілей та завдань, „вживати будь-які заходи, включаючи ліквідацію товариства” (п. 20 Положення) [30, с. 272].

Конституція УРСР 1937 р. в ст. 106, повторюючи положення ст. 126 Конституції СРСР 1936 р., встановлювала, що з метою розвитку самодіяльності та політичної активності народних мас, громадянам гарантується право на об’єднання в громадські організації. При цьому дана стаття містила перелік таких громадських організацій: професійні спілки, кооперативні об’єднання, молодіжні організації, спортивні та оборонні організації, культурні, технічні та наукові товариства. Даною статтею також передбачалося, що „найбільш активні та свідомі громадяни із робітничого класу, працюючих селян та працюючої інтелігенції добровільно об’єднуються в Комуністичну партію Радянського Союзу, що є передовим загоном працюючих в їх боротьбі за побудову комуністичного суспільства та керівним ядром всіх організацій працюючих, як громадських, так і державних”.

Крім того, громадянам було надано право створювати профспілкові клуби і так звані фонди творчих союзів, наприклад, художні, літературні, архітектурні та інші. Клуби робітників та службовців були визнані юридичними особами ще в 1929 р. Типовий статут профспілкового клубу, затверджений в 1934 р., визначав клуб як масову культурну та самоврядну організацію, що діє на основі добровільного членства та під керівництвом відповідної профспілки. Положення про профспілковий клуб, затверджене в 1939 р., встановлювало, що клуб організується або низовим, або обласним, або республіканським комітетами профспілки

за рішенням його центрального комітету. Фонди творчих союзів утворювалися з дозволу уряду для задоволення матеріально-побутових і культурних потреб членів цих союзів. Фонд, на відміну від клубу, діяв на основі принципу членства й матеріальної участі членів в утворенні його майнової бази [15, с. 134 – 136].

Територія сучасного Закарпаття протягом 1939-1944 рр. входила до складу Угорщини. В цей період спостерігається масова ліквідація громадських організацій, діяльність яких не відповідала загальнодержавній ідеології. Так, за наказом міністра внутрішніх справ 3 лютого 1940 р. було розпущено товариство „Просвіта”, а приміщення було передано Угорсько-русинській спілці, пізніше Угорській Культурній Спілці Підкарпатської Русі. Представники влади тільки в м. Мукачеві і районі заборонили діяльність 250 громадських, культурних, господарських, промислових та інших організацій. Тимчасово діючими залишалися: Католицький Дівочий Клуб (понад 100 членів), Народна Кухня Ізраелітів (370 членів), Жіноча Ортодоксальна Ізраелітська Спілка (221 член), Жіноча Ізраелітська Спілка „Серетет” (200 членів), Ужгородський реформатський гурток (70 членів), Скаутський загін „Чудо-Олень” (70 членів) та ін. [31, с. 23 – 24]. Вже у грудні 1940 р. дозволялося створення благодійних та публічно-просвітницьких організацій, і таких, що сприяли народній обороні і боротьбі з епідеміями. З метою консолідації проугорських сил краю нова влада організувала „Союз Підкарпатських бойових товаришів ім. Берчені” та воєнізовану організацію „Левенте”, останню навряд чи можна віднести до добровільних. Для організації і контролю за науковим життям краю в рамках державної ідеології 26 січня 1941 р. в м. Ужгороді було засновано „Підкарпатське товариство наук”. Водночас досить масовими та популярними у краї серед молодіжних організацій були організації скаутів та Товариство католицької селянської молоді. Аналіз діяльності громадських організацій на Закарпатті у 1939-1944 рр. показує їх обмеженість та маріонетковий характер. Це підтверджується також порядком їх легалізації (залежністю від міністерства внутрішніх справ, адміністрації і поліції, а не юстиції), відсутністю судової процедури захисту своїх прав від державного втручання, існуванням тільки провладно орієнтованих організацій [31, с. 24 – 25]. Загалом декоративний характер громадських організацій на Закарпатті в цей період пояснюється існуючим авторитарним режимом.

У 40-50-ті роки ХХ століття були створені та активно діяли наступні організації: Радянський комітет захисту миру (1949 р.), Асоціація сприяння ООН у СРСР (1956 р.), Комітет радянських жінок (1956 р.), Комітет молодіжних організацій СРСР (1956 р.), Радянський комітет ветеранів

війни (1956 р.), Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів (1958 р.), Всесоюзне товариство „Знання”, Союз товариств Червоного Хреста й Червоного Півмісяця СРСР, Добровільне товариство сприяння армії, авіації й флоту СРСР (1951 р.), при Академії наук СРСР діяло понад 20 всесоюзних наукових товариств. У 1976 р. в СРСР діяло 37 всесоюзних наукових медичних та 23 науково-технічних товариств, 15 республіканських товариств охорони природи, з яких українське було засноване ще в 1946 р. та налічувало 10,1 млн. членів. У листопаді 1976 р. також було створено Українську громадську групу сприяння виконанню гельсінських угод [32, с. 236]. Активно діяла Радянська асоціація міжнародного права, в яку входили В.Г. Буткевич, М.І. Лазарев, Л.Н. Шестаков, В.Н. Ліхачев та ін. [33].

Щодо такого виду громадських організацій як професійні спілки, то Н.А. Циганчук в своєму дисертаційному дослідженні приходиться до висновку, що протягом 20-70-х років ХХ століття в радянському законодавстві відбувається процес визначення правового статусу профспілок із поступовим розширенням їх прав у сфері трудових відносин [34, с. 8]. Статути всіх галузевих профспілок відображали лише особливості їх діяльності і мали відповідати статуту профспілок СРСР, затвердженому 1 листопада 1963 р. Профспілки набували цивільної правоздатності з моменту затвердження їх статутів [35, с. 113]. Подальший розвиток правового статусу профспілкових організацій відбувся в Кодексі законів про працю УРСР 1971 р. (статті 243 – 252).

Водночас продовжилася практика залучення громадськості до охорони суспільного порядку та боротьби із злочинністю. Так, у грудні 1958 р. в Україні вперше були створені добровільні народні дружини з робітників Донбасу. У березні 1959 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову „Про участь трудящих в охороні громадського порядку у країні”, що зумовила кількісне зростання добровільних народних дружин. Станом на 1 січня 1965 р. в Україні нараховувалось 32 300 народних дружин, у складі яких було близько 1 млн. 700 тис. дружинників [27, с. 158]. 20 травня 1974 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли постанову № 379 „Про подальше вдосконалення діяльності добровільних народних дружин по охороні громадського порядку”, якою було затверджене примірне положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку. Даний нормативно-правовий акт із змінами та доповненнями, внесеними відповідною постановою від 12 березня 1987 року № 333, залишається чинним.

При профспілкових органах на підприємствах та колгоспах створювалися каси взаємодопомоги, які діяли на підставі Тимчасового статуту

каси взаємодопомоги, затвердженого Президією ВЦРПС 20 листопада 1959 року, та Примірною статуту каси громадської взаємодопомоги, затвердженого постановою Раднаркому УРСР від 2 жовтня 1938 року. Ці каси взаємодопомоги, на думку Ю. Шишuti, були „громадськими напівблагодійними організаціями” [36, с. 12].

Незважаючи на позитивні результати діяльності громадських організацій, вони, перебуваючи під контролем держави, сприяли утвердженню комуністичної ідеології та зміцненню тоталітарного режиму.

Конституція УРСР (1978 р.) повторювала положення Конституції СРСР 1977 р. (статті 7 та 51) і в статті 7 надавала право громадським організаціям через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів та в інших формах, брати участь у розробці і здійсненні політики республіки, в управлінні державними і громадськими справами. В статті 24 вказувалося на те, що держава заохочує діяльність кооперативних та інших громадських організацій у всіх галузях обслуговування населення.

Стаття 49 Конституції УРСР (1978 р.) гарантувала громадянам Української РСР право об'єднуватися в громадські організації, що сприяють задоволенню їх законних інтересів. Держава зобов'язувалася гарантувати громадським організаціям умови для успішного виконання ними своїх статутних завдань. Конституція СРСР (1977 р.) передбачала і право законодавчої ініціативи громадських організацій в особі їх загальносоюзних органів (ст. 113). Профспілки розробляли й пропонували законодавчим органам проекти соціальних законів, багато з яких були прийняті, зокрема Закон СРСР „Про професійні союзи, права й гарантії їхньої діяльності” від 10 грудня 1990 р. [37, с. 39].

Свобода об'єднання та право створювати організації, в тому числі громадські, були гарантовані також в конституціях багатьох європейських країн (зокрема, ст. 9 Основного закону ФРН, ст. 18 Конституції Італійської Республіки, ст. 22 Конституції Іспанії (1978 р.), ст. 12 Конституції Греції (1975 р.) тощо) [2, с. 15; 38, с. 22].

Дослідженням проблем поняття, генезису, розвитку та функціонування громадських організацій займалися такі науковці радянського періоду, як З.М. Алієв, Л.Ю. Бугров, Н.В. Вітрук, В.М. Горшенєв, І.І. Коваленко, О.М. Кокотов, В.В. Кравченко, Ю.М. Козлов, А.І. Лук'янов, Б.М. Лазарєв, В.М. Манохін, В.Д. Перевалов, Т.Н. Радько, Т.М. Самусенко, Ю.А. Тихомиров, А.А. Торшенко, Д.В. Шутько, А.І. Щиглик, Ц.А. Ямпольська [39 – 57] та інші.

Цивільно-правові аспекти створення та діяльності громадських організацій також піддавалися науковому аналізу. Значний внесок у розробку проблем громадських організацій як юридичних осіб внесли К.

Альчєв, В.А. Бігун, В.В. Качанова, Р.Ф. Каллістратова, Г.А. Куд-рявцева, Ю.А. Львович, Г.В. Мищенко, П.І. Седугін [58 – 66] та інші.

Крім того, радянська юридична наука приділяла велику увагу дослідженню теорії юридичної особи. Незважаючи на те, що радянські цивілісти переважно вивчали юридичну особистість державних підприємств, зроблені ними висновки мають наукову й методологічну цінність і сьогодні.

У рамках загальноприйнятого розуміння юридичної особи як реально існуючого явища, що володіє людським субстратом, у радянській цивілістиці виділилися три основні теорії сутності державної юридичної особи, а саме: „теорія колективу”, запропонована академіком О.В. Венедиктовим [3, с. 299], прийнята та розвинена у працях О.С. Іоффе, С.Н. Братуся, Г.К. Матвєєва та ін. [67, с. 86], „теорія держави”, розроблена С.І. Аскназієм [68, с. 31 – 32], та „теорія директора”, найбільш повно досліджена в роботах Ю.К. Толстого [69, с. 63]. Меншого поширення за радянських часів набули такі теорії як: „теорія організації” (О.А. Красавчиков), теорія „цільового майна” (С. Ландкоф, Є. Суханов), „теорія правового засобу” (Б. Пугінський) [25, с. 124; 68, с. 32 – 33].

Зрозуміло, що „теорія директора”, „теорія держави” та „теорія цільового майна” не пояснюють природи таких юридичних осіб як громадські організації. Цікавою в рамках даного дослідження є теорія „соціальної реальності” юридичних осіб, положення якої обґрунтували Д.М. Генкін та Б.Б. Черепакін. Так, Б.Б. Черепакін вважає, що права юридичної особи належать їй і не належать людям, що її створили. Справжнім і дійсним учасником правовідносин, на його думку, є сама юридична особа, яка вступає в них через свої органи й представників. Б.Б. Черепакін вважає, що це стосується як державних органів, так і громадських організацій [70, с. 295 – 306].

Одночасне існування різних наукових теорій юридичної особи пояснюється складністю цього правового явища. І, як вірно зазначає І.С. Канзафарова, жодна з основних теорій юридичної особи не може бути визнана виключно вірною та обґрунтованою, хоча кожна має раціональне зерно [3, с. 299].

Юридична наука радянського періоду виробила своє розуміння поняття громадських організацій. Слід відзначити, що складність формулювання наукового поняття „громадська організація” полягала в певній однобічності дослідження проблем громадських організацій, в основному крізь призму ролі громадських організацій в управлінні суспільними справами. Крім того, при визначенні поняття „громадська

організація” використовувалися категорії та поняття не тільки цивільного, але і конституційного та інших галузей права.

Визначення поняття громадських організацій були присутні в працях багатьох радянських вчених, проте найбільш типовим для радянської юридичної літератури й законодавства є визначення Ц.А. Ямпольської. Так, громадськими організаціями, на думку науковця, були об’єднання громадян на основі самоуправління, організаційної самодіяльності, принципів демократичного централізму, мета яких відповідає законним інтересам та правам об’єднаних осіб, що здійснюють діяльність, спрямовану на реалізацію цієї мети і водночас на вирішення завдань, що стоять перед усім суспільством [71, с. 244]. Дане визначення найбільш чітко відображає розуміння поняття та суті громадських організацій та дає можливість сформулювати наступні ознаки громадських організацій радянського періоду:

- громадська організація – це об’єднання громадян (що виключає можливість об’єднання юридичних осіб);
- громадська організація – це добровільна членська організація;
- громадська організація побудована на основі самоврядування;
- мета діяльності громадської організації є загальною для всіх об’єднаних громадян, відповідає їх законним інтересам та правам;
- діяльність громадської організації повинна бути спрямована як на вирішення статутних завдань, так і на досягнення цілей, що стоять перед усім суспільством [72, с. 128].

Систему юридичних осіб радянського періоду описав С.Н. Братусь, аналіз якої дає нам можливість оцінити в ній місце громадських організацій. Так, науковець зазначає, що у СРСР як юридичні особи діють переведені на господарський розрахунок держпідприємства, держбюджетні установи й громадські організації (у широкому змісті слова). На думку С.Н. Братуся будь-яка громадська організація – це не союз приватних осіб, а соціалістична організація [15, с. 139]. Загалом, дана система відображає традиційний підхід в цивільному радянському праві, а саме поділ юридичних осіб на три види: підприємства, установи та організації [4, с. 270]. Як добровільні об’єднання з колективним характером розглядає громадські організації Р.О. Халфіна [73, с. 192].

І.М. Кучеренко відзначає, що у цивілістичній науці виділялися такі три види громадських організацій як професійні (виробничі) союзи, добровільні товариства та союзи інших видів товариств (союзів) [4, с. 222].

Крім громадських організацій, у цей період активно діяли органи громадської самодіяльності, що не мали членства та носили локальний характер. Про масштаби діяльності таких організацій свідчить ста-

тис-тика. Так, у середині та наприкінці 80-х рр. XX ст. в СРСР діяло 652,7 тис. вуличних, квартальних, будинкових, сільських та селищних комітетів із чисельністю членів 3 млн. 382 тис., 390,1 тис. батьківських комітетів у школах, дитячих і навчальних закладах, рад при культурно-просвітницьких та медичних закладах, в яких працювало 3 млн. 49,1 тис. осіб, 850,6 тис. добровільних народних дружин, товариських судів, добровільних пожежних дружин, що охоплювали 18 млн. 786,1 тис. членів [74].

Громадські організації в УРСР охоплювали майже все доросле населення країни, були юридичними особами та володіли широким колом прав. Крім цього, здійснюючи свою конституційну правосуб'єктність, вони мали ряд прав у політичних та законотворчих процесах, зокрема права: висувати кандидатів у депутати рад депутатів трудящих; брати участь у формуванні виборчих комісій по виборам у ради; приймати участь у правотворчій, у тому числі й законотворчій, діяльності державних органів; вводити своїх представників до складу ряду колегіальних органів державного управління, виконувати деякі функції державних органів (разом з ними, а в окремих випадках й самостійно, якщо ці функції були їм делеговані від державних органів) [75, с. 34; 71, с. 244].

Автори багатьох наукових робіт, опублікованих у радянський період та присвячених проблемам громадських організацій, приходили до висновку про необхідність комплексного підходу у вивченні громадських організацій. Були спроби створити теорію громадських організацій, узагальнити й систематизувати знання, накопичені вченими за декілька десятиліть [76; 77]. Завдяки численним працям поняття громадських організацій було досліджено досить ретельно. При незмінності самого визначення громадських організацій уточнювалися їх функції, аналізувалися повноваження, передані їм державними органами [78 – 80]. Однак теорія громадських організацій так і не одержала логічного завершення.

Важливим для розвитку громадських організацій стало прийняття 9 жовтня 1990 р. Закону СРСР „Про громадські об'єднання” [30, с. 273]. Об'єднанням громадян, згідно ст. 1 зазначеного закону, було добровільне формування, що виникло в результаті вільного волевиявлення громадян, які об'єдналися на основі спільності інтересів [81, с. 136]. Перелік видів об'єднань громадян був відкритим. Ними визнавалися політичні партії, масові рухи, професійні спілки, жіночі організації, організації інвалідів, молодіжні та дитячі організації, наукові, технічні, культурно-освітні, фізкультурно-спортивні та інші добровільні спілки, творчі союзи, фонди, асоціації та інші об'єднання громадян. Чинність закону не поширюва-

лася на кооперативні й інші організації, що мали на меті отримання прибутку, релігійні організації, органи територіального самоврядування населення (ради й комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські комітети та ін.).

Відродження політичного плюралізму наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. сприяло виникненню громадських організацій в Україні. Відомими об'єднаннями цього періоду були Культурологічний клуб у Києві, культурологічне Товариство Лева у Львові, екологічний рух „Зелений світ”, товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму „Меморіал”, Спілка адвокатів України (1990 р.), Спілка юристів України (1991 р.), Українська правнича фундація (1992 р.) [82, с. 8 – 9] та інші. Продовжили свою діяльність наступні організації: Все-українське товариство „Просвіта”, молодіжна організація „Пласт”, Національна спілка письменників України, Національна спілка художників України та ін. З середини 1994 р. в Україні функціонують такі профспілкові об'єднання: Федерація профспілок України, Національна конфедерація профспілок та Асоціація вільних профспілок України [83, с. 36].

Таким чином, на кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. існувала досить велика кількість громадських організацій та система професійних спілок. Значна частина цих організацій була перереєстрована та набула статусу юридичних осіб відповідно до Постанови Президії Верховної Ради УРСР „Про порядок реєстрації громадських об'єднань” від 29 вересня 1990 р. та в порядку, встановленому Тимчасовими правилами розгляду заяв про реєстрацію статутів громадських об'єднань, затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 21 грудня 1990 р. Ті ж, які не були зареєстровані, з прийняттям 30 серпня 1991 р. Президією Верховної Ради УРСР Указу „Про передачу підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування, розташованих на території України, у власність держави”, фактично припинили свою діяльність [4, с. 222].

Із проголошенням незалежності України виникла необхідність у прийнятті закону, який би регламентував діяльність громадських організацій. Таким нормативно-правовим актом став Закон України „Про об'єднання громадян”, прийнятий 16 червня 1992 року [84]. Відповідно до ст. 3 даного нормативно-правового акту громадська організація є видом об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Дія Закону України „Про об'єднання громадян” не поширюється на релігійні, кооперативні організації, об'єднання громадян, що ма-

ють основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування, органи громадської самодіяльності, інші об'єднання громадян, порядок створення і діяльності яких визначається відповідним законодавством.

Важливим для розвитку громадських організацій в Україні стало їх визнання на конституційному рівні 28 червня 1996 року. Конституція України (ст. 36) гарантує громадянам право на свободу об'єднання, що є юридичною основою створення й діяльності громадських організацій. Це було прогнозовано в умовах обрання нашою державою демократичного шляху розвитку. Право на свободу об'єднань було гарантовано на конституційному рівні і іншими країнами, зокрема в: ст. 25 Конституції Вірменії (1995 р.), ст. 36 Конституції Республіки Білорусь, ст. 26 Конституції Грузії (1995 р.), ст. 23 Конституції Казахстану (1995 р.), ст. 30 Конституції Російської Федерації (1993 р.), ст. 28 Конституції Таджикистану (1994 р.), ст. 28 Конституції Туркменістану (1995 р.), ст. 34 та главі 13 Конституції Узбекистану, ст. 35 Конституції Литви (1992 р.), ст. 48 Конституції Естонії (1992 р.) тощо [85, с. 109, с. 141, с. 182, с. 233, с. 363, с. 405, с. 430, с. 456, с. 459 – 460, с. 588, с. 633 – 634]. Частина 1 ст. 36 Конституції України встановила, що громадяни України для здійснення і захисту своїх прав і свобод, а також задоволення політичних, економічних, культурних та інших інтересів мають право на об'єднання в політичні партії і громадські організації. Таким чином, на конституційному рівні в Україні закріплене існування двох видів об'єднань громадян. Дане конституційне положення згодом було закріплене в ч. 1 ст. 314 Цивільного кодексу України.

Частина 3 ст. 36 Конституції України гарантує громадянам право на участь у професійних спілках, визнаючи їх видом громадських організацій. Дане положення є реалізацією зобов'язань України, взятих на себе ратифікацією ряду конвенцій Міжнародної організації праці, що гарантують право на свободу об'єднань, закріплюють принципи діяльності і права профспілок [86, с. 115]. Г. Чанишева відзначає, що серед 182 конвенцій та 190 рекомендацій МОП принаймні 8 конвенцій та 3 рекомендації безпосередньо пов'язані з реалізацією цього права [87, с. 90]. Зокрема: Конвенція № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію (1948 р.), Конвенція № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів (1949 р.) та Конвенція № 11 про право на організацію та об'єднання працівників у сільському господарстві (1921 р.), ратифіковані Україною 14 вересня 1956 р.; Конвенція № 151 про трудові відносини на державній службі (не ратифікована Україною) та ін. [88, с. 76; 89, с. 139 – 140; 90, с. 77].

Норми Конституції України, що стосуються громадських організацій, конкретизуються в інших нормативно-правових актах. Їх сукупність становить систему законодавства про громадські організації. До таких нормативних актів насамперед належать: ст. 36 та ст. 37 Конституції України, ст. 314 та глава 7 Цивільного кодексу України від 1 січня 2004 року, Закони України „Про об'єднання громадян” від 16 червня 1992 року, „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року [91], „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року [92], „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” від 7 жовтня 1997 року [93], „Про Товариство Червоного Хреста України” від 28 листопада 2002 року [94], „Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13 грудня 1991 року (ст. 17 визначає громадські наукові організації) [95], „Про захист прав споживачів” від 12 травня 1991 року (розділ III визначає громадські організації споживачів) [96], Постанови КМУ „Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян” від 26 лютого 1993 р. № 140 [97], „Про порядок справляння і розміри збору за реєстрацію об'єднань громадян” від 26 лютого 1993 р. № 143 [98], „Про порядок реєстрації символіки об'єднань громадян” від 26 лютого 1993 р. № 144 [99], наказ Міністерства юстиції України „Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань” від 19 грудня 2008 р. № 2226/5 [100] та ін. [101, с. 192 – 193]. Подібна система нормативно-правових актів із загальним актом – Законом РФ „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р., що замінив союзний Закон від 9 жовтня 1990 р., діє в Російській Федерації [102, с. 122].

Проголошення України незалежною державою та прийняття нормативно-правових актів, що регулюють діяльність громадських організацій, сприяло зростанню їх кількості з початку 1990-х рр. Так, станом на 1 січня 1996 р. налічувалося 829 громадських об'єднань, що мали республіканський та міжнародний статус, у тому числі 574 громадські організації, 216 благодійних фондів та 39 партій, загалом було зареєстровано понад п'ять тисяч громадських організацій [103, с. 485]. На початок 1997 р. Федерація профспілок України об'єднувала 67 членських організацій, в тому числі 41 всеукраїнську (національну) галузеву профспілку, 26 регіональних профоб'єднань, понад 137,5 тисяч первинних організацій загальною чисельністю 19 млн. членів профспілок [104, с. 25 – 26].

За даними Міністра юстиції України станом на 1 червня 2005 р. було зареєстровано понад 2 тис. всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, 192 осередки неурядових організацій зарубіжних

держав в Україні, 108 профспілок та їх об'єднань, 728 благодійних організацій. Територіальними органами юстиції легалізовано понад 22 тисячі громадських організацій з місцевим статусом, 1963 громадських організацій із всеукраїнським статусом, понад 500 профспілок та їх об'єднань, понад 8 тисяч осередків всеукраїнських та міжнародних громадських організацій [105, с. 13; 106, с. 129]. Тільки протягом 2008 року Міністерством юстиції України було зареєстровано 221 всеукраїнську та міжнародну організацію [107].

Станом на жовтень 2008 року Головним управлінням юстиції у Закарпатській області зареєстровано 448 громадських організацій.

За даними Державного комітету статистики України станом на 1 січня 2009 року зареєстровано 60479 громадських організацій, 21036 релігійних організацій, 23132 профспілок та об'єднань профспілок, 11794 благодійних організацій.

Аналіз офіційних даних Державного комітету статистики України з січня 2006 р. по січень 2009 р. свідчить, що кількість громадських організацій, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, в 2007 році у порівнянні з 2006 роком зросла на 8,62 %, у 2009 р. в порівнянні з 2006 р. на 29,55 %. Протягом 2006 та 2007 років кількість зареєстрованих громадських організацій збільшувалася в середньому на 8,32 % щорічно, а за 2008 р. – на 10,23 % (Див. Додатки А – Б).

Проте ці показники не досягли європейських, наприклад, у Франції до 2000 р. налічувалося близько 250 тисяч зареєстрованих асоціацій, а їх загальна кількість наближається до 800 тисяч [19, с. 7]. В США за даними „Енциклопедії асоціацій” зареєстровано близько 21 тисячі товариств та асоціацій [108, с. 120]. У Великобританії на початку 90-х років ХХ століття було зареєстровано більше 170 тис. організацій [11, с. 104]. У Польщі, за даними електронної бази громадських та інших організацій, діє понад 112 тис. неурядових організацій. В Угорщині, де кількість населення приблизно в п'ять разів менша, ніж в Україні, здійснює діяльність близько 14 500 фондів та близько 27 тисяч асоціацій [109, с. 143].

Серед зареєстрованих громадських організацій переважають організації професійного, спортивного, науково-технічного, освітнього та культурного спрямування. Значну кількість серед зареєстрованих організацій становлять молодіжні, жіночі, правозахисні організації, об'єднання ветеранів, інвалідів тощо. Громадські організації беруть участь у розробці й експертизі законопроектів, у підготовці галузевих і державних програм, входять у громадські експертні ради при органах влади. В Україні активно діють наступні організації: Всеукраїнська

громадська організація „Комітет виборців України”, Всеукраїнське об'єднання профспілок „Федерація професійних спілок України”, Всеукраїнська Асоціація комп'ютерних клубів, Всеукраїнська організація „Якість життя”, Інститут місцевої демократії, Лабораторія законодавчих ініціатив, Фундація сприяння правосуддю, Товариство захисту прав споживачів „Закон”, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Український незалежний центр політичних досліджень та багато ін. [110 – 112; 113, с. 110; 105, с. 15 – 16]. З середини 90-х років важливу роль у захисті прав та інтересів працівників стали відігравати професійні спілки, вдаючись до різних форм захисту, в тому числі страйку [114, с. 65].

Охоплення громадськими організаціями майже всіх сфер суспільного життя та їх стрімкий розвиток є показником демократичного шляху розвитку нашої держави. Водночас залишається низьким показник участі громадян у діяльності громадських організацій. Так, за результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціології Національної академії наук України у 2005 році, 83,7 % опитаних не належать до жодної з громадських або політичних організацій чи рухів. Для порівняння, у Німеччині майже 30 % громадян залучені до різних громадських організацій. 22,7 % опитаних українців зовсім не довіряють, а 25,7 % переважно не довіряють благодійним фондам, громадським організаціям та об'єднанням [115]. За даними дослідження, проведеного ПРООН, тільки 1 % населення бере участь у діяльності громадських організацій [116, с. 110]. Це зумовлено також тим, що не зважаючи на велику кількість зареєстрованих громадських організацій, активно діє незначна їх частина.

Не дивлячись на стрімке зростання громадських організацій, наявні нормативно-правові акти, що регламентують їх діяльність, потребують нагального удосконалення та приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів та чинного Цивільного кодексу України, який розглядає громадські організації як невідприємницькі товариства [117, с. 117]. З цієї метою науковцями та практиками пропонувалося і пропонується прийняття Закону „Про невідприємницькі організації”, Закону „Про громадські організації” та внесення змін до діючих законів. Так, на розгляд Верховної Ради України вносилися народними депутатами А. Матвієнком, Г. Омельченком та А. Єрмаком проекти Закону „Про невідприємницькі організації” від 14.03.2000 р. № 5168, від 14 травня 2002 року № 961 та від 25 травня 2006 р. № 909, а також проекти Закону „Про громадські організації” від 22 червня 1998 р. № 1174 (Р. Безсмертного, В. Костицького), від 21 квітня 1999 р. № 1174-

3 (С.І. Курикiна), вiд 13 лютого 2001 р. № 1174-4 (В. Костицького), вiд 12 листопада 2001 р. № 1174-5 (С. Москвiна) та iн. В 2008 р. Кабiнет Міністрiв України вніс на розгляд парламенту проект Закону „Про громадські організації” № 3371 вiд 14 листопада 2008 р. [118, с. 2]. Проте, наразі жоден із цих законопроектiв неприйнятий.

Закон України „Про об'єднання громадян” регламентує діяльність громадських організацій та політичних партій. Закон України „Про політичні партії в Україні” вiд 5 квітня 2001 р. [119] досить детально врегулював порядок створення, діяльності та припинення політичних партій. У зв'язку з цим, ми пропонуємо затвердити нову редакцію Закону України „Про об'єднання громадян”, в якій він поширюватиме свою дію тільки на громадські організації, та змінити назву на Закон України „Про громадські організації”. Загальні положення щодо створення, діяльності та припинення всіх непередприємницьких товариств, на нашу думку, повинен регулювати ЦК України окремою главою підрозділу II розділу II.

Зміни в політичному житті суспільства в 90-ті роки вплинули також і на подальші наукові розробки проблем громадських організацій. Після проголошення України незалежною державою, основна увага науковцiв була звернена до дослідження конституційно-правового та адміністративно-правового статусу громадських організацій (О.М. Вашук, Є.Є. Додiна, А.В.Каргашов, Ю.С. Степанчук, О.Л. Тупиця та iн.) [120 – 124] та iнших видiв об'єднань громадян (В. Анішук, В. Бринцев, Н.П. Гаєва, О.В. Гейда, О. Зарубiнський, Г. Омельченко, В. Кафарський, В.В. Мейтус, М.М. Новіков, О. Пушкіна, А. Саміло, Г. Сергієнко, Л. Ярмол та iн.) [125 – 138]. Однак проблеми цивільно-правового статусу громадських організацій залишились поза увагою науковцiв сучасної вiтчизняної юридичної науки. Натомість детально досліджується цивільна правосуб'єктність iнших суб'єктiв цивільного права (Л.В. Винар, Г. Друзенко, О.М. Клименко, І.М. Кучеренко, Д.С. Лещенко, Р.В. Мавліханова, В. Піддубна, Р. Сабодаш, І.В. Спасібо, В.Д. Фучеджі, С.М. Хеда, В.О. Чепурнов, Є.О. Ятченко та iн.) [139 – 151] та проблеми юридичних осіб (М.В. Венецька, Г.В. Єрмоєнко, В.М. Кравчук, І.М. Кучеренко, Я.М. Шевченко та iн.) [152, с. 97 – 98; 153].

Російські науковцi теж займаються дослідженням як конституційно-правового та адміністративно-правового статусу (П.А. Астафiчев, О.В. Власова, О.О. Дарков, Т.В. Долгова, Н.В. Володiна, І.О. Кулієв, В.В. Лисенко, Л.В. Осiпова, К.А. Писенко, А.В. Селiвончик, Ю.В. Соболева, Ж. Юдо та iн.) [154 – 165], так і цивільно-правового статусу громадських організацій та iнших непередприємницьких організацій (П.В. Алексiй, К.П. Беляєв, Н.Ф. Звенигородская, О.П. Кашковський, Н.В. Костенко, К.О.

Краснопольская, Г.А. Кудрявцева, Р.А. Подопригора, Є. Суханов, О.О. Чернега та ін.) [166 – 175].

Таким чином, історія становлення та розвитку громадських організацій на території України налічує понад два століття, хоча передумови їх виникнення були закладені ще в Римській імперії. На основі проведеного дослідження можна запропонувати наступну періодизацію історії становлення громадських організацій на території України: 1) перший етап (етап зародження ідей, концепцій, створення перших громадських організацій, що тривав до 3 березня 1906 р. і характеризувався відсутністю належних нормативно-правових актів, які б регламентували їх створення та діяльність); 2) другий етап (від 4 березня 1906 р. до 1917 р., під час якого прийняття в Російській імперії нормативно-правового акту, що регламентував створення та діяльність громадських організацій, стало поштовхом розвитку громадських організацій); 3) третій етап (радянський етап розвитку громадських організацій, що тривав з 1917 р. по 1991 р. та характеризувався жорстким контролем держави за створенням та діяльністю громадських організацій); 4) четвертий етап (сучасний етап розвитку громадських організацій, що триває з 1991 р. по сьогодні, і характеризується становленням національного законодавства в сфері створення та діяльності громадських організацій, його реформуванням відповідно до європейських стандартів) [72, с. 129].

О.М. Вашук пропонує власну періодизацію становлення та розвитку національного законодавства про громадські організації, яка починається з 1991 р. та містить чотири етапи: 1991-1995 рр. – етап становлення національного законодавства про громадські організації, прийняття рамкового закону від 16 червня 1992 р. “Про об’єднання громадян”; 1996-1997 рр. – етап інституціоналізації громадських організацій, закріплення на конституційному рівні основних принципів їх правового статусу; 1998-2001 рр. – етап корегування національного законодавства шляхом прийняття ряду законів, які регулюють правове положення окремих видів громадських організацій; з 2001 р. (сучасний етап) – гармонізація національного законодавства з європейськими та світовими стандартами; розроблення законопроектів з метою врегулювання правового положення громадських організацій (законопроекти “Про громадські організації”, “Про невідприємницькі організації” тощо) [109, с. 123 – 124]. Проте, дана періодизація не відображає змін в цивільно-правовому статусі громадських організацій. Тому четвертий („сучасний”) етап історії розвитку громадських організацій в Україні можна поділити на два підетапи: 1) перший, що тривав з 1991 р. до 2003 р., під час якого відбулося становлення національного законодавства

про громадські організації (прийняття Закону України „Про об'єднання громадян” та інших нормативно-правових актів) та закріплення на конституційному рівні права створювати громадські організації (ст. 36 Конституції України); 2) другий, що розпочався з набуття чинності Цивільного кодексу України (1 січня 2004 р.), який визнав громадські організації непідприємницькими товариствами та дав новий поштовх розвитку громадських організацій, триває досі і характеризується також реформуванням національного законодавства в сфері створення та діяльності громадських організацій відповідно до європейських стандартів [176, с. 205 – 206].

1.2. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Складність дослідження поняття громадських організацій обумовлена тим, що воно використовується різними галузями права. Свобода об'єднання і право створення громадських організацій гарантовано Конституцією України, тому конституційне право досліджує конституційно-правовий статус громадських організацій, який на думку О.М. Ващук визначає місце і роль цих організацій в суспільстві й державі відповідно до Конституції та законів України [120, с. 3]. Адміністративне право регулює діяльність громадських організацій у аспекті їх підпорядкування в сфері державного управління, регламентує взаємовідносини з органами виконавчої влади, у тому числі, з органами, що здійснюють державну реєстрацію та державний контроль за відповідністю їх діяльності вимогам закону.

Господарське право визначає основні засади господарювання в Україні та регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами госпо-

дарювання, до яких Господарський кодекс України (далі – ГК України) відносить і громадські організації, що виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини (ч. 4 ст. 3 ГК України) [177].

Цивільне право як галузь права, відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу України [178], складається з правових норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Учасниками цих відносин, поряд з іншими особами, є громадські організації, які набули статусу юридичної особи.

О. Вишняков вважає, що співвідношення ЦК України та ГК України не є співвідношенням загального та спеціального законів, яке доктринально означає виключення спеціальним законом дії загального, норми кодексів, на думку науковця, мають застосовуватися паралельно, а у разі колізії має застосовуватися норма ЦК України [179, с. 242]. І. Селіванова зауважує, що система юридичних осіб, передбачена ЦК України, і сукупність господарських організацій – юридичних осіб, закріплена в ГК України, загалом можуть співіснувати. Так, особливості створення та діяльності приватних юридичних осіб – установ та непідприємницьких товариств – регулює ЦК України, створення таких публічних юридичних осіб, як державні та комунальні підприємства, специфіку їх господарської діяльності та органів державної влади (місцевого самоврядування) – регулює ГК України, а порядок створення підприємницьких товариств регулюється нормами ЦК України та ГК України [180].

Порівняння статей 4, 9 ЦК України та статті 4 ГК України свідчить, що ГК України регулює саме особливості майнових відносин суб'єктів господарювання, тому не може застосовуватися ізольовано від ЦК України. Вищий господарський суд України в інформаційному листі від 7 квітня 2008 р. № 01-8/211 „Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України” зауважує, що спеціальні норми ГК України, які встановлюють особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, підлягають переважному застосуванню перед тими нормами ЦК України, які містять відповідне загальне регулювання. При цьому слід враховувати, що відповідно до частини 2 статті 4 ЦК України основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Тому в разі, якщо

норми ГК України не містять особливостей регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, а встановлюють загальні правила, які не узгоджуються із відповідними правилами ЦК України, слід застосовувати правила, встановлені ЦК України.

У рамках даного дослідження предметом аналізу є саме цивільно-правовий статус громадських організацій.

Для того, щоб визначити поняття громадських організацій як суб'єктів цивільного права, розглянемо ті визначення, які закріплені в нормативно-правових актах та містяться в науковій юридичній літературі. Відповідно до ч. 2 ст. 85 ЦК України особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств, в тому числі громадських організацій, встановлюються законом. До таких нормативно-правових актів можна віднести: Закон України „Про об'єднання громадян” від 16 червня 1992 року; Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року; Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року та ін.

Відповідно до ст. 3 Закону України „Про об'єднання громадян” громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Дане визначення не відображає природу громадської організації як суб'єкта цивільного права. ЦК України, на відміну від Цивільного кодексу РФ (ст. 117), не визначає поняття громадських організацій. Таким чином, законодавство України не містить визначення громадської організації як суб'єкта цивільного права [181, с. 276].

Водночас науковці виділяють різні підходи до розуміння поняття громадських організацій. Так, у вітчизняній літературі під поняттям „громадські організації” розуміють добровільні формування громадян, створені у результаті їх вільного волевиявлення з метою вираження колективних інтересів і вирішення громадських питань та проблем [2, с. 15]. О.М. Ващук вважає, що громадська організація – це недержавне, некомерційне, добровільне об'єднання громадян, що створюється фізичними особами з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів в порядку, передбаченому Конституцією, законами та нормами цих об'єднань [109, с. 125]. Дані визначення в основному відображають конституційну правосуб'єктність громадських організацій і, на нашу думку, не розкривають сутність громадських організацій як суб'єктів цивільного права.

Слід відмітити, що термін „громадські організації”, закріплений в українському законодавстві, звичний для вітчизняної наукової літе-

ратури і практики, майже не вживається в іноземній правовій літературі та нормативних актах. За кордоном найчастіше застосовуються терміни „асоціація”, „спілка”, „об’єднання” і т. ін., хоча по суті вони відповідають терміну „громадські організації” [2, с. 14 – 15; 88, с. 77].

Щодо співвідношення таких термінів як „громадська організація” та „об’єднання громадян”, то на думку Н.П. Гаєвої, перший термін є родовим, а останній узагальнювальним [127, с. 63]. З цим ми можемо погодитися, оскільки це логічно випливає з аналізу положень ст. 36 Конституції України [181, с. 277].

Поряд із терміном „громадські організації” в літературі зустрічаються також „неурядові організації” (чи “недержавні організації”), організації „третього сектору”, „некомерційні організації”, „неприбуткові організації”, „громадське об’єднання” [182, с. 205; 183, с. 9; 184, с. 114; 185, с. 135].

Термін „неурядові організації” використовується в європейських країнах, що ратифікували Конвенцію про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій № 124 (1986 р.) та впроваджують „Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)” (10 жовтня 2007 р.). Відповідно до прийнятого в Афганістані у 2005 р. закону „Про неурядові організації” неурядовими організаціями є недержавні, неполітичні, некомерційні організації, як внутрішні (національні), так і іноземні (ст. 5) [186, с. 33]. На думку О. Дроваля, в Україні аналогічним терміну “недержавні організації” виступає термін “громадські організації” [110]. Не можна погодитися з даною точкою зору, оскільки при розумінні терміну „неурядові організації” науковці апелюють до “недержавного” характеру походження цих організацій, тобто їх створення і діяльність незалежні від волі держави, а такими в Україні є не тільки громадські організації.

Термін організації „третього сектору” був запозичений із зарубіжної літератури і відображає відмінність даних організацій від організацій першого сектору, до яких відносять державні організації, та організацій другого сектору, що охоплюють прибуткові організації. Н.П. Гаєва звертає увагу на умовність даного поділу, оскільки, на думку науковця, під термін „третій сектор” згідно з національним законодавством підпадає лише частина громадських організацій, зокрема непідприємницьких, а підприємницькі громадські організації мають охоплюватися другим сектором [127, с. 67]. Не можна погодитися з цією думкою Н.П. Гаєвої, адже поділ громадських організацій на підприємницькі та непідприємницькі є помилковим, оскільки всі громадські організації є непідприємницькими, що випливає з їх правової природи [181, с. 278].

Різні підходи науковців і до розуміння терміну „неприбуткові організації”, закріпленого як в ГК України, так і в Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” [187]. Останній визначає порядок оподаткування неприбуткових установ і організацій (п. 7.11 ст. 7), до яких відносить громадські організації, благодійні організації, релігійні організації, спілки, асоціації та інші. В літературі ототожнюються громадські та неприбуткові організації [188, с. 69], з чим не можна погодитися, оскільки статус неприбуткових організацій відповідно до законодавства України, можуть бути не тільки громадські організації [181, с. 279].

Різне розуміння науковців і терміну „некомерційні організації”. Так, на думку К.О. Краснопольської, некомерційну юридичну особу можна визначити як суб'єкта цивільного права, що створюється засновниками відповідно до закону для певних цілей (для досягнення суспільних благ), які мають соціальну спрямованість, тобто для виконання соціальних функцій [171, с. 9] О.П. Лихотникова пропонує наступне визначення: „некомерційною організацією є організація, основною метою якої не є отримання прибутку і яка не наділена правом розподіляти отриманий прибуток між учасниками” [9, с. 10]. Аналогічне визначення міститься в дисертаційному дослідженні А.В. Єгорова [8, с. 11], із обґрунтуванням того, що некомерційні організації можуть створюватися для досягнення різноманітних суспільно-корисних цілей. В Російській Федерації поняття, правовий статус, порядок створення, діяльності, реорганізації і ліквідації некомерційних організацій як юридичних осіб регулює закон „Про некомерційні організації” від 12 січня 1996 р., що існує поряд із законом „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р. [189, с. 3 – 4]. В Україні підготовлений проект закону „Про підприємницькі організації” від 25 травня 2006 р. № 909 фактично закріплює визначення, сформульоване науковцями, та встановлює, що підприємницькою організацією є юридична особа, метою діяльності якої не є отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками цієї організації.

Термін „громадське об'єднання”, що застосовується у вітчизняній правовій літературі, механічно запозичений з російського законодавства, зокрема Федерального закону РФ „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р. Н.П. Гаєва вважає, що об'єднання громадян, у тому числі громадські організації, мають бути різновидом громадських об'єднань, оскільки останнє поняття є ширшим, тому що включає об'єднання громадян та юридичних осіб [127, с. 67]. На нашу думку, термін „громадське об'єднання” тотожний за своїм значенням терміну „об'єднання громадян”.

Отож, такі терміни як „некомерційні організації”, „неурядові орга-

нізації” (чи “недержавні організації”), „неприбуткові організації”, організації „третього сектору”, „громадські об’єднання” не слід ототожнювати виключно з поняттям „громадські організації”, оскільки останнє співвідноситься з ними як родове і загальні поняття. Для громадських організацій, як і для інших видів об’єднань громадян, характерні ознаки цих загальних понять, зокрема: добровільність, некомерційний (непідприємницький) характер діяльності, неприбутковість та неурядовість (недержавний характер) [181, с. 280].

Крім того, законодавство України містить цілий ряд термінів: „недержавна, самоврядна, статутна організація” (ст. 21 ГК України), „некомерційна самоврядна організація” (ст. 15 Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 року[190]), „неприбуткова організація” (ст. 1 Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 року[191]), „громадські наукові організації” (ст. 17 Закону України „Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13 грудня 1991 року), „громадські формування” (ст. 11 Водного кодексу України від 6 червня 1995 року[192]), „громадські природоохоронні формування” (ст. 9 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року[193]), „професійне громадське об’єднання”, „національні громадські об’єднання” (ст. 1 Закону України „Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 року[194], ст. 14 Закону України „Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 року[195]). Така різноманітність термінів у чинному законодавстві свідчить як про неузгодженість між положеннями окремих нормативно-правових актів, так і про недостатність дослідження даної проблеми. Безумовно, необхідне внесення змін до чинних нормативно-правових актів з метою узгодження термінів. При цьому слід враховувати, що у термінах головним при формуванні їх змісту є зв’язок слова з відповідним поняттям [196, с. 33] і що, будь-яке поняття являє собою єдність змісту та обсягу [197, с. 58].

Таким чином, поняття громадської організації, що закріплене в чинному законодавстві України та зустрічається в наукових працях, не відображає суть громадських організацій як суб’єктів цивільного права.

Брати участь у цивільних правовідносинах мають право тільки громадські організації, що набули статусу юридичної особи внаслідок державної реєстрації. Є.А. Суханов відзначає, що некомерційні організації не є постійними, професійними учасниками цивільного обігу. Їх виступ в ролі самостійних юридичних осіб обумовлений

необхідністю матеріального забезпечення їх основної діяльності, яка не пов'язана з участю в майнових відносинах [198, с. 253]. На нашу думку, непідприємницькі товариства, в тому числі громадські організації, набувають статусу юридичної особи не тільки для матеріального забезпечення основної діяльності, але і для її здійснення.

Для розуміння поняття громадської організації як юридичної особи, необхідно з'ясувати її сутність, поняття та ознаки.

Сучасні науковці продовжують обґрунтовувати як реальність юридичних осіб, зокрема І.М. Злотник [199, с. 44], В.Д. Примак [200, с. 224 – 225], О.С. Шеремет [201, с. 6 – 7], Ю.Б. Фогельсон [202] та ін., так і теорію фікції, зокрема Є.В. Богданов [24, с. 99], В.М. Єрмоленко [203, с. 368] та ін.

Різні думки науковців і на природу юридичної особи, так В.Д. Примак вважає, що юридична особа – це цілісна й універсальна за своїм функціональним призначенням цивільно-правова конструкція [204, с. 50]. Л.М. Труфанова стверджує, що юридична особа як поняття лише оформлюється правом, насправді ж вона є породженням розвитку та функціонування економіки [23, с. 220].

Сучасне українське законодавство наразі дотримується позиції виникнення юридичної особи саме як соціальної реальності, хоча і не містить розгорнутого визначення поняття юридичної особи, де б це було чітко відображено.

Немає єдиного підходу до визначення юридичної особи як серед українських та російських науковців, так і в праві Європейського Союзу [205, с. 10]. Наприклад, О.П. Клімов в дисертаційному дослідженні прийшов до висновку, що юридична особа – це організація, яка має у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відособлене майно й відповідає за своїми зобов'язаннями цим майном, може від свого імені здобувати й здійснювати майнові і особисті немайнові права, мати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді та має самостійний баланс або кошторис [206, с. 10]. В контексті розкриття соціально-правової природи юридичної особи, В.М. Кравчук пропонує таке визначення: „Юридична особа – це організація, що створена у передбаченій законом організаційно-правовій формі з метою реалізації правомірних інтересів певних осіб та задоволення суспільних потреб шляхом самостійної участі в цивільних правовідносинах від власного імені на засадах майнової відокремленості [153, с. 3].

І.Г. Виграненко вважає за необхідне розрізняти терміни „юридична особа” і „статус юридичної особи”. Науковець вважає, що юридична особа – це загальноприйняте поняття, що означає організацію, наділену

статусом юридичної особи [68, с. 37]. Під статусом юридичної особи слід розуміти правове становище організації, яке характеризується комплексом прав і обов'язків суб'єкта цивільного права [68, с. 39]. На думку В. Гайворонського, статус юридичної особи є її правосуб'єктністю, тому визнання установи, підприємства юридичною особою – це і є визнання їх правосуб'єктності [7, с. 95 – 96].

Отож, науковці визначають юридичну особу через її ознаки як суб'єкта цивільного права. Ознаками юридичної особи традиційно вважають такі притаманні їй властивості, кожна з яких є необхідною, а усі разом – достатніми для визнання її суб'єктом цивільного права [68, с. 33; 23, с. 220].

Через сукупність певних ознак розкривалося поняття юридичної особи і в ст. 23 ЦК УРСР 1963 р., зокрема наступних: організаційна єдність, наявність відокремленого майна, здатність нести відповідальність, участь у цивільному обороті від свого імені, здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Відповідно до п. 1 ст. 48 Цивільного кодексу Російської Федерації юридичною особою вважається організація, яка має у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно і відповідає за своїми зобов'язаннями цим майном, може від свого імені набувати і здійснювати майнові та особисті немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді. Аналогічне визначення закріплене в Цивільному кодексі Республіки Білорусь [207, с. 354]. На відміну від ЦК УРСР 1963 р., ЦК Російської Федерації та ЦК Республіки Білорусь чинний Цивільний кодекс України не визначає поняття юридичної особи через сукупність ознак. Так, відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правосуб'єктністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Ряд науковців, у тому числі Л. Медведєва та Н. Гончарова, вказують на недосконалість даного визначення, оскільки воно використовує поняття „організація” і не розкриває його зміст, і вважають доцільним розглядати поняття юридичної особи через сукупність ознак, які давно відомі юридичній науці [208, с. 125]. Водночас інші науковці, з позицією яких ми погоджуємось, обґрунтовують правильність визначення поняття юридичної особи через термін „організація”, оскільки на їх думку визначати юридичну особу через сукупність ознак є недоцільним, так як більшість із них є похідними, виникають лише після або одночасно з набуттям правосуб'єктності юридичною особою; крім того, не усі зазначені ознаки є обов'язковими щодо усіх видів юридичних осіб [209,

с. 53; 68, с. 39; 210, с. 195].

Таким чином, у літературі з цивільного права виділяють наступні традиційні ознаки юридичної особи: організаційну єдність, майнову відокремленість, самостійну майнову відповідальність, участь в цивільному обороті від власного імені [204, с. 51; 211, с. 221; 198, с. 183; 145, с. 108]. Науковці (очевидно, з урахуванням положень ст. 80 ЦК України) до ознак юридичної особи, крім вищезазначених, відносять: реєстрацію відповідно до вимог чинного законодавства, наділення цивільною правоздатністю і дієздатністю, наявність можливості виступати позивачем і відповідачем у суді [204, с. 51; 212, с. 86]. Л.М. Труфанова визначає наступні ознаки юридичної особи як самостійного суб'єкта цивільного права: незалежність існування юридичної особи від учасників, що входять до її складу; наявність незалежної волі, що збігається з волею окремих осіб; наявність майна, відокремленого від майна учасників; самостійна відповідальність за свої борги належним їй майном; можливість укладати і здійснювати угоди, не заборонені законом; право виступати позивачем і відповідачем у суді [213, с. 265].

На думку В.Д. Примака проблема полягає в тому, що як явища одного порядку науковці називають фактичні матеріально-зумовлені стани (організаційна єдність, майнова відокремленість), юридичні процедури (реєстрація), самі юридичні властивості особи – змістовні елементи правосуб'єктності (право- і дієздатність) та окремі можливості, що випливають з неї (можливість бути позивачем та відповідачем в суді), і навіть принцип (самостійної відповідальності) та, нарешті, зазначення головної розрізнявальної ознаки самостійного суб'єкта суспільних відносин – участі в цих відносинах від власного імені (характеристика, що індивідуалізує особу) [204, с. 51].

Відповідно до чинного законодавства громадські організації в Україні можуть існувати шляхом створення юридичної особи та без створення юридичної особи, проте з обов'язковим повідомленням про заснування. Суб'єктами цивільного права є тільки громадські організації, які набули статусу юридичної особи внаслідок державної реєстрації. Таким чином, громадським організаціям як суб'єктам цивільного права притаманні ознаки юридичної особи.

Насамперед громадським організаціям властива така ознака, як організаційна єдність. У теорії цивільного права під нею розуміють наявність сталого внутрішньої структури з чітко визначеною компетенцією органів, порядком їхнього функціонування. Організаційна єдність юридичної особи закріплюється статутом або іншими установчими документами [171, с. 18; 198, с. 183; 23, с. 220]. Водночас, Ю.В. Оніщик

вважає, що під організаційною єдністю слід розуміти незалежність існування юридичної особи від її засновників або членів (учасників) [207, с. 355]. В.В. Бараненков під організаційною єдністю розуміє не тільки структурну єдність організації, але й відокремленість цієї структури від інших організацій, її автономність [209, с. 55]. І.Г. Виграненко, В. Піддубна та Г.С. Фединак наголошують на тому, що саме організаційна єдність забезпечує формування єдиної волі юридичної особи, виступу її у обігу як єдиного цілого [68, с. 34; 145, с. 108; 214, с. 522].

Водночас ЦК України визначає юридичну особу як „організацію”. В.Д. Фролов зауважує, що під даним поняттям слід розуміти традиційну вимогу „організаційної єдності” [211, с. 222]. Термін „організація”, який аналізували І.М. Кравець [215, с. 202], О.С. Шеремет [201, с. 7] та інші науковці, означає наявність певного об’єднання людей, груп чи держав навколо спільних інтересів, мети, програми дій. І.М. Кучеренко відзначає, що під терміном „організація” розуміють певне соціальне утворення, тобто систему істотних соціальних взаємозв’язків, через які люди (або їх групи) об’єднуються для досягнення поставлених цілей в єдине структурне і функціонально диференційоване соціальне ціле [4, с. 7]. Поняття „організація” не тотожне з поняттям „колектив” і виникає тоді, коли визначається мета та форма. Юридична особа завжди є організацією, тому що в будь-який момент свого існування вона має визначену мету, заради якої зацікавлені особи об’єднуються у відповідності до відомої всім їм форми цієї організації. Ю.В. Оніщик зазначає, що не будь-яка організація представляє собою юридичну особу [207, с. 355]. Організаційна єдність юридичної особи є похідною і визначається метою та обраною формою організації. Таким чином, враховуючи норми цивільного законодавства України та погляди науковців, можна констатувати, що поняття „організації” значно ширше поняття „юридичної особи” [216, с. 351].

Наступною ознакою громадських організацій як юридичних осіб є їх майнова відокремленість. У науці цивільного права під нею розуміють відокремленість майна юридичної особи від майна її членів, засновників, держави, територіальної громади та інших осіб [68, с. 35; 214, с. 522]. В.В. Бараненков відзначає, що поняття „відокремлене майно” й „майнова відокремленість” не зовсім рівнозначні. На думку науковця, до моменту визнання організації юридичною особою мова може йти тільки про певне відокремлення майна, а майнова відокремленість в організації виникає після набуття самостійної правосуб’єктності [209, с. 56]. Частина науковців дану ознаку вважають визначальною для участі юридичних осіб в цивільних правовідносинах [15,

с. 143; 204, с. 55 – 56; 217, с. 44].

Майнова відокремленість громадських організацій означає, що вони є власниками належного їм майна. Особливістю громадських організацій є те, що їх засновники та члени взагалі не мають майнових прав на їх майно, навіть після ліквідації таких юридичних осіб. Крім того, як на момент створення, так і в процесі діяльності громадські організації можуть не мати відокремленого майна. Можна припустити, що майнова відокремленість громадських організацій, як і інших непідприємницьких товариств, полягає насамперед у праві володіти відокремленим майном. Саме тому ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають, що така ознака, як майнова відокремленість, означає здатність юридичної особи мати на праві власності майно, яке є відокремленим від майна її засновників, учасників (членів) та інших осіб. Дане розуміння ознаки майнової відокремленості може бути застосоване до всіх юридичних осіб приватного права, в тому числі громадських організацій.

Третьою ознакою є самостійна майнова відповідальність громадських організацій. Ряд науковців вважають саме самостійну майнову відповідальність головною і визначальною ознакою юридичної особи [24, с. 98; 200, с. 225 – 226]. Відповідно до ст. 96 ЦК України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Дане загальне положення поширюється і на непідприємницькі товариства, в тому числі громадські організації [216, с. 352].

Здатність бути позивачем і відповідачем у суді – це ознака, що вказує на процесуальну правоздатність юридичної особи. Водночас цивільна процесуальна правоздатність є супутньою до матеріальної цивільної правоздатності. Тобто особа, що є суб'єктом матеріальних правовідносин, має право звернутися за захистом свого цивільного права чи охоронюваного законом інтересу до суду.

Науковці до переліку ознак юридичної особи включають також елементи, що визначають її „індивідуальність”, обґрунтовуючи це вольовою самостійністю правосуб'єктної організації та необхідністю її сприйняття іншими учасниками правовідносин як самостійного суб'єкта права, зокрема найменування і ділової репутації юридичної особи [204, с. 54; 214, с. 522]. Найменування індивідуалізує юридичну особу в цілому як організацію, наділену відокремленим майном і виступаючу в майнових та особистих немайнових відносинах від свого імені у всіх сферах

діяльності [218, с. 38]. Будь-який суб'єкт права, в тому числі громадська організація, повинен мати власне найменування, що дозволяє відрізнити його від інших учасників правовідносин.

Ми частково погоджуємось з поглядами ряду науковців, у тому числі В.В. Бараненковим [209, с. 58 – 59], І.Г. Виграненком [68, с. 36], В.Д. Примаком [200, с. 225], М. Старинським [219, с. 12], Л.М. Труфановою [23, с. 220 – 221], В. Фроловим [211, с. 224] та іншими, і вважаємо, що необхідними й достатніми ознаками для визнання організації юридичною особою (конститутивні, істотні чи статусоутворюючі ознаки) є організаційна єдність і державна реєстрація, а наслідками (проявами) набуття організацією цивільної правосуб'єктності – майнова відокремленість, виступ юридичної особи у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Саме тому, чинний ЦК України при визначенні поняття юридичної особи вірно не використовує ознаки, з якими раніше пов'язувалося визнання організації юридичною особою [216, с. 352].

Безумовно, що при характеристиці громадських організацій як юридичних осіб необхідно досліджувати не тільки конститутивні ознаки (організаційна єдність та державна реєстрація), а і прояви (властивості) їх цивільної правосуб'єктності та власне найменування, що ідентифікує громадські організації як самостійних учасників цивільних та інших правовідносин.

Відповідно до статей 1, 3 Закону України „Про об'єднання громадян”, ст. 83 та ст. 85 Цивільного кодексу України громадська організація – це вид об'єднання громадян, створений у формі непідприємницького товариства, тобто організація, створена шляхом об'єднання осіб, що мають право участі у ній, яка не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками [181, с. 281].

О.М. Ващук відзначає, що громадську організацію слід розглядати як юридичну особу приватноправового характеру, яка створюється на добровільних засадах, забезпечує представництво і реалізацію прав та інтересів приватних осіб, тобто носить громадський характер. Специфікою такої юридичної особи, як громадська організація є її некомерційний (неприбутковий) та корпоративний характер [109, с. 132]. На взаємозв'язок громадських об'єднань з нормами корпоративного права вказують і російські науковці [220, с. 11].

Таким чином, можна виділити наступні характерні ознаки громадської організації як учасника цивільних правовідносин:

1) ознаки, властиві їй як юридичній особі (організаційна єдність,

державна реєстрація та цивільна правосуб'єктність, проявами якої є майнова відокремленість, виступ юридичної особи у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем або відповідачем у суді);

2) ознаки, притаманні громадським організаціям як непідприємницьким товариствам (спеціальна правоздатність, непідприємницький характер діяльності та неприбутковість);

3) конститутивні ознаки, тобто необхідні й достатні для розкриття сутності громадської організації – мета створення і діяльності (громадські організації створюються для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів) та членський характер громадських організацій.

Отже, громадська організація – це непідприємницьке товариство створене для задоволення і захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів осіб, яке набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, проведеної у встановленому законом порядку [216, с. 353 – 354].

1.3. ВИДИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Класифікація громадських організацій необхідна для їх впорядкування, відображення існуючої мережі громадських організацій та визначення сфер суспільного життя, де їх діяльність активніша. В науковій літературі зустрічаються різні критерії класифікації громадських організацій, а саме: порядок здійснення легалізації; організаційна структура та характер членства; суб'єкт діяльності; статус та територія дії; мета створення і діяльності; сфера суспільного життя, в якій діє відповідна організація, спосіб обліку членів та ін. [221, с. 49; 109, с. 134; 222, с. 48].

На нашу думку, громадські організації можна поділяти за наступними критеріями:

1) за суб'єктним складом (тобто, громадські організації поділяються за певною ознакою, що об'єднує їх членів – вік, професія, стать та ін., зокрема: дитячі, молодіжні, жіночі організації, організації інвалідів, ветеранів, підприємців і т.д.);

2) за сферою діяльності (правозахисні, освітні, культурні, творчі, спортивні, екологічні та ін.);

3) за статусом чи територією діяльності (на нашу думку, за статусом громадські організації повинні поділятися на місцеві, регіональні, всеукраїнські та міжнародні. Аналіз статті 9 Закону України „Про об'єднання громадян” дає можливість до всеукраїнських віднести ті громадські організації, діяльність яких поширюється на територію всієї України і які мають місцеві осередки у більшості її областей, до міжнародних – діяльність яких поширюється на територію України і хоча б однієї іншої держави. Ми вважаємо, що місцевими повинні визнаватися організації, діяльність яких поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці (району, міста, району в місті, села, селища), а регіональними – організації, діяльність яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Для цього необхідно внести відповідні зміни в статтю 9 Закону України „Про об'єднання громадян”. В останні роки окремі науковці та представники громадських організацій обґрунтовують необхідність відмови від такого поділу, що на їх думку стимулюватиме розвиток громадських організацій та розширення їх діяльності. Проте, чинне законодавство України надає додаткові права та можливості для різних громадських організацій залежно від їх статусу (наприклад, ст. 8 Закону України „Про третейські суди” від 11 травня 2004 р. дозволяє створювати постійно діючі третейські суди при всеукраїнських громадських організаціях [223] та ін.), тому скасування даного поділу громадських організацій обумовлює необхідність внесення змін до ряду нормативно-правових актів);

4) за способом обліку членів (відповідно до ст. 12 Закону України „Про об'єднання громадян” громадські організації можуть поділятися на такі: а) що мають фіксоване індивідуальне членство; б) що не мають фіксованого індивідуального членства);

5) за способом легалізації (аналіз статті 14 Закону України „Про об'єднання громадян” дає можливість громадські організації поділити на легалізовані шляхом реєстрації (набувають статусу юридичної особи) та повідомлення про заснування (не набувають прав юридичної особи);

6) залежно від мети створення та діяльності (можна виділити суспільнокорисні (створені і діють з різними суспільнокорисними

ці-лями, зокрема: охорони прав людини, розвиток науки, мистецтва, культури, освіти, надання соціальних послуг та ін.) та приватнокорисні (створені і діють з метою досягнення цілей та в інтересах виключно своїх членів) громадські організації. В європейських країнах закріплений саме цей підхід до класифікації, наприклад, у Франції асоціації можуть бути визнані суспільнокорисними, що розширяє їх можливості щодо набуття майна та коштів [19, с. 6]. В Україні поділ організацій на суспільнокорисні та приватнокорисні пропонується у відповідному законопроекті для невідприємницьких організацій.);

7) за кількістю членів (громадські організації можуть бути масові (наприклад, профспілки) та звичайні) та ін. [224, с. 195 – 196].

Заслугує на увагу пропозиція В. Кравчук усі громадські організації згрупувати за напрямками діяльності у сім блоків: права людини; професійна діяльність; поліпшення соціально-економічного становища країни; сім'я та діти; захист здоров'я населення та екології; освіта та культура [222, с. 49]. Ми теж пропонуємо подібний поділ громадських організацій і визначаємо його за критерієм сфери діяльності.

Оскільки громадська організація є видом об'єднання громадян, важливо визначити її місце в системі таких організацій. В літературі пропонується поділяти об'єднання громадян за організаційно-правовими властивостями на: масові об'єднання громадян (політичні партії, творчі спілки, релігійні організації, професійні спілки тощо); органи громадської самодіяльності (народні дружини з охорони громадського порядку); органи громадського самоврядування (ради й колективи мікрорайонів, домові, вуличні комітети тощо) [225, с. 249; 226, с. 120]. За даною класифікацією громадські організації є масовими об'єднаннями громадян, що не зовсім вірно, оскільки не всі громадські організації є масовими.

На нашу думку, більш правильною є класифікація об'єднань громадян В.Є. Чіркіна, який вважає, що у найбільш загальному виді прийнято розрізняти організації (завичай мають точно фіксоване членство, виборні керівні органи, статут, наприклад, профспілки, молодіжні, жіночі, творчі, релігійні та інші організації), рухи (не мають фіксованого членства або їх членами є інші об'єднання або організації, можуть і не мати статут, наприклад народні, національні, вітчизняні фронти в країнах тоталітарного соціалізму) та органи громадської самодіяльності (носять лише локальний характер, у них відсутнє членство, статут. До них відносять батьківські комітети в школах, вуличні й квартальні комітети, комітети мікрорайонів і т.д.). Окремо науковець виділяє масові громадські організації, до яких відносить профспілки, та відзначає,

що у більшості країн у профспілки об'єднана меншість робітників та службовців (у Великобританії – біля третини, у США – менше чверті, у Кенії – менш десятої частини, в Індії – близько 5%), і тільки в країнах тоталітарного соціалізму переважна більшість працівників входить до профспілок [227, с. 119].

Відповідно до ч. 3 ст. 36 Конституції України видом громадських організацій є професійні спілки, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Участь громадян у професійних спілках допускається тільки з метою захисту власних трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Особливості правового регулювання, засади створення, права та гарантії діяльності професійних спілок визначаються Законом України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 р. Даний нормативно-правовий акт визначає професійну спілку (проф-спілку) як добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Н.А. Циганчук вважає, що головною функцією профспілок є захисна функція, під якою слід розуміти діяльність профспілок, спрямовану на захист індивідуальних і колективних прав та інтересів найманих працівників при виникненні, зміні та припиненні правовідносин, в які вони вступають [34, с. 11.] В. Кравчук та В. Прокопенко наголошують на тому, що професійні спілки створюються та діють з метою представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних й інших прав та інтересів своїх членів [182, с. 202; 29, с. 106].

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про організації роботодавців” від 24 травня 2001 року, організація роботодавців є видом громадської організації, яка об'єднує роботодавців на засадах добровільності та рівноправності з метою представництва і захисту їх прав та інтересів [228]. Доцільність прийняття даного нормативно-правового акту обґрунтували в своїх працях науковці [90, с. 77].

Видом громадських організацій є також молодіжні та дитячі громадські організації, особливості створення та діяльності яких регулюються Законом України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року. Відповідно до ст. 1 даного нормативно-правового акту молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Дитячі громадські організації – це об'єднання громадян віком від 6 до 18 років,

метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року також передбачав, що Український національний комітет молодіжних організацій є спілкою, що об’єднує більшість легалізованих всеукраїнських молодіжних і дитячих організацій та координує молодіжний рух в Україні. Дані положення (абз. 4 ст. 2, ч. 2 ст. 6, ч. 1 та ч. 2 ст. 10) були, на нашу думку, вірно визнані неконституційними згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації) [229].

Особливим видом об’єднань громадян є творча спілка, яку Закон України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” від 7 жовтня 1997 року визначає як добровільне об’єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, що має фіксоване членство і діє на підставі статуту (ст. 1). Науковці ще радянського періоду відзначали ознаки даних організацій, зокрема специфіку їхніх членів та спеціальну сферу діяльності, що вирізняють творчі спілки від інших видів об’єднань громадян, і водночас об’єднують їх в одну групу, проте вважали їх самостійним видом громадських організацій [230, с. 179; 66, с. 73; 53]. Російські науковці теж вважають творчі спілки видом громадських організацій [198, с. 261]. Н.П. Гаєва звертає увагу на те, що якщо об’єднанню професійних творчих працівників відмовлено у наданні статусу творчої спілки, вони вправі легалізувати своє об’єднання як громадську організацію [231, с. 147]. Хоча Закон України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” прямо не визнає творчі спілки громадськими організаціями, ми вважаємо їх особливим видом громадських організацій.

Закон України „Про фізичну культуру і спорт” регулює особливості діяльності громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості (добровільних спортивних товариств, клубів тощо), а також визнає громадськими організаціями спортивну федерацію (ст. 34) та Національний Олімпійський комітет України (ст. 35) [232].

Закон України „Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 року (ст. 13 та 14) гарантує право громадян, які належать до національних меншин, створювати національні громадські об’єднання, що на нашу думку, означає і право створювати громадські організації. Національні меншини в Україні беруть активну участь у створенні громадських організацій, зокрема: російська національна меншина, що

є найчисленнішою в Україні (громадські організації „Російська община”, „Товариство „Російський дім”, Закарпатське товариство російської культури „Російський дім” та ін.); єврейська (Товариство єврейської культури України та ін.); білоруська (культурне товариство „Беларусь”, Закарпатське обласне товариство культури білорусів „Сябри” тощо); румунська („Християнсько-демократичний альянс румунів в Україні”, соціально-культурне товариство румунів Закарпаття імені Дж. Кожубка тощо); угорська (Закарпатське угорське товариство працівників охорони здоров'я, спілка угорських журналістів Закарпаття, Закарпатська угорська спілка „Газда” та ін.); польська (Спілка поляків України, Федерація польських організацій в Україні, товариство польської культури ім. А. Міцкевича та ін.) та інші національні меншини [221, с. 73 – 78].

Д. Каблов вважає видом громадських організацій громадське формування з охорони громадського порядку, під яким розуміє громадську організацію, створену на засадах громадської самодіяльності і зареєстровану у передбаченому законом порядку, діяльність якої повинна бути спрямована на запобігання та припинення правопорушень, захист життя і здоров'я громадян, інтересів суспільства та держави від противоправних посягань [233, с. 103]. А.М. Долгополов відносить громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону до громадських об'єднань [234, с. 8 – 9]. Аналіз положень Закону України „Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” від 22 червня 2000 року [235], зокрема статті 16, яка передбачає координацію та контроль за діяльністю громадських формувань з боку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування спільно з органами внутрішніх справ та підрозділами Державної прикордонної служби України, не дає підстав вважати громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону видом громадських організацій [236, с. 187].

Незважаючи на те, що в науковій літературі є думки про віднесення адвокатури до громадських організацій, ми погоджуємось з думкою В. Кального та інших науковців, які обґрунтовують відмінність адвокатури від громадської організації, що звичайно не обмежує права адвокатів на створення об'єднань, в тому числі громадських організацій [237; 238].

У науковій літературі до громадських організацій відносять також благодійні [239, с. 85; 120, с. 9] та релігійні організації [222, с. 49]. Ми абсолютно з цим не погоджуємося і вважаємо їх самостійними видами невідприємницьких товариств чи установ.

Аналіз положень Закону України „Про органи самоорганізації населення” від 11 липня 2001 року [240] дає нам підстави підтримати позиції тих науковців, які вважають, що органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети) є елементом системи місцевого самоврядування, і аж ніяк не видом громадських організацій [74; 241, с. 14].

З прийняттям Закону України „Про кредитні спілки” від 20 грудня 2001 року [242], нарешті була усунута суперечність, а саме віднесення кредитних спілок до громадських організацій, встановлена „Тимчасовим положенням про кредитні спілки в Україні”, затвердженим Указом Президента України від 20 вересня 1993 року № 377/93 [236, с. 187].

Термін „міжнародні організації” застосовується як до міждержавних (міжурядових), так і до неурядових організацій. Однак їх юридична природа різна. Міжнародна неурядова організація – це об’єднання громадських організацій, юридичних та фізичних осіб для вирішення спільних питань, визначених статутами цих організацій (наприклад, Асоціація міжнародного права, Всесвітня федерація науковців, Всесвітня федерація профспілок, „Лікарі без кордонів”, Міжнародна асоціація економічних наук та ін.) [2, с. 287; 222, с. 52; 243, с. 95 – 96]. Міжнародна міжурядова організація створюється державами на принципі суверенної рівності, існує й діє в рамках установчого акту (статуту), що визначає її статус і повноваження, надає їй правоздатності функціональний характер (наприклад, Організація Об’єднаних Націй, Організація по безпеці й співробітництву в Європі (ОБСЄ), Співдружність Незалежних Держав, Організація африканської єдності та ін.) [244, с. 102; 245, с. 133]. На території України активно діють такі міжнародні організації: Американська асоціація юристів, Міжнародна амністія, Міжнародний фонд „Відродження”, Міжнародна Гельсінська Федерація з прав людини, Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, складовими частинами якого є Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та Національні товариства Червоного Хреста або Червоного Півмісяця та ін. [246, с. 14; 244, с. 103].

Стаття 10 Закону України „Про об’єднання громадян” надає право громадським організаціям на добровільних засадах засновувати або вступати між собою в спілки (союзи, асоціації тощо). Союзи, асоціації громадських організацій, на нашу думку, не можуть бути громадськими організаціями, оскільки останні створюються на основі персонального (особистого) членства фізичних осіб, а в асоціаціях (союзах) членами

є тільки юридичні особи. Асоціації (союзи) громадських організацій є самостійним видом невідприємницьких організацій, правовий статус яких повинен визначатися законом.

Таким чином, сучасна система громадських організацій в Україні має достатньо розгалужену структуру та включає: професійні спілки, організації роботодавців, молодіжні та дитячі громадські організації, творчі спілки, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості та ін. [236, с. 187].

Необхідно також з'ясувати, яке місце займають громадські організації в системі суб'єктів цивільного права. Відповідно до ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Громадські організації можуть існувати шляхом створення юридичної особи та без створення юридичної особи з обов'язковим повідомленням про заснування. Проте суб'єктами цивільного права є тільки громадські організації, які набули статусу юридичної особи внаслідок державної реєстрації.

Для визначення місця громадських організацій серед різних видів юридичних осіб необхідно проаналізувати їх класифікацію. В науковій літературі виділяють такі підстави для класифікації юридичних осіб:

1. За складом засновників юридичні особи поділяють на створені одним або декількома засновниками, фізичними чи юридичними особами, державою або змішані.

2. За характером прав учасників юридичні особи класифікують на: організації, на майно яких засновники мають право власності або інше речове право (державні й муніципальні унітарні підприємства, а також установи); організації, учасники яких мають зобов'язальні права (господарські товариства, кооперативи); організації, учасники яких не мають майнових прав (різні види об'єднань громадян, у тому числі громадські організації).

3. Залежно від способу створення юридичні особи поділяють на створені шляхом об'єднання осіб (товариства) або об'єднання майна (установи) [247, с. 103]. Даний підхід до класифікації юридичних осіб знайшов відображення в ЦК України (ст. 81 та ст. 83). Громадські організації відносяться саме до товариств.

4. Залежно від мети створення і діяльності юридичні особи поділяються на підприємницькі та непідприємницькі (або комерційні і некомерційні юридичні особи) [210, с. 11]. До непідприємницьких відносяться всі види об'єднань громадян, в тому числі громадські організації.

5. Залежно від виду права власності юридичні особи поділяються на: державні та комунальні юридичні особи; приватні юридичні особи та юридичні особи, що ґрунтуються на спільній власності за участю юридичних осіб і громадян України, юридичних осіб і громадян інших держав [248, с. 41].

6. За складом установчих документів розмежовують договірні юридичні особи (повне товариство, командитне товариство) та статутні юридичні особи (товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, кооперативи, громадські організації тощо) та інші [249, с. 289 – 290].

Цивільне законодавство України (ст. 81 ЦК України) поділяє юридичні особи, залежно від порядку їх створення, на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Ряд науковців вказують на недосконалість даного розподілу юридичних осіб на підставі порядку їх створення, адже суб'єкти, що виступають засновниками публічної юридичної особи, можуть також створювати юридичні особи приватного права (стаття 81, 167 ЦК України) [250, с. 188; 4, с. 10; 251]. І. Спасибо-Фатєєва відзначає, що всі юридичні особи створюються за рішенням (по волі) своїх засновників і цим юридичні особи публічного права не відрізняються від юридичних осіб приватного права [252, с. 118]. Інші науковці вважають, що підставою для такого поділу юридичних осіб є не просто порядок створення, а правова природа акту, який лежить в основі їх виникнення, а також, суспільна значимість та мета (цілі), яку вони виконують [253, с. 304; 214, с. 522].

До юридичних осіб публічного права науковці відносять державу, територіальні громади, органи державної влади і місцевого самоврядування, державні та комунальні установи і підприємства [4, с. 11 – 12]. В.Є. Чіркін до юридичних осіб публічного права відносить: територіальні публічні колективи; громадські організації; державні та муніципальні установи та органи [22, с. 25]. Проте, на нашу думку, громадські організації відносяться до юридичних осіб приватного права [249, с. 291].

Відповідно до ст. 83 ЦК України юридичні особи приватного права можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Таким чином, перелік організаційно-правових форм юридичних осіб не є вичерпним. І. Спасибо-Фатєєва відзначає, що повинно бути виключно дві організаційно-правові форми юридичних осіб незалежно від того, чи є вони юридичними особами приватного чи публічного права – товариства і установи [252, с. 121]. Ми погоджуємось з думкою І.М. Кучеренко про те, що система організаційно-правових

форм юридичних осіб повинна бути вичерпною і наведена саме у ЦК [4, с. 27]. Наразі, ЦК України містить винятковий перелік підприємницьких товариств (ст. 84), і не містить такого переліку непідприємницьких товариств [249, с. 291].

Цивільний кодекс України не визначає поняття організаційно-правової форми юридичної особи. Тільки „Класифікація організаційно-правових форм господарювання”, затверджена наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97, встановлює, що організаційно-правова форма господарювання – форма здійснювання господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов’язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо [254]. Проте даний акт закріплює понад 60 організаційно-правових форм господарювання на Україні. Безперечно, це тільки додає аргументів для обґрунтування необхідності закріплення в ЦК України вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб.

Відсутній також єдиний науковий підхід до розуміння поняття „організаційно-правова форма”. Науковці вважають, що організаційно-правова форма юридичної особи являє собою систему встановлених законом, обов’язкових ознак, які істотно відрізняють один вид юридичної особи від іншого, зокрема: мета та порядок створення юридичної особи, склад та правовий статус засновників, організація управління, умови відповідальності, правовий режим майна, особливості взаємодії засновників і організації, прийоми і способи управління та ін. [167, с. 396; 255, с. 11; 4, с. 291; 256, с. 32].

І.М. Кучеренко в дисертаційному дослідженні обґрунтовує, що до істотних ознак організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права можуть бути віднесені лише ті, які за своїм змістом є цивільно-правовими, зокрема, види об’єктів права власності учасників, а за відсутності таких об’єктів – право на отримання майна після ліквідації юридичної особи, майнові зобов’язання, виконання яких має право вимагати юридична особа від засновника, учасника; вид відповідальності учасників (засновників) за зобов’язаннями юридичної особи (обмежена, додаткова, повна), та не можуть бути – мета чи ціль, вид (предмет) діяльності, способи їх здійснення, особливості формування та розпорядження майном [257, с. 24 – 25]. Слід також звернути увагу на те, що поняття „юридична особа” і „організаційно-правова форма”

нетотожні. Юридична особа – це, насамперед, суб'єкт права, а організаційно-правова форма визначає характер правовідносин, що складаються у зв'язку зі створенням, діяльністю та припиненням юридичної особи, а також певні відносини всередині самої юридичної особи [212, с. 85].

І.М. Кучеренко, з метою побудови системи організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, пропонує ввести таке поняття, як системоутворююча організаційно-правова форма юридичних осіб, до якої відносить товариство, господарське товариство та кооператив [4, с. 291 – 292; 258, с. 658]. Безперечно, дана пропозиція заслуговує на належну увагу та доопрацювання в окремому дослідженні, оскільки до системоутворюючих організаційно-правових форм юридичних осіб автор відносить як товариство, так і господарське товариство, при цьому відповідно до ст.ст. 83 – 84 ЦК України товариства поділяються на непідприємницькі та підприємницькі, а останні в свою чергу можуть бути створені лише як господарські товариства та виробничі кооперативи.

Відповідно до ст. 83 та ст. 84 ЦК України товариства поділяються на підприємницькі (господарські товариства (акціонерне, повне, коман-дитне товариства, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю) і виробничі кооперативи) та непідприємницькі. Подібний поділ закріплений в ст. 50 ЦК Російської Федерації, та в ст. 46 ЦК Республіки Білорусь, що виділяють комерційні та некомерційні організації [167, с. 390; 259, с. 288]. Водночас І.М. Кучеренко обґрунтовує необхідність поділу юридичних осіб приватного права на підприємницькі та непідприємницькі. Оскільки при поділі на підприємницькі та непідприємницькі тільки товариств, поза увагою ЦК залишився такий вид організаційно-правової форми юридичної особи, як установа, яку ряд науковців відносить теж до непідприємницьких юридичних осіб [260, с. 143; 261, с. 7; 143, с. 10]. Ми підтримуємо таку позицію науковців [249, с. 292].

Підприємницькими товариствами є товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Непідприємницькі товариства не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Таким чином, критеріями розмежування товариств на підприємницькі та непідприємницькі є отримання прибутку як основна мета діяльності та розподіл прибутку між учасниками товариства. Ряд науковців вважають, що істотним критерієм даного поділу є розподіл прибутку між учасниками [206, с. 10; 9, с. 9; 208, с. 127]. Причому для визнання товариства підприємницьким достатня наявність однієї оз-

наки – отримання прибутку як основна мета діяльності, для наявності ж в товариства статусу непідприємницького обидві зазначені ознаки повинні бути присутні водночас. Звичайно це не означає, що підприємницькі товариства не можуть здійснювати діяльність, спрямовану на досягнення суспільнокорисних цілей (соціальних, благодійних, наукових та ін.). Так само, право ведення підприємницької діяльності надано непідприємницьким товариствам (ст. 86 ЦК України). Проте для підприємницьких товариств здійснення підприємницької діяльності є основним видом діяльності. Непідприємницькі товариства можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Поняття „основна діяльність” оціноч-не і законодавство України не містить чітких ознак, за допомогою яких можна було б відокремити „основну діяльність” від „неосновної”. На нашу думку, основна діяльність непідприємницького товариства має бути спрямована на досягнення суспільнокорисних цілей, а підприємницька діяльність повинна носити допоміжний характер і бути джере-лом фінансування основної діяльності [249, с. 292 – 293]. Тобто, законодавець обмежує права непідприємницького товариства щодо розпорядження отриманого прибутку і надає їм право використовувати його тільки відповідно до статутних цілей.

Таким чином, спеціальна правоздатність непідприємницьких товариств і заборона розподіляти можливий прибуток між учасниками є конститутивними ознаками, що дозволяють відмежувати їх від підприємницьких товариств.

В Російській Федерації організаційно-правові форми некомерційних юридичних осіб закріплені в ЦК Російської Федерації (ст.ст. 116 – 123) та Законі Російської Федерації „Про некомерційні організації” від 12 січня 1996 р. (ст. 2, ст.ст. 6 – 12), зокрема такі: споживчі кооперативи, громадські та релігійні організації (об’єднання), фонди, установи, асоціації та союзи, а також некомерційні партнерства, автономні некомерційні організації [189, с. 71, 73 – 77]. У громадських та релігійних організаціях їх учасники (члени) не зберігають прав на передане ними цим організаціям у власність майно, не відповідають зобов’язаннями цих юридичних осіб і не мають права на розподіл майна після ліквідації (ст. 117 ЦК Російської Федерації). Громадська організація є заснованим на членстві об’єднанням громадян, яке створюється на основі спільної діяльності для захисту спільних інтересів та досягнення статутних цілей [172, с. 35]. Фондом є некомерційна організація, що не має членство, заснована громадянами й (або) юридичними особами на основі

добровільних майнових внесків, що стають власністю фонду, і засновники якого не відповідають за його борги (ст. 118 ЦК Російської Федерації) [262, с. 206 – 207]. Установа – це організація, яка створюється власником для здійснення функцій некомерційного характеру, повністю чи частково ним фінансується, і за борги установи власник несе субсидіарну відповідальність (ст. 120 ЦК Російської Федерації). Некомерційними партнерствами є членські організації, засновані громадянами та (або) юридичними особами, при цьому члени некомерційного партнерства, у випадках встановлених законом чи установчими документами, мають право отримувати у разі ліквідації чи виході з нього частину майна чи вартість цього майна у межах вартості майна, переданого партнерству, за винятком членських внесків [8, с. 15 – 16]. Автономними некомерційними організаціями є об'єднання громадян і (або) юридичних осіб, що не мають членства, на основі добровільних майнових внесків з метою надання послуг у галузі освіти, охорони здоров'я, культури, науки, права, фізичної культури й спорту й інших послуг, засновники яких не зберігають прав на майно, передане у власність даних організацій та не несуть відповідальності за їх зобов'язаннями [171, с. 18].

В Російській Федерації існують і інші організаційно-правові форми некомерційних організацій, встановлені федеральними законами, зокрема: товариства власників житла, торгово-промислові палати, товарні біржі, нотаріальна палата та адвокатські об'єднання, недержавний пенсійний фонд [167, с. 400 – 402; 4, с. 26 – 27; 263, с. 190 – 191] та ін. Російські науковці пропонують віднести навіть виробничі кооперативи до непідприємницьких організацій [264, с. 73].

Крім того, Закон Російської Федерації „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р. № 82-ФЗ передбачає наступні організаційно-правові форми об'єднань громадян: громадська організація, громадський рух, громадський фонд, установа та орган громадської самодіяльності (ст. 7) [189, с. 94 – 95].

Таким чином, законодавство Російської Федерації не містить чіткої системи організаційно-правових форм некомерційних організацій, скоріше це виглядає як неузгоджене їх нагромадження. Враховуючи це, російські вчені пропонують закріпити в ЦК вичерпний перелік організаційно-правових форм некомерційних організацій [167, с. 394].

Переважаюча більшість комерційних та некомерційних організацій на території Європейського Союзу створюються й діють у формах, передбачених законодавством окремих держав-членів, тобто є національними юридичними особами [205, с. 19]. Формами некомерційних організацій у ЄС є, насамперед, асоціації й фонди, правове регулювання яких у

державах-членах є надзвичайно різноманітним. Залежно від держави-члена різновидом асоціацій або некомерційної організації на території ЄС є професійні союзи, політичні партії й релігійні об'єднання. Правове регулювання некомерційних організацій держав-членів з боку Європейського Союзу перебуває на досить низькому рівні. Серед асоціацій, офіційно визнаних в установчих документах ЄС, спеціальної регламентації піддані тільки політичні партії [205, с. 22 – 23].

І.М. Кучеренко зазначає, що стосовно непідприємницьких товариств в законодавстві України відсутня не лише система організаційно-правових форм, а й критерії (ознаки, елементи) для виділення їх окремих організаційно-правових форм [4, с. 292]. Закон України „Про об'єднання громадян” виділяє такі форми об'єднань громадян як громадські організації та партії. Закон України „Про благодійництво та благодійні організації” в ст. 6 встановлює, що благодійні організації можуть утворюватися у наступних організаційно-правових формах: членська благодійна організація, благодійний фонд, благодійна установа, інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо).

Ми підтримуємо позицію І.М. Кучеренко про те, що хаотичне нагромадження законодавчих актів та необґрунтоване застосування категорії „організаційно-правова форма” призвели до того, що окремими організаційно-правовими формами юридичних осіб називають ті, які відрізняються одна від іншої лише за однією ознакою – метою (громадські організації, релігійні організації, партії, творчі союзи, товарні біржі, торгово-промислові палати). Але для такої цивільно-правової категорії, як організаційно-правова форма не має значення, який вид діяльності здійснює юридична особа, саме тому І.М. Кучеренко пропонує не виділяти як окремі організаційно-правові форми юридичних осіб благодійні організації, партії, релігійні організації тільки тому, що вони перед собою ставлять завдання реалізації різних нематеріальних (духовних) інтересів [4, с. 292]. Науковець обґрунтовує можливість виділення таких видів організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб приватного права: установи та товариства, які в свою чергу поділяються на споживчі кооперативи, громадські об'єднання, організації орендарів, товариства покупців та інші об'єднання юридичних та фізичних осіб [260, с. 148].

Проект закону „Про непідприємницькі організації” від 25 травня 2006 р. № 909 пропонує такі форми непідприємницьких організацій: товариство (засновується не менше ніж двома фізичними та/або юридичними особами та об'єднує на добровільних засадах і на основі індивідуального членства осіб, що об'єдналися для досягнення спільної статутної мети

для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення спільних нематеріальних інтересів, має корпоративний устрій та управляється його членами); установа (засновується за ініціативою однієї фізичної чи юридичної особи або групи таких осіб, які не беруть участі в її управлінні, на основі майна, переданого установі засновниками, і не має членства) та фонд, що є особливою формою установи.

На нашу думку, для визначення організаційно-правової форми некомерційних організацій можна застосовувати такі критерії: порядок створення (об'єднання осіб (членська організація) чи об'єднання майна); обсяг прав засновників на майно, передане організації, та управління нею; характер цивільно-правової відповідальності засновників та мета організації. Саме тому ми підтримуємо позицію розробників законопроекту „Про невідприємницькі організації” щодо необхідності законодавчого закріплення таких організаційно-правових форм невідприємницьких організацій, як товариство, установа та фонд [249, с. 293].

Громадська організація є самостійним видом об'єднання громадян, мета і порядок створення та діяльності якої обумовлює істотні особливості, що відрізняють її від інших невідприємницьких організацій, в тому числі:

- політичних партій (які, відповідно до ст. 2 Закону України „Про політичні партії в Україні”, є зареєстрованими згідно з законом добровільними об'єднаннями громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, метою яких є сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та інших політичних заходах);

- благодійних організацій (ст. 1 Закону України „Про благодійництво та благодійні організації” встановлює, що це недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб [265]);

- релігійних організацій (відповідно до ст. 7 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. ці організації створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру [266]. Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління й установи, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з цих релігійних організацій);

- споживчих кооперативів (які, відповідно до ст. 1 Закону України „Про споживчу кооперацію”, є добровільними об'єднаннями громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану [267]. А.В. Зеліско в дисер-

таційному дослідженні обґрунтовує, що споживче товариство є непідприємницьким кооперативним товариством [268, с. 3]. Незважаючи на те, що ЦК України (ст. 86) відносить споживчі кооперативи до непідприємницьких товариств, ч. 4 ст. 6 Закону України „Про споживчу кооперацію” надає право членам споживчого товариства одержувати частину прибутку, що розподіляється за результатами госпо-дарської діяльності між ними, відповідно до їх пайового внеску. Таким чином, положення Закону України „Про споживчу кооперацію” суперечать ЦК України (ст. 85). Саме тому ми підтримуємо позицію І.М. Кучеренко і вважаємо, що поки не будуть внесені відповідні зміни до Закону України „Про споживчу кооперацію”, споживчі товариства не можна вважати непідприємницькими товариствами [4, с. 161];

- недержавних пенсійних фондів (вони, відповідно до ст. 1 Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення”, є непідприємницькими товариствами, що функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку);

- торгово-промислових палат (відповідно до ст. 3 Закону України „Про торгово-промислові палати в Україні” торгово-промислові палати створюються з метою сприяння розвитку народного господарства та національної економіки, її інтеграції у світову господарську систему, формуванню сучасних промислової, фінансової і торговельної інфраструктур, створенню сприятливих умов для підприємницької діяльності, всебічному розвитку усіх видів підприємництва, не заборонених законом-нодавством України, науково-технічних і торговельних зв’язків між українськими підприємцями та підприємцями зарубіжних країн [269]. Їх особливістю є те, що вони об’єднують юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємців, їх об’єднання);

- об’єднання співвласників багатоквартирного будинку (ст. 1 Закону України „Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку” визначає, що об’єднання співвласників багатоквартирного будинку – юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання неподільного та загального майна [270]) та ін. [249, с. 293 – 295].

Таким чином, громадську організацію не можна вважати самостійною організаційно-правовою формою непідприємницького това-

риства, а лише його функціональним різновидом.

На основі проведеного дослідження нормативно-правових актів та наукової літератури можна визначити місце громадських організацій у системі суб'єктів цивільного права України як таких, що належать до юридичних осіб приватного права [249, с. 295].

Розділ 2

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1. СТВОРЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Створення громадської організації як юридичної особи приватного права відбувається у визначеному чинним законодавством порядку, що становить систему дій засновників та державних органів, достатніх для набуття нею правосуб'єктності. Науковці зосередили свою увагу переважно на дослідженні проблем створення підприємницьких товариств [271 – 273] та окремих видів непадприємницьких товариств [38]. Процес створення громадських організацій недостатньо досліджений в Україні.

В юридичній літературі аналізуються наступні способи створення юридичних осіб: розпорядчий; дозвільний; нормативно-явочний; явочний та договірний [4, с. 30; 262, с. 157 – 158; 274, с. 114 – 115]. Розпорядчий спосіб полягає в тому, що юридична особа виникає з моменту прийняття власником майна чи уповноваженим ним органом рішення (розпорядження) про створення організації. Даний спосіб застосовується в США, Англії, Франції, Німеччині, в Україні таким чином створюються юридичні особи публічного права [275, с. 81 – 82; 4, с. 32]. Дозвільний спосіб передбачає одержання дозволу від компетентного органу управління на створення юридичної особи. В такий спосіб створювались більшість об'єднань громадян в СРСР, в європейських країнах, в Росії та Україні – створюються банки та страхові компанії. Цивілісти вважають, що даний спосіб не має самостійного значення, оскільки дозвіл не є підставою виникнення в організації статусу юридичної особи, а лише обов'язковою попередньою умовою, яку необхідно виконати для законного створення певного виду юридичної особи [275, с. 83; 276, с. 180]. При нормативно-явочному способі передбачаються певні встановлені законом вимоги до установчих документів і до способу створення юридичних осіб (реєстрація). Явочний спосіб передбачає подачу заяви про створення юридичної особи у відповідний орган місцевої влади чи до суду, публікацію відомостей за рахунок заявника про створення юридичної особи та можливість протягом певного строку надати запереч-

чення проти створення юридичної особи чи оскаржити судове рішення. Юридичні особи можуть утворюватися на договірній основі, шляхом укладення установчого договору громадянами чи організаціями, що добровільно об'єднуються для досягнення певних цілей. Проте ряд науковців не надають даному способу самостійного значення, оскільки укладення установчого договору не звільняє засновників (учасників) від обов'язку пройти державну реєстрацію організації [275, с. 84 – 85]. Створення юридичної особи може відбуватися складнішим шляхом, коли поєднуються одразу кілька вищеназваних способів.

Порядок створення громадських організацій регулюється ЦК України, Законом України „Про об'єднання громадян”, Законом України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” [277], Постановою КМУ „Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян” тощо.

Відповідно до ст. 14 Закону України „Про об'єднання громадян” легалізація (офіційне визнання) громадських організацій є обов'язковою і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування. У разі реєстрації громадські організації набувають статусу юридичної особи. Таким чином, громадські організації в Україні можуть бути легалізовані в явочному порядку, проте як юридичні особи вони створюються у нормативно-явочному порядку [278, с. 164]. Предметом подальшого дослідження є процес створення громадських організацій, які набувають статусу юридичної особи внаслідок державної реєстрації.

Інший порядок створення громадських організацій встановлений в Російській Федерації. Відповідно до ст. 18 Федерального Закону РФ „Про громадські об'єднання” громадські об'єднання вважаються створеними з моменту прийняття на з'їзді (конференції) чи загальних зборах засновниками рішення про створення громадського об'єднання, затвердження його статуту і про формування керівних та контрольно – ревізійних органів. З цього моменту вони можуть здійснювати статутну діяльність, набувати прав, за винятком прав юридичної особи, виконувати обов'язки, передбачені законом. Правоздатність громадського об'єднання як юридичної особи виникає з моменту державної реєстрації [189, с. 101]. В Данії та Швеції асоціації набувають прав юридичної особи з моменту підписання статуту, а в Нідерландах і Португалії – з моменту нотаріального засвідчення підписів засновників статуту [279, с. 5 – 6].

Процес створення та діяльності громадських організацій відбувається на основі принципів, до переліку яких ст. 6 Закону України „Про об'єднання громадян” та ряд науковців відносять: добровільність,

рів-ноправність їх членів (учасників), самоврядування, законність та гласність, корисність організації для своїх членів і для суспільства в цілому, регулярність діяльності та формальної основи діяльності [221, с. 56; 128, с. 235; 188, с. 55 – 56]. Звичайно, діяльність громадських організацій будується і на загальнолюдських принципах, до числа яких Фулей Т. відносить: принцип юридичної (формальної) рівності, принцип демократизму, принцип справедливості та принцип поваги і захисту основних прав людини [280, с. 27].

Обмеження створення та діяльності громадських організацій може встановлюватись тільки Конституцією та законами України. На конференції конституційних судів Європи, що відбулася у м. Нікосія (Кіпр, 15-21 травня 2005 року), були висвітлені наступні важливі позиції щодо обмеження прав людини: обмеження не повинно стосуватися суті відповідних основних прав; обмеження повинні бути пропорційними щодо інших конституційних цінностей; обмеження повинно слугувати захисту законної мети і бути необхідним у демократичному суспільстві; у суспільних інтересах можуть бути видані закони для регулювання і контролю за здійсненням права на об'єднання; межі обмежень регламентуються принципами розмірності і пропорційності [126, с. 65 – 66].

Б.А. Санджиева вказує, що законодавчі обмеження для об'єднань утворюють певну систему, що містить у собі наступні елементи: обмеження загального (конституційного) характеру; обмеження права на об'єднання, зумовлені особливостями статусу окремих категорій осіб (вікові обмеження, обмеження, пов'язані із заняттям певної посади й ін.); обмеження прав об'єднань в умовах надзвичайного й воєнного стану; обмеження для окремих видів об'єднань [281, с. 20 – 21]. Дана думка заслуговує на належну увагу і може бути застосована і до громадських організацій. Так, Конституція України в ст. 37 забороняє створення й діяльність громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. Відповідно до частини 2 ст. 37 Конституції України громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Подібне положення міститься в ст. 4 Закону України „Про об'єднання громадян”. Загалом, аналіз положень ч. 1 ст. 36, ст. 37 Конституції України та ст. 4 Закону України „Про об'єднання громадян”, які передбачають винятковий перелік підстав обмеження створення та діяльності громадсь-

ких організацій, дає підстави стверджувати, що вони відповідають міжнародним стандартам, в тому числі ст. 20 Загальної декларації прав людини (1948 р.), ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.).

Щодо другої групи обмежень, то відповідно до ст. 11 Закону України „Про об'єднання громадян” та ст. 4 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” засновниками громадських організацій можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які досягли 18 років, а молодіжних та дитячих організацій – 15-річного віку. Оскільки ст. 32 ЦК України встановлює, що фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) також має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, то доцільно внести зміни до ст. 11 Закону України „Про об'єднання громадян” та ст. 4 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” і встановити, що засновниками молодіжних та дитячих організацій можуть бути фізичні особи, які досягли 14-річного віку. Право на участь в об'єднаннях громадян гарантує іноземцям та особам без громадянства і ст. 16 Закону України „Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” [282]. Водночас стаття 36 Конституції України надає право на об'єднання у громадські організації саме громадянам України. Запорожець І. відзначає, що дане положення не відповідає світовим тенденціям і необхідно право на об'єднання в громадські організації надати також іноземцям [283, с. 5 – 6]. На нашу думку, дане положення Конституції України повинно бути змінено і встановлено, що кожна особа має право на об'єднання.

Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Це стосується і права створювати громадські організації. Так, відповідно до ст. 15 Закону України „Про правовий режим воєнного стану” від 6 квітня 2000 року в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається право разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, – самостійно, у порядку, визначеному Конституцією і законами України, порушувати питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій, якщо вона загрожує суверенітету, національній безпеці України, її

державній незалежності і територіальній цілісності, життю громадян [284]. Стаття 18 Закону України „Про правовий режим надзвичайного стану” від 16 березня 2000 року встановлює, що у разі введення надзвичайного стану у зв’язку з масовими порушеннями громадського порядку додатково може порушуватися питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей у порядку, визначеному Конституцією і законами України [285].

Таким чином, обмеження створення та діяльності громадських організацій повинні бути необхідними у демократичному суспільстві, базуватися на принципі пропорційності. Прийняття нових нормативно-правових актів не може скасовувати чи звужувати зміст права особи на свободу об’єднання у громадські організації.

В. Борисова вважає, що створення будь-якої юридичної особи приватного права — це багатостадійний процес, який охоплює як фактичні дії засновників (розробка установчих документів тощо) і держави в особі певних органів (перевірка дій засновників тощо), так і юридичні дії зазначених осіб [275, с. 86]. Науковці виділяють різні стадії створення юридичних осіб, наприклад: дореєстраційну (формування волі на створення юридичної особи), реєстраційну (здійснення реєстраційних дій) й післяреєстраційну (здійснення дій, спрямованих на забезпечення нормального функціонування юридичної особи) [286, с. 19].

І.М. Кучеренко відзначає, що цивільно-правові норми регулюють у процесі створення юридичної особи такі процедури: 1) встановлення організаційно-правової форми юридичної особи; 2) визначення порядку укладення установчого договору, розробки і затвердження статуту юридичної особи як установчого документа; 3) питання формування статутного капіталу (статутного фонду, пайового фонду); 4) визначення органів управління даною юридичною особою, якщо законодавець надає можливість хоча б мінімального вибору; 5) встановлення засновниками (учасниками) мети і предмета діяльності, а також строку, на який створюється дана юридична особа; 6) вибір найменування юридичної особи; 7) деякі інші питання [4, с. 32].

Враховуючи проведені дослідження, ми пропонуємо у процесі створення громадської організації як юридичної особи виділяти два етапи: 1) ініціативно-організаційний, що включає волевиявлення (ініціативу) засновників, яке виражається в прийнятті рішення про створення громадської організації на загальних зборах (конференції, з’їзді), розробку і затвердження статуту та формування органів управління;

2) реєстраційний, що передбачає легалізацію громадської організації та проведення державної реєстрації, внаслідок якої вона набуває статусу юридичної особи [278, с. 167].

Перший етап створення громадських організацій передбачає насамперед ініціативу фізичних осіб щодо створення громадської організації. Відповідно до ст. 11 Закону України „Про об’єднання громадян” рішення про заснування громадської організації приймається установчим з’їздом (конференцією) або загальними зборами. Для легалізації громадської організації відповідно до ч. 3 Положення про порядок легалізації об’єднань громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 140, до реєструючого органу подається заява, підписана не менш як трьома засновниками об’єднання громадян або їх уповноваженими представниками. Закон України „Про об’єднання громадян” не передбачає кількість осіб, необхідну для створення громадської організації. Проект закону України „Про громадські організації” № 3371 від 14 листопада 2008 р. встановлює, що кількість засновників громадської організації не може становити менше ніж три особи (ч. 2 ст. 6). Для реєстрації статутів релігійних громад необхідно не менше ніж 10 повнолітніх громадян [138, с. 75]. Для створення громадської організації в Афганістані необхідно не менше 10 осіб [186, с. 34]. Ст. 18 Закону РФ „Про громадські об’єднання” встановлює, що громадські об’єднання створюються за ініціативою не менш як трьох фізичних осіб [189, с. 100]. „Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі”, прийняті учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи у Страсбурзі 5 липня 2002 року, та „Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec (2007)”, прийняті Комітетом Міністрів 10 жовтня 2007 р., встановлюють, що дві чи більше особи повинні мати змогу створити неурядову організацію на основі членства. Більша кількість може вимагатися в разі набуття правосуб’єктності, але ця кількість не повинна встановлюватися на рівні, що перешкоджає такому створенню [279, с. 31]. Ми вважаємо, що в Україні мінімальна кількість фізичних осіб, необхідна для створення громадської організації, повинна встановлюватися законом, а не підзаконним актом, і для створення громадської організації достатньо ініціативи двох чи більше осіб [278, с. 164 – 165].

Стаття 87 ЦК України встановлює, що у процесі створення юридичної особи беруть участь її учасники (засновники). Науковці обґрунтовують помилковість такого положення ЦК України, оскільки вважають, що створювати юридичну особу мають право лише особи, які мають

статус засновників, а не учасників [287, с. 259]. Г. Друзенко звертає увагу на те, що саме засновники затверджують установчі документи юридичної особи [140, с. 62]. Ми вважаємо, що у процесі створення юридичної особи приймають участь засновники, які після державної реєстрації юридичної особи стають її учасниками (членами) [278, с. 165]. Терміни „учасник” та „засновник” не є тотожними, оскільки особа може стати членом (учасником) громадської організації після її створення.

У першому розділі ми визначили, що членський характер громадських організацій є однією з конститутивних ознак, що надає можливість виділити їх серед інших видів непідприємницьких товариств. Членство – це цивільно-правові відносини, що виникають між особою та організацією, характеризуються взаємними правами та обов’язками. Стаття 12 Закону України „Про об’єднання громадян” встановлює, що членами громадських організацій, крім молодіжних та дитячих, можуть бути особи, які досягли 14 років. Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” індивідуальними членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 35 років, індивідуальними членами дитячих громадських організацій – особи віком від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників. Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних та дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цих організаціях не перевищує третину загальної кількості членів. На нашу думку, ч. 4 ст. 5 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” не відповідає положенням ЦК України, зокрема статті 31, яка встановлює, що фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років є малолітньою особою, та статті 60, яка визначає, що над малолітніми особами встановлюється опіка. Саме тому, ми пропонуємо друге речення ч. 4 ст. 5 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” викласти в такій редакції: „Вступ малолітніх осіб віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів або опікунів”.

Відповідно до ст. 12 Закону України „Про об’єднання громадян” громадські організації можуть мати як фіксоване, так і нефіксоване індивідуальне членство. У діяльності громадських організацій у випадках, передбачених їх статутами, можуть брати участь колективні члени. Закон України „Про об’єднання громадян” не визначає поняття „колективний член”, на відміну від Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, який в ст. 5 встановлює, що колек-

тивними членами молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути колективи інших молодіжних та дитячих громадських організацій. На нашу думку, членом громадської організації не може бути колектив іншої організації, оскільки це може призвести до порушення права на об'єднання (особа ставала членом однієї організації, а за рішення органу управління чи більшості учасників стає членом зовсім іншої організації без особистого волевиявлення). Про те, що будь-яке об'єднання громадян повинно бути засноване на особистій ініціативі, вільному волевиявленні і, відповідно, на добровільному членстві в такому об'єднанні підтверджено і рішеннями органів конституційної юрисдикції, зокрема Рішенням Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 та постанові Конституційного Суду РФ від 3 квітня 1998 р. у справі про товариства власників житла [288, с. 148 – 152]. Таким чином, членами громадських організацій повинні бути фізичні особи, а інститут колективного членства в громадських організаціях, на наш погляд, неприйнятний та суперечить правовій природі останніх.

На відміну від чинного законодавства України, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовного правового статусу неурядових організацій у Європі № CMRec 2007, прийняті Комітетом Міністрів 10 жовтня 2007 р., надають право створювати та бути членом неурядових організацій юридичним особам. Ми підтримуємо пропозиції окремих науковців [260, с. 173] про необхідність надання права юридичним особам бути членом чи створювати громадські організації в Україні.

Враховуючи практику створення та діяльності громадських організацій, розробники проекту закону України „Про громадські організації” № 3371 від 14 листопада 2008 р., слушно на нашу думку, передбачили, що статут (положення) громадської організації може передбачати певні вікові, фахові та інші умови набуття або припинення членства у громадській організації (ч. 3 ст. 7).

У науковій літературі досліджується також „асоційоване членство”, „почесне членство”, „кандидати у члени”. Чинне законодавство не регулює ці питання, тому, на думку В.О. Чепурнова, розробникам установчих документів залишається велика свобода локальної правотворчості в цьому напрямку [289, с. 47 – 48].

Федеральний Закон Російської Федерації „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р. (ст. 6) вирізняє засновників, членів та учасників громадського об'єднання, в тому числі громадської організації. Засновники – це ініціатори створення об'єднання, скликання установчого з'їзду (конференції), зборів. При цьому засновниками громадських організацій

можуть бути як фізичні особи, так і юридичні – громадські об'єднання. Членами громадської організації є фізичні та юридичні особи – громадські об'єднання, зацікавленість яких у спільному вирішенні завдань даного об'єднання у відповідності до норм статуту оформляється відповідними індивідуальними заявами чи документами, що надає можливість враховувати кількість членів. Учасниками громадської організації є фізичні особи та юридичні особи – громадські об'єднання, що висловлюють підтримку цілям даного об'єднання, приймають участь в її діяльності без обов'язкового оформлення умов своєї участі, якщо інше не передбачено статутом. Крім того, члени громадської організації мають право обирати й бути обраними в керівні й контрольно-ревізійні органи об'єднання, а також контролювати діяльність органів управління відповідно до статуту, що не характерно для учасників об'єднання [276, с. 90 – 91].

Подібне положення пропонується в проекті Закону України „Про непідприємницькі організації” від 25 травня 2006 р. № 909, зокрема учасниками непідприємницьких організацій визнаються засновники, члени та прихильники організації. Ми вважаємо, що учасниками як громадської організації, так і інших непідприємницьких організацій, є засновники та члени. При цьому після створення громадської організації засновники стають її членами. Прихильників непідприємницької організації, в тому числі громадської, не можна вважати її учасниками, оскільки вони не мають права участі у ній, їх варто вважати або волонтерами (фізичні особи) або партнерами (юридичні особи), які відповідно до вимог статуту підтримують організацію шляхом участі в її діяльності, надання різноманітної допомоги чи послуг. Наразі в Україні вже розроблені законопроекти „Про волонтерський рух” № 5266 від 22 жовтня 2009 року та „Про волонтерство” № 3372 від 22 березня 2007 р. та ін., що визначають статус волонтерів та регулюють волонтерську діяльність. Крім того, Закон України „Про соціальні послуги” від 19 червня 2003 року визначає, що волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер [290].

Після прийняття рішення про створення громадської організації її засновники розробляють установчий документ. Стаття 13 Закону України „Про об'єднання громадян” надає можливість громадським організаціям діяти на основі статуту або положення, які визначає як статутні документи. І. Бондарчук зауважує на необхідності усунення протиріч в термінології ЦК України та Законі України „Про об'єднання громадян”, і в останньому пропонує замінити словосполучення „статутні докумен-

ти” на „установчі документи” [291, с. 109 – 110]. Ми підтримуємо дану пропозицію науковця.

Великий енциклопедичний юридичний словник містить декілька понять термінів „положення” та „статут”. Положення – це форма підзаконного нормативно-правового акта переважно організаційно-установчого або управлінського характеру. В контексті нашого дослідження положення визначається як зведення чи зібрання правил, що закріплюють правовий статус державного органу, підприємства, установи та організації [292, с. 653]. Наказ Головного управління державної служби України „Про затвердження нової редакції Порядку підготовки організаційних документів в Головному управлінні державної служби України та його територіальних органах” від 27 жовтня 2006 р. № 356 встановлює, що положення – це нормативний акт, який визначає завдання, обов’язки, права, відповідальність і організацію роботи підприємств та установ (їх структурних підрозділів (відділів, секторів) та територіальних органів), а також визначає порядок здійснення певної процедури. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 5 липня 2002 року встановлюють, що кожна неурядова організація з правосуб’єктністю повинна мати статут. Л.М. Труфанова вважає, що статут – обов’язкова умова визнання організації юридичною особою [23, с. 220]. Статут (лат. *statutum* – постанова визначення, від *statuere* – ставити, встановлювати, вирішувати) у приватному праві – це установчий документ юридичної особи, який містить дані, що характеризують правовий статус відповідної організації [292, с. 847]. Ряд науковців вказують на корпоративну договірну природу статуту [293, с. 64; 255, с. 33; 171, с. 19]. І.М. Кучеренко в дисертаційному дослідженні обґрунтовує, що єдиним установчим документом юридичних осіб приватного права різних організаційно-правових форм повинен бути статут [257, с. 5]. Крім того, стаття 19 Закону України „Про об’єднання громадян” встановлює, що питання реорганізації та ліквідації громадської організації регулюється її статутом.

На підставі аналізу понять, що містяться в науковій літературі та нормативних актах, ми вважаємо, що громадські організації, які набувають статусу юридичної особи, повинні діяти саме на основі статуту, а не положення. Тому ми пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 13 Закону України „Про об’єднання громадян”, і встановити, що громадська організація, яка є юридичною особою, діє на основі статуту. На основі положення, на нашу думку, можуть діяти громадські організації легалізовані шляхом повідомлення про заснування [278, с. 165].

Сучасне законодавство про громадські організації виходить з того, що статут містить корпоративні норми. Конституційний Суд України в Рішенні у справі щодо конституційності статті 248³ ЦПК України від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 (п. 4.3) прямо вказав, що внутрішня організація, взаємовідносини членів об'єднань громадян, їх підрозділів, статутна відповідальність членів цих об'єднань регулюються корпоративними нормами, встановленими самими об'єднаннями громадян, які базуються на законі [294].

Положення статуту повинні бути більш менш стабільними, що забезпечується особливим порядком його прийняття (вищим органом управління) та внесення змін до нього. Особливістю статуту є те, що закон встановлює перелік обов'язкових його положень.

Стаття 88 ЦК України та ст. 13 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлюють вимоги до установчого документа громадської організації. На нашу думку, ст. 13 Закону України „Про об'єднання громадян” повинна встановлювати, що „статут громадської організації має містити:

- 1) найменування, статус та місцезнаходження громадської організації;
- 2) мету та завдання громадської організації;
- 3) умови і порядок прийому в члени громадської організації, порядок припинення членства;
- 4) права і обов'язки членів (учасників) громадської організації;
- 5) порядок утворення, компетенцію та строк повноважень органів управління громадської організації, порядок прийняття ними рішень;
- 6) порядок утворення та ліквідацію місцевих осередків громадської організації, їх повноваження;
- 7) джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна громадської організації, порядок звітності, контролю, здійснення підприємницької діяльності, необхідної для досягнення статутної мети;
- 8) порядок внесення змін і доповнень до статуту громадської організації;
- 9) порядок припинення громадської організації, вирішення майнових питань, пов'язаних з її припиненням.

У статуті можуть бути передбачені інші положення, що стосуються особливостей створення і діяльності громадських організацій.”

Саме така редакція ст. 13 Закону України „Про об'єднання громадян” сприятиме однаково застосуванню термінології і відповідатиме положенням ЦК України [278, с. 165].

Відповідно до ч. 1 ст. 87 ЦК України для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Затвердження статуту громадської організації відбувається на установчих зборах (установчому з'їзді) засновників. Оскільки громадська організація ще не зареєстрована і не набула статусу юридичної особи, то нема підстав стверджувати, що установчі збори є органом управління.

Засновники громадської організації визначаються з найменуванням, місцезнаходженням та метою діяльності їх об'єднання, що відображається в статуті. Науковці відзначають, що найменування юридичної особи належить до його найважливіших атрибутів, які дозволяють індивідуалізувати участь колективних утворень в якості суб'єктів цивільного обороту [295, с. 455]. Стаття 12¹ Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює вимоги до назви громадських організацій. Водночас ст. 90 ЦК України та ст. 23 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” закріплюють термін „найменування юридичної особи”. Ми вважаємо, що необхідно привести ст. 12¹ Закону України „Про об'єднання громадян” у відповідність до положень цивільного законодавства і термін „назва” замінити терміном „найменування”. Найменування громадської організації визначається рішенням установчого з'їзду (конференції) або загальними зборами, та повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму та характер діяльності [278, с. 165 – 166]. Стаття 12¹ Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює, що найменування громадської організації має складатися з двох частин – загальної та індивідуальної. Загальна назва (конгрес, союз, спілка, об'єднання, фонд, фундація, асоціація, товариство тощо) може бути однаковою у різних об'єднань громадян. На нашу думку, в дану статтю необхідно внести зміни і встановити, що загальна частина найменування повинна відображати організаційно-правову форму (тобто містити вказівку, що це вид непідприємницького товариства – „громадська організація”). Індивідуальна назва є обов'язковою і повинна бути суттєво відмінною від індивідуальних назв зареєстрованих в установленому порядку громадських організацій. Громадська організація може мати крім повного найменування (не більше ніж 182 символи) скорочене найменування (не більше ніж 38 символів), що закріплюється в статуті. Вимоги щодо написання найменувань юридичних осіб, в тому числі громадських організацій, встановлені Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва „Про затвердження Вимог

щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу” від 9 червня 2004 року № 65 [296].

Засновник юридичної особи має право зарезервувати найменування юридичної особи строком на два місяці. Для резервування найменування юридичної особи засновник (засновники) повинен подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору заяву та документ, що підтверджує внесення плати за проведення резервування найменування юридичної особи.

Крім того, ст. 90 ЦК України встановлює, що найменування юридичної особи має містити інформацію про характер її діяльності. Водночас ні в науковій літературі, ні в законодавстві не розкривається зміст поняття „характер діяльності”. На нашу думку, саме мета і завдання громадської організації чітко відображають характер її діяльності. Тому ми підтримуємо позицію В. Кравчука про те, що мета юридичної особи є визначальною її характеристикою, яка дозволяє віднести особу до числа суб’єктів підприємницької діяльності чи до непідприємницьких організацій [297, с. 18]. Ст. 13 Закону України „Про об’єднання громадян” встановлюючи вимогу, що статут громадської організації повинен містити її мету, не уточнює яку саме. На нашу думку, йде мова як про мету створення, так і про мету діяльності громадської організації. Мета визначається засновниками самостійно, але вона повинна визначати межі діяльності організації та містити характерні риси, що дозволяють відрізнити громадські організації з подібними цілями. Так, наприклад, метою громадської організації Карпатське агентство прав людини „Вестед” (zareestrovana 03 лютого 1998 р., свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи № 384768), відповідно до п. 2.1 статуту, є „розширення можливостей системи захисту прав людини в Україні, сприяння зміцненню системи притулку, роботи з біженцями та шукачами притулку, транскордонної співпраці та координації діяльності інституцій з питань регіонального розвитку та захисту прав людини щодо ефективного впровадження спільних програм та проектів регіонального, державного та міжнародного значення”.

Крім мети громадської організації, засновники визначають її завдання. На думку В. Кравчука, категорії „завдання об’єднання”, „предмет діяльності” та „вид діяльності” співвідносяться як синоніми, вони позначають коло тих сфер суспільного життя, в яких буде досягатися мета зазначеної особи [297, с. 18]. Ми вважаємо, що мета та завдання громадської організації визначатимуть її діяльність. Предмет діяльності – це сукупність конкретних видів діяльності, які здійснює організація для досягнення статутних цілей. В статуті повинно бути чітко розмежо-

вано предмет статутної діяльності громадської організації та конкретні правомочності по здійсненню цієї діяльності.

Відповідно до ст. 18 Закону України „Про об’єднання громадян” громадська організація може використовувати власну символіку, яка затверджується відповідно до її статуту. Символіка зареєстрованих громадських організацій підлягає державній реєстрації Міністерством юстиції України у порядку, визначеному Постановою КМУ „Про порядок реєстрації символіки об’єднань громадян” від 26 лютого 1993 р. № 144. З.В. Ромовська відзначає, що символіка юридичної особи може складатися з прапора, емблеми і навіть гімну (урочистої пісні), проте вони не можуть відтворювати державні чи релігійні символи [298, с. 303]. Водночас ч. 1 „Положення про порядок реєстрації символіки об’єднань громадян”, затвердженого Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 144, встановлює, що об’єднання громадян можуть використовувати власну символіку: прапори, емблеми тощо, які є їх символами і відмітними знаками.

Відповідно до ст. 93 ЦК України місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені. Це загальне положення поширюється на всіх юридичних осіб приватного права, в тому числі громадські організації [278, с. 166].

У статуті громадської організації визначаються права і обов’язки її членів. Насамперед учасники (члени) громадської організації, відповідно до ст. 100 ЦК України, мають право участі у ній, що є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі. На нашу думку, право участі в товаристві передбачає право учасника (члена) на управління ним, у порядку встановленому статутом, право брати участь в діяльності та заходах товариства, право отримувати інформацію про діяльність товариства та ін. Члени громадської організації реалізують право на участь в управлінні шляхом участі у вищому органі – загальних зборах, та через право бути обраним до складу виконавчого органу організації. Учасники (члени) мають право вийти з громадської організації, якщо установчими документами не встановлений обов’язок учасника письмово попередити про свій вихід у визначений строк, який не може перевищувати одного року. Статутом можуть передбачатися і інші права, а також обов’язки членів громадської організації. Наприклад, статут громадської організації „Ужгородське міське товариство „Центр ромології” (зареєстрована 11 січня 2005 р., свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи № 384486) встановлює, що члени організації зобов’язані (п. 3.5):

„а) дотримуватись вимог даного Статуту; б) виконувати рішення керівних органів товариства, які прийняті в межах компетенції і не суперечать цьому Статуту; в) сплачувати вступні та членські внески, розмір яких визначається Правлінням”. Відповідно до п. 3.6 статуту даної громадської організації її члени мають право: „а) брати безпо-середню участь у розробці і реалізації програм та планів діяльності організації; б) вільно висловлювати свою думку при обговоренні будь-яких питань діяльності організації; в) обирати і бути обраним до складу керівних та виконавчих органів організації; г) брати участь у всіх заходах, що проводяться товариством, а також користуватися всіма культурно-духовними цінностями та соціально-побутовими можли-востями, які є в наявності в організації; д) вільно виходити з членства шляхом подання письмової заяви до Правління товариства”.

Засновники також визначаються із структурою громадської організації, її органами управління. Ряд науковців, позицію яких ми підтримуємо, вважають що саме органи юридичної особи формують і виражають її волю, їхніми діями вона набуває цивільні права і несе цивільні обов'язки як самостійний суб'єкт права [208, с. 126; 198, с. 192]. Ще в цивільному законодавстві радянського періоду встановлювалося, що дієздатність юридичної особи здійснюється через її органи [299, с. 139]. Органи юридичної особи не тільки здійснюють управління її діяльністю, але й виступають у майновому обороті від її імені. Органи є частиною юридичної особи і їхні дії є діями самої юридичної особи [300, с. 98 – 99; 301, с. 407; 198, с. 192].

В. Борисова вважає, що орган юридичної особи – це правова конструкція, яка створюється з метою надання можливості сформувати і виразити волю останньої, відстоювати її інтереси, а через них й інтереси учасників [300, с. 99]. Науковець також відзначає, що з моменту виникнення юридичної особи воля засновників трансформується у волю органів управління [302, с. 105]. І.О. Гелецька вважає, що органами юридичної особи є особа (громадянин) або група осіб, які утворюють чи (або) виявляють її волю в цілому або в певному напрямі [301, с. 407]. С.В. Артеменко в дисертаційному дослідженні пропонує визначення органу акціонерного товариства як організаційно оформленої групи фізичних осіб (або однієї фізичної особи), утвореної відповідно до порядку, визначеного законом та статутом, яка формує і виражає її волю відповідно до встановлених повноважень і зобов'язана діяти в інтересах товариства [303, с. 4]. Дане визначення фактично можна застосувати і до розуміння поняття органу всіх товариств, в тому числі непідприєм-ницьких.

Закон України „Про об'єднання громадян” не визначає які органи управління має створювати громадська організація, а тільки в ст. 23 зазначається, що право власності об'єднань громадян реалізують їх вищі статутні органи управління (загальні збори, конференції, з'їзди тощо). Оскільки громадська організація є видом непідприємницького товариства, то це питання також врегульовують статті 92, 97 – 99 ЦК України. Відповідно до ст. 97 ЦК України управління громадською організацією здійснюють її органи, якими можуть бути загальні збори учасників (членів) та виконавчий орган. Ч. 2 ст. 53 ЦК РФ встановлює, що у передбачених законом випадках юридична особа може здобувати цивільні права й приймати на себе цивільні обов'язки через своїх учасників. Цивільне законодавство України теж містить таке положення.

До волеутворюючих органів в юридичних особах Є.А. Суханов відносить не тільки загальні збори учасників, а і виконавчий орган, який водночас є і волевиявляючим органом [198, с. 193]. І.М. Злотник вважає, що в межах сфери своєї компетенції, визначеної законом та статутними документами, кожний орган юридичної особи є волеутворюючим, а серед них слід виділяти волевиявляючі органи, які внаслідок спеціальної компетенції виражають волю перед третіми особами уже як волю юридичної особи [199, с. 45]. В літературі волевиявляючі органи називають також представницькими і ним є виконавчий орган. Примак В. відзначає, що з керівних органів юридичної особи лише представницький орган безпосередньо здатний реалізовувати дієздатність правосуб'єктної організації [304, с. 58].

Відповідно до ст. 98 ЦК України загальні збори учасників громадської організації мають право приймати рішення з усіх питань її діяльності, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу. К.О. Краснопольська, позицію якої ми підтримуємо, наголошує на тому, що функція вищого органу всіх некомерційних організацій полягає в забезпеченні дотримання некомерційною організацією цілей, в інтересах яких вона була створена [171, с. 22].

Цивільне законодавство визначає також порядок прийняття рішення вищим органом управління та загальні вимоги до його скликання. Так, рішення загальних зборів приймаються простою більшістю від числа присутніх учасників, якщо інше не встановлено установчими документами або законом. Рішення про внесення змін до статуту, відчуження майна на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна, та про ліквідацію організації приймаються більшістю не менш як у 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом.

Порядок скликання загальних зборів визначається в статуті громадської організації. Водночас ч. 4 ст. 98 ЦК України надає учасникам товариства, що володіють не менш як десятьма відсотками голосів, право вимагати скликання загальних зборів. Якщо вимога учасників про скликання загальних зборів не виконана, ці учасники мають право самі скликати загальні збори.

Цивільне законодавство встановлює для акціонерних товариств, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю вимогу щодо періодичності скликання загальних зборів та підстави скликання позачергових загальних зборів (ст. 159 ЦК України, ст. 45 та ст. 61 Закону України „Про господарські товариства” [305]) і не містить такої норми для непідприємницьких товариств. Проект Закону України „Про непідприємницькі організації” від 25 травня 2006 р. № 909 пропонує встановити періодичність скликання загальних зборів для всіх непідприємницьких товариств не рідше одного разу на 2 роки. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 5 липня 2002 року встановлюють, що статут неурядових організацій повинен визначати частоту засідань найвищого органу управління (загальних зборів членів). На нашу думку, загальні збори всіх непідприємницьких товариств, у тому числі громадських організацій, повинні скликатися не рідше одного разу на рік. Це обумовлено тим, що громадські організації як юридичні особи є учасниками цивільного обігу і здійснюють діяльність, яка може супроводжуватися рухом грошових коштів, майна, що повинно обліковуватися і відображатися у фінансовій звітності, в тому числі балансі, які щорічно подаються до контролюючих державних органів. При цьому вищий орган управління, на нашу думку, принаймні раз на рік повинен заслухати звіт про роботу виконавчого органу та ознайомитися із фінансово-майновим станом організації.

Загальні збори своїм рішенням створюють виконавчий орган („правління”, „дирекція” тощо) та встановлюють його компетенцію і склад. Виконавчий орган може складатися з однієї або кількох осіб. Члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов’язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов’язків.

На нашу думку, до компетенції загальних зборів учасників (членів) громадської організації, крім передбачених ст. 23 Закону України “Про об’єднання громадян”, ст.ст. 98, 99 ЦК України, необхідно віднести повноваження щодо обрання та відкликання членів контрольно-ревізійного

органу.

Є.Є. Додіна в своєму дисертаційному дослідженні пропонує затвердити на законодавчому рівні компетенцію засновників громадської організації, загальних зборів членів громадської організації, правління, яке безпосередньо керує поточною діяльністю, окремо визначити повноваження голови правління та виконавчої дирекції, якщо вона утворюється [121, с. 11]. Ми не підтримуємо таке надмірне законодавче регулювання, і вважаємо що ці питання повинні визначатися в статуті кожної громадської організації її засновниками самостійно з дотриманням вимог, встановлених Законом України „Про об'єднання громадян” та ЦК України.

Проект Закону України „Про невідприємницькі організації” від 25 травня 2006 р. № 909 в ст. 38 встановлює, що органами управління невідприємницьких організацій, в тому числі громадських організацій, є вищий керівний орган невідприємницької організації (для товариства – загальні збори (з'їзд, конференція), для установи – наглядова рада), постійно діючий статутний орган, виконавчий керівник організації, контрольно-ревізійний орган. На нашу думку, наявність постійно діючого статутного органу, на якого розробники законопроекту покладають керівництво поточною діяльністю організації, та виконавчого керівника організації водночас є недоцільною.

Аналіз статутів громадських організацій показав, що крім вишого органу управління та виконавчого органу створюється орган контролю. Є.Є. Додіна в дисертаційному дослідженні також відзначає важливу роль контрольно-ревізійних органів у здійсненні контролю за фінансово-господарською діяльністю громадської організації, перевірки поданих правлінням звітів та фінансової документації, і водночас вважає за доцільне доповнити діюче законодавство пропозицією про обов'язкове утворення наглядової ради, якщо громадська організація використовує у своїй діяльності державні або іноземні грантові кошти [121, с. 11]. Н. Гончарова, досліджуючи роль ревізійної комісії у здійсненні контролю за фінансово-господарською діяльністю акціонерного товариства, прийшла до висновку, що ревізійну комісію важко назвати органом управління товариства [306, с. 52]. Ми вважаємо, що орган контролю не є органом управління і в невідприємницьких товариствах, в тому числі громадських організаціях. Контрольно-ревізійний орган громадської організації, на нашу думку, повинен здійснювати контроль за тим, щоб її діяльність не виходила за рамки спеціальної правоздатності.

Враховуючи важливу роль контрольно-ревізійних органів у діяльності громадських організацій, ми пропонуємо доповнити Цивільний

кодекс України статтею 99¹ і встановити, що в непідприємницькому товаристві може створюватись контрольно-ревізійний орган (наглядова рада, контрольно-ревізійна комісія і т.п.). Крім того, необхідно в даній статті встановити заборону для членів виконавчого органу бути членами контрольно-ревізійного органу непідприємницького товариства.

Рішення органів громадської організації можуть бути скасовані у судовому порядку. З цього приводу є Роз'яснення Вищого арбітражного суду України „Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів” від 26 січня 2000 р. № 02 – 5/35, в яких встановлено, що акт державного чи іншого органу – це юридична форма рішень цих органів, тобто офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, спрямований на регулювання тих чи інших суспільних відносин і має обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин. Залежно від компетенції органу, який прийняв такий документ, і характеру та обсягу відносин, що врегульовано ним, акти поділяються на нормативні й такі, що не мають нормативного характеру, тобто індивідуальні. Щодо актів ненормативного характеру (індивідуальних актів), то вони породжують права і обов'язки тільки у того суб'єкта (чи визначеного ними певного кола суб'єктів), якому вони адресовані. Під ці ознаки підпадають і рішення загальних зборів громадських організацій. Також є судова практика визнання недійсними рішень органів управління непідприємницьких товариств. Зокрема ухвалою Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2005 р. було задоволено касаційну скаргу, залишено у силі Рішення Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 22 грудня 2003 р., яким було визнано недійсним рішення зборів від 6 липня 2003 р. в частині внесення змін та доповнень до статуту Свято-Михайлівської парафії УПЦ і затвердження його в новій редакції, про вихід Свято-Михайлівської парафії УПЦ з її майном з-під юрисдикції української православної церкви (УПЦ). Рішення суду обґрунтовувалося тим, що збори від 6 липня 2003 р. скликані й проведені з порушенням встановленого статутними документами релігійної громади порядку, з порушенням прав інших членів парафіяльної громади, передбачених ст. 34 Конституції України, ст. 3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

Стаття 13 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює, що статут громадської організації може визначати порядок утворення і діяльності місцевих осередків та їх повноваження. При цьому, даний нормативно-правовий акт не визначає, що слід вважати місцевим осередком громадської організації. Цивільний кодекс України відокрем-

леними підрозділами юридичної особи, що розташовані поза її місцезнаходженням, визнає філії, які здійснюють всі або частину функцій юридичної особи, та представництва, що здійснюють представництво і захист інтересів юридичної особи. Відповідно до ст. 1 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” відокремлений підрозділ юридичної особи – це філія, інший підрозділ юридичної особи, що знаходиться поза її місцезнаходженням та виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги від імені юридичної особи, або представництво, що здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. Тобто, даний нормативно-правовий акт передбачає існування філії, представництва та іншого підрозділу. ГК України (ч. 5 ст. 55) надає право суб’єктам господарювання відкривати крім філій та представництв інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи, не визначаючи які саме. Безперечно, кожна юридична особа може мати різну структуру, проте ЦК України виділяє територіально, організаційно, майново та функціо-нально відокремлені підрозділи (філії та представництва). А. Мос-каленко відзначає, що з урахуванням листа Вишого арбітражного суду України № 01-8/500 від 30 грудня 1997 р. „Про Закон України „Про об’єднання громадян” та з метою забезпечення під час судових спорів, громадським організаціям бажано не реєструвати місцеві осередки як юридичні особи [307, с. 89]. Всеукраїнські громадські організації, відповідно до ст. 9 Закону України „Про об’єднання громадян”, повинні мати місцеві осередки у більшості областей України. Проведений аналіз дає нам підстави стверджувати, що місцеві осередки створюються з метою поширення діяльності громадської організації на інші території. Тому, ми вважаємо, що місцеві осередки громадської організації можуть створюватися у формі філії чи представництва.

Стаття 95 ЦК України встановлює, що філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Філії та представництва мають діяти на підставі положення про них, яке затверджується юридичною особою. С.Н. Братусь зазначає, що оскільки філія є складовою частиною юридичної особи, то угоди, які укладаються філіями в особі їхніх керівників, створюють права й обов’язки для юридичної особи в цілому, а не тільки для філії [15, с. 358]. І.О. Гелецька теж наголошує на тому, що відокремлені підрозділи не мають права діяти від свого імені, а угоди укладені ними від імені юридичної особи, безпосередньо створюють,

змінюють та припиняють права останньої [301, с. 410].

Порядок припинення діяльності філії та представництв громадської організації повинен регулюватися її статутом. Водночас можна погодитися з Н. Баторшиною, що відокремлені підрозділи можуть бути припинені як за рішенням вищого органу управління, так і за рішенням суду [308].

У науковій літературі зустрічаються різні точки зору щодо обов'язковості формування статутного капіталу в юридичних особах. Так, О.С. Янкова в дисертаційному дослідженні обґрунтовує, що формування статутного фонду є обов'язковим етапом створення комерційної організації [309, с. 8]. В. Кравчук вважає, що будь-яка юридична особа може мати статутний капітал. Науковець також відзначає, що сукупність вступних внесків у громадській організації, зроблених під час її створення, за своєю сутністю є статутним (засновницьким) капіталом [310, с. 50]. Крім того, В. Кравчук досліджує етапи формування статутного капіталу юридичної особи [311] та обґрунтовує необхідність встановлення не тільки мінімального розміру статутного капіталу, а й мінімального розміру внеску кожного учасника [312, с. 71]. В. Примак вважає, що з метою захисту прав та інтересів кредиторів доцільно визначити певний мінімальний обсяг ліквідних майнових активів, обов'язковий для підтримання протягом усього періоду існування кожної непідприємницької організації тієї чи іншої організаційно-правової форми [313, с. 51].

На нашу думку, законодавець вірно не передбачив для громадських організацій обов'язку щодо формування статутного капіталу. Запровадження такої норми в майбутньому не тільки суперечитиме правовій природі такого виду приватних юридичних осіб, але і стане перешкодою в процесі створення і діяльності громадських організацій в Україні.

Другий етап створення громадської організації як юридичної особи передбачає проведення легалізації та державної реєстрації. Відповідно до ч. 4 ст. 87 ЦК України юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. Це положення поширюється на всіх юридичних осіб приватного права, в тому числі громадських організацій. Тому процес створення громадської організації як юридичної особи завершується її державною реєстрацією [278, с. 166].

Науковці обґрунтовують адміністративно-правову природу реєстраційних відносин (між засновниками та реєструючим органом) [314, с. 135; 4, с. 32; 315, с. 15]. Водночас І.М. Кучеренко зазначає, що реєстрація юридичної особи не може бути віднесена до адміністративних актів, які мають опосередкований вплив на цивільні правовідносини, оскільки цей адміністративний акт названо як конституюючий

[4, с. 36]. В російській науковій літературі також відзначається конститутивний характер державної реєстрації [276, с. 182]. П.П. Червко вважає, що включення інституту державної реєстрації юридичних осіб до ЦК України дає підстави для висновку про комплексний міжгалузевий характер цього інституту [316, с. 8].

У науковій літературі є різноманітні підходи до розуміння державної реєстрації. Зокрема як: акт вповноваженого органу виконавчої влади [286, с. 20]; визнання з боку держави законності створення юридичних осіб [317, с. 18; 198, с. 196]; процес легалізації [271, с. 13]; завершальну стадію створення юридичних осіб [275, с. 86 – 87]; спосіб впорядкування суб'єктів права, офіційного визнання їх правоздатності [314, с. 134]; спосіб розширення об'єму правоздатності громадських інституцій [291, с. 108 – 109]; обов'язкову юридичну дію при створенні юридичної особи [318, с. 36] тощо.

Відповідно до ст. 14 Закону України „Про об'єднання громадян” легалізація (офіційне визнання) громадської організації здійснюється Міністерством юстиції України, місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчими комітетами місцевих рад. Міжнародні громадські організації підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України. У разі, коли діяльність місцевої громадської організації поширюється на територію двох і більше адміністративно-територіальних одиниць, її легалізація здійснюється відповідним вищестоящим органом. Місцевими органами державної виконавчої влади, виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради реєструються в обов'язковому порядку місцеві осередки зареєстрованих всеукраїнських та міжнародних об'єднань громадян, якщо така реєстрація передбачена статутними документами цих об'єднань.

На нашу думку, необхідно внести зміни до законодавства України про статус громадських організацій та встановити, що легалізацію всеукраїнських і міжнародних громадських організацій здійснює Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст), їх місцевих осередків та регіональних громадських організацій – Головне управління юстиції в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції, а місцевих громадських організацій – органи юстиції по місцю знаходження громадської організації. На необхідність відміни участі у реєстрації місцевих громадських організацій виконавчих комітетів відповідних рад вказує також І. Бондарчук [291, с. 109]. У деяких західноєвропейських країнах реєстрація громадських організацій здійснюється судами. Ми підтримуємо позицію Є. Додіної, що наразі запровадження такої практики в Україні неможливе через велику

завантаженість судів та технічні труднощі [314, с. 137].

Стаття 15 Закону України „Про об’єднання громадян” встановлює, що для реєстрації об’єднань громадян його засновники подають заяву, до якої додають: статут; протокол установчого з’їзду (конференції) або загальних зборів; відомості про склад органів управління, дані про місцеві осередки, документи про сплату реєстраційного збору, крім випадків, коли громадська організація звільняється від сплати реєстраційного збору відповідно до законів України. Крім цих документів, ч. 3 Положення про порядок легалізації об’єднань громадян, затвердженого Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 140, додатково встановлює необхідність подання відомостей про засновників та документ, який підтверджує місцезнаходження об’єднання громадян. Ми переконані, що підзаконний нормативний акт не може встановлювати додаткових, не встановлених законом, вимог до реєстраційної процедури. Безпечено, подання відомостей про засновників є раціональною вимогою, але на нашу думку, ця вимога повинна бути передбачена законом. Крім того, відповідно до ст. 93 ЦК України місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені. Саме тому, п. 7 ч. 3 Положення про порядок легалізації об’єднань громадян необхідно вилучити.

Розмір реєстраційного збору встановлюється Кабінетом Міністрів України. За реєстрацію громадських організацій інвалідів, осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, розмір збору знижується на 50 відсотків. Дитячі громадські організації та професійні спілки від сплати реєстраційного збору звільнюються.

Заява про реєстрацію (легалізацію) місцевої громадської організації розглядається у 3-денний строк з дня надходження документів. Рішення про реєстрацію (легалізацію) або відмову в ній заявнику повідомляється письмово не пізніше наступного робочого дня з дня прийняття рішення. Заява про реєстрацію всеукраїнської та міжнародної громадської організації розглядається протягом одного місяця. Рішення про реєстрацію (легалізацію) або відмову в ній заявнику повідомляється письмово в 10-денний строк. При розгляді питання про реєстрацію (легалізацію) можуть бути присутні представники громадської організації.

Крім того, слід відзначити, що 16 березня 2006 року були внесені зміни до Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” і встановлено, що Міністерство юстиції України та його територіальні органи здійснюють реєстрацію (легалі-

зацію) об'єднань громадян та видають свідоцтво про державну реєстрацію, оформлене державним реєстратором у відповідному виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи. Порядок взаємодії органів юстиції з державним реєстратором у сфері передачі даних про зареєстровані об'єднання громадян, у тому числі легалізовані громадські організації, врегулював „Регламент передачі Міністерством юстиції та його територіальними органами Державним реєстраторам даних про юридичних осіб”, затверджений наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства юстиції України від 27 лютого 2007 р. № 23/74/5 [278, с. 166].

Ми не підтримуємо позицію розробників проекту закону України „Про громадські організації” № 3371 від 14 листопада 2008 р. про те, що державну реєстрацію громадських організацій повинен здійснювати не державний реєстратор, а орган легалізації, яким за даним законопроектом є Міністерство юстиції України та його територіальні органи (ст. 13 та ст. 14).

Таким чином, в законодавстві встановлений особливий порядок державної реєстрації громадської організації як юридичної особи, в якому беруть участь орган юстиції та державний реєстратор.

Відомості про зареєстровані громадські організації вносяться до розділу „Реєстр громадських організацій” Єдиного реєстру громадських формувань, функціонування якого забезпечує Міністерство юстиції України. Дані державної реєстрації громадської організації вносяться також до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, відкритого для загального ознайомлення. О. Кібенко, досліджуючи досвід Великобританії, пропонує запровадження можливості доступу до Єдиного державного реєстру у режимі „он-лайн” та отримання певних відомостей з реєстру безкоштовно [319, с. 88]. На нашу думку, ця слушна пропозиція може бути реалізована в Україні в найближчому майбутньому.

Відомості про реєстрацію всеукраїнських об'єднань громадян та міжнародних громадських організацій Міністерство юстиції подає у 10-денний термін до головного обчислювального центру Міністерства статистики. Відомості про реєстрацію місцевих об'єднань громадян реєструючий орган передає органу державної статистики відповідно в області, районі, місті. Стаття 26 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” зобов'язує державного реєстратора у день державної реєстрації юридичної особи

передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи. На думку дослідників, ці положення оптимізували процедуру реєстрації за принципом “єдиного вікна” [320, с. 2].

Реєстрація філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні здійснюється Міністерством юстиції України та регламентується Постановою КМУ „Про порядок реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні” від 26 лютого 1993 р. № 145.

Проведений аналіз дає нам підстави констатувати, що положення ст. 16 Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” в частині „профспілка, об’єднання профспілок набувають права юридичної особи з моменту затвердження статуту (положення)” не відповідає ч. 4 ст. 87 ЦК України. Крім того, положення Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” поширюються на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а особливості державної реєстрації об’єднань громадян (у тому числі професійних спілок) можуть бути встановлені законом.

Рішенням Конституційного Суду України у справі про свободу утворення профспілок від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 було визнано неконституційними положення статті 16 Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” в частині встановлення таких умов легалізації профспілок, які фактично пов’язують початок їх діяльності з моментом реєстрації у відповідних органах, що рівнозначно вимозі про попередній дозвіл на утворення профспілки. Своє рішення Конституційний Суд України обґрунтував тим, що встановлення реєстрації (із набуттям статусу юридичної особи) як єдиного способу легалізації перешкоджає реалізації права створювати професійні спілки „на основі вільного вибору їх членів” (частина третя статті 36 Конституції України), оскільки громадяни можуть визнати за потрібне об’єднатися з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав у таку професійну спілку (як правило, нечисленну), яка не обов’язково повинна мати права юридичної особи [321]. Незва-жаючи на внесення змін до ст. 16 Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, вона продовжує суперечити

Конституції України, Конвенції МОП „Про свободу асоціації та захист права на організацію” № 87, рішенню Конституційного Суду України у справі про свободу утворення профспілок від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 та ЦК України.

Ми вважаємо необґрунтованими пропозиції таких народних депутатів України як М.Я. Волинець, А.Л. Деркач та Ю.І. Єхануров, внести зміни до ч. 4 ст. 87, ч. 4 ст. 91 ЦК України, і фактично привести положення ЦК України у відповідність до положень ст. 16 Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”. Водночас поділяємо позиції тих науковців, які вважають, що лише у разі легалізації профспілок у встановленому Законом „Про об’єднання громадян” порядку вони набувають статусу юридичної особи і цим самим стають повноцінними учасниками цивільних правовідносин [35, с. 114].

На нашу думку, легалізація профспілок як виду громадських організацій повинна здійснюватися двома способами: а) шляхом повідомлення про заснування; б) шляхом державної реєстрації. До ст. 16 Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” необхідно внести такі зміни: „Профспілки, їх об’єднання легалізуються шляхом реєстрації або повідомлення про заснування. Профспілка, об’єднання профспілок набувають статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації”.

У першому розділі ми вже визначили, що творчі спілки є видом громадських організацій. Тому, ми підтримуємо позицію Н.П. Гаєвої [231, с. 148] і вважаємо, що стаття 10 Закону України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, повинна бути приведена у відповідність до Закону України „Про об’єднання громадян” і передбачати, що „легалізація творчих спілок є обов’язковою і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування”. Крім того, суперечить ЦК України і ч. 6 ст. 10 Закону України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, яка встановлює, що з моменту реєстрації творча спілка чи її територіальний осередок набувають статусу юридичної особи. Якщо і творча спілка, і її територіальний осередок з моменту реєстрації набудуть статусу юридичної особи, то виникне парадоксальна ситуація – в складі однієї юридичної особи знаходиться інша юридична особа. Отож, ч. 6 ст. 10 Закону України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” необхідно викласти в такій редакції: „З моменту реєстрації творча спілка набуває статусу юридичної особи”.

Підстави для відмови у реєстрації громадських організацій можна систематизувати у дві групи, а саме: 1) ті, що встановлені для всіх об’єд-

нань громадян (містяться у ч. 1 ст. 37 Конституції України, ст. 4 та ст. 16 Закону України „Про об'єднання громадян”); 2) ті, що встановлені для всіх юридичних осіб (передбачені в ст. 27 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”). Відмова у проведенні державної реєстрації громадської організації як юридичної особи з інших підстав не допускається.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи, засновник або уповноважена ним особа можуть повторно подати документи на проведення державної реєстрації. Серед об'єднань громадян, яким було відмовлено у реєстрації протягом 2008 року, дев'ять всеукраїнських громадських організацій („Комітет національної безпеки України”, „Союз українського третейства”, „Комітет по боротьбі з корупцією”, „За справедливість” та ін.) [322]. Відмову в проведенні державної реєстрації громадської організації може бути оскаржено в суді.

Частина 7 ст. 19 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” встановлює, що не пізніше тринадцяти місяців з дня подачі (надіслання рекомендованим листом) останньої реєстраційної картки, що містить відомості про юридичну особу, юридична особа зобов'язана подати (надіслати рекомендованим листом) державному реєстратору реєстраційну картку встановленого зразка про підтвердження відомостей про юридичну особу. О.О. Квасницька в дисертаційному дослідженні обґрунтовує недоцільність ведення процедури щорічного підтвердження юридичною особою відомостей про неї, що, по суті, на думку науковця, є новим видом звітності [323, с. 5]. Ми підтримуємо цю позицію і вважаємо, що процедуру підтвердження відомостей про юридичну особу необхідно скасувати, оскільки при зміні статуту чи інших відомостей юридична особа зобов'язана повідомити реєстраційний орган.

Створення будь-якої юридичної особи, у тому числі громадської організації, можливо також в процесі реорганізації. Хоча ЦК України не використовує термін реорганізація, проте в ст. 104 та ст. 109 визначає її форми, зокрема злиття, приєднання, поділ, перетворення та виділ. Громадська організація може бути створена внаслідок злиття, поділу, перетворення та виділу.

Законодавство України не регулює особливості реорганізації громадських організацій. Тільки ст. 19 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює, що реорганізація об'єднання громадян здійснюється відповідно до його статуту. Дане питання не достатньо досліджено і в юридичній літературі.

Вітчизняні науковці обґрунтовують різні обмеження щодо реоргані-

зації невідприємницьких товариств. Так, І.М. Кучеренко пропонує закріпити у ЦК можливість перетворення невідприємницьких юридичних осіб у підприємницькі тільки в тому випадку, коли їх члени (учасники) мають певні майнові права, наприклад, право на отримання майна у випадку ліквідації цих юридичних осіб чи право на пай у споживчих кооперативах [4, с. 55]. В. Кравчук вважає, що некомерційні юридичні особи не можуть бути перетворені у комерційні, і навпаки [297, с. 18]. Громадська організація не може бути реорганізована в юридичну особу, метою якої є отримання прибутку, оскільки це означало б зміну її цілей.

Ми вважаємо, що в основу майбутнього правового регулювання реорганізації невідприємницьких товариств, в тому числі громадських організацій, може бути покладений наступний принциповий підхід: в процесі злиття, поділу та виділу невідприємницького товариства може бути створене тільки невідприємницьке товариство. Невідприємницьке товариство, в тому числі громадська організація, не може бути перетворене в підприємницьке товариство [278, с. 166 – 167]. На нашу думку, доцільно ст. 106 ЦК України доповнити частиною такого змісту: „3. В процесі злиття, поділу та виділу невідприємницького товариства може бути створене тільки невідприємницьке товариство. Невідприємницьке товариство не може бути перетворене в підприємницьке товариство або приєднатися до підприємницького товариства”.

2.2. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Порядок припинення громадських організацій регулюється ЦК України, Законом України „Про об’єднання громадян”, Законом України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”, Постановою КМУ „Про затвердження Положення про порядок легалізації об’єднань громадян” та їх статутами.

Відповідно до ст. 19 Закону України „Про об’єднання громадян” припинення діяльності громадських організацій можливе шляхом їх реорганізації або ліквідації. Аналогічне положення міститься в ст. 104 ЦК України, тільки замість терміну „реорганізація” законодавець встановив, що „юридична особа припиняється у результаті передання всього свого майна, прав та обов’язків іншим юридичним особам- правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення)”. Науковці вважають, що відмова від використання терміну „реорганізація” в ЦК України є помилковою [4, с. 47; 324, с. 78]. Ми підтримуємо позицію цих науковців.

Водночас Господарський кодекс України використовує термін „реорганізація”. Так, ст. 59 ГК України визначає, що припинення діяльності суб’єкта господарювання здійснюється шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. І.М. Кучеренко вірно відзначає, що ГК не встановлює такий вид реорганізації як виділення, а також помилково застосовує поняття „припинення діяльності суб’єкта господарювання”, а не „припинення суб’єкта господарської діяльності”, які мають дещо різний зміст [325, с. 238].

Таким чином, припинення громадської організації відбувається в результаті реорганізації (передання всього свого майна, прав та обов’язків іншим юридичним особам – правонаступникам) або ліквідації. Припинення громадської організації, як і будь-якої юридичної особи приватного права, означає припинення її правосуб’єктності [326, с. 309].

Законодавство України не регулює особливості реорганізації громадських організацій. Тільки ст. 19 Закону України „Про об’єднання громадян” встановлює, що реорганізація об’єднання громадян здійснюється відповідно до його статуту, а реєстрація новоствореного об’єднання здійснюється у порядку, встановленому нормами цього ж закону. Дане питання не достатньо досліджено і в юридичній літературі. Проте, сам інститут реорганізації юридичних осіб у цілому детально розроблений юридичною наукою [327, с. 131 – 138; 4, с. 41 – 61; 328].

Великий енциклопедичний юридичний словник визначає реорганізацію (франц. reorganization – перетворення) як перетворення або зміну структури чи організаційної форми підприємства, установи, організації, закладу тощо, а також перебудова будь-якої системи чи структури управління [292, с. 769]. О.В. Аксьонова в дисертаційному дослідженні пропонує наступні ознаки реорганізації: 1) універсальне правонаступництво, що передбачає як перехід до правонаступника майнових прав, так і перехід майнових обов’язків; 2) зміна розміру статутного капіталу; 3) зміна суб’єктного складу учасників реорганізо-

ваної юридичної особи [329, с. 15]. Ми не можемо погодитися з другою та третьою ознаками, оскільки не для всіх юридичних осіб передбачене обов'язкове формування статутного капіталу, зокрема для громадських організацій, і при реорганізації відбувається правонаступництво прав і обов'язків, яке не обов'язково супроводжується зміною суб'єктного складу учасників. А.Ю. Бабаскін та інші науковці зазначають, що під час реорганізації має місце універсальне правонаступництво [292, с. 695; 330, с. 58; 331, с. 88]. І.М. Кучеренко, позицію якої ми підтримуємо, зазначає, що універсальне правонаступництво має місце при всіх формах реорганізації, крім виділу [4, с. 50].

Внаслідок реорганізації відбувається перехід прав і обов'язків одних громадських організацій до інших в порядку правонаступництва. При цьому можливе як припинення, так і створення нових учасників цивільних правовідносин. Особливості створення громадських організацій внаслідок реорганізації нами вже проаналізовано в попередньому підрозділі.

Положення про порядок реорганізації громадської організації, передбачені в її статуті, не можуть суперечити нормам цивільного законодавства. Відповідно до ст. 106 ЦК України реорганізація юридичної особи здійснюється за рішенням її учасників або органу, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Закон України „Про об'єднання громадян” не передбачає можливості здійснення реорганізації громадських організацій за рішенням суду чи органів державної влади. На нашу думку, це вірно, оскільки громадські організації створюються та здійснюють діяльність на основі добровільності. Внаслідок реорганізації відбувається створення нової юридичної особи. За таких умов, примусова реорганізація може призвести до порушення конституційного права громадян на об'єднання та суперечитиме природі громадських організацій. Саме тому, питання про реорганізацію громадської організації повинно бути віднесено до повноважень найвищого органу управління, яким відповідно до ст. 97 та ст. 98 ЦК України є загальні збори. У зв'язку з цим, ми пропонуємо доповнити ст. 19. Закону України „Про об'єднання громадян” наступним положенням: „Реорганізація громадських організацій здійснюється за рішенням загальних зборів” [326, с. 310].

Стаття 107 ЦК України надає право кредитору юридичної особи, що припиняється, вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання, крім випадків, передбачених законом. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задово-

лення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу). Вони мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами. Передавальний акт та розподільчий баланс громадської організації затверджуються загальними зборами. Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи, що припиняється, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи правонаступника.

Стаття 109 ЦК України визначає, що виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб. При виділі юридична особа, з якої він провадився, не припиняє своєї діяльності. Тому, під час виділу як форми реорганізації, відбувається створення нової громадської організації без припинення попередньої.

Відповідно до ст. 108 ЦК України перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми. У разі перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи. При перетворенні громадських організацій важливим є збереження непідприємницького характеру їх діяльності, тому, на нашу думку, необхідно встановити обмеження щодо перетворення громадських організацій. У Російській Федерації відповідно до ст. 17 Закону РФ „Про некомерційні організації” тільки некомерційні організації певних організаційно-правових форм можуть бути перетворені в комерційні юридичні особи [329, с. 22]. Зокрема встановлено, що тільки установа та асоціація можуть бути перетворені в господарські товариства. Ми вважаємо, що громадська організація не може бути перетворена в підприємницьке товариство. На нашу думку, це положення повинно бути закріплене в ЦК України [326, с. 310].

Науковці вважають, що на практиці велике значення має момент правонаступництва юридичних осіб при реорганізації, який повинен бути чітко визначений у законодавстві [329, с. 24; 332]. В Російській Федерації при реорганізації у формі злиття, поділу, виділення й перетворення таким моментом є день державної реєстрації знову створених юридичних осіб (ч. 4 ст. 57 Цивільного кодексу РФ). В Україні момент правонаступництва юридичних осіб при реорганізації врегулював Закон України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних

осіб – підприємців”, який в пунктах 13 – 15 ст. 37 визначив, що злиття, поділ та перетворення вважаються завершеними з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється.

Таким чином, припинення громадської організації відбувається при таких формах реорганізації як поділ, злиття, приєднання та перетворення [326, с. 311].

Громадська організація припиняється без виникнення правонаступництва під час ліквідації. Л.І. Потягаєва відзначає, що ліквідація некомерційної організації – це юридичний факт, що є результатом установленого цивільним законодавством добровільного або примусового припинення діяльності некомерційної організації, що тягне за собою правонаступництво відносно його учасників (засновників), що мають речові права на майно ліквідованої некомерційної організації або зобов’язальні права відносно цієї організації [333, с. 9]. В юридичній літературі виділяють добровільну та примусову ліквідацію юридичної особи [262, с. 164; 334, с. 43; 335, с. 124].

Закон України „Про об’єднання громадян” закріплює крім терміну „ліквідація”, також „саморозпуск”, „примусовий розпуск” (статті 19, 28 та 32). Науковці вважають, що термін „ліквідація” повинен застосовуватися до припинення об’єднань громадян як юридичних осіб, а терміни „саморозпуск” та „примусовий розпуск” – до об’єднань громадян, створених без прав юридичної особи [336, с. 93 – 94; 337, с. 403]. Ми підтримуємо дану позицію науковців. Водночас „Положення про порядок легалізації об’єднань громадян”, затверджене Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 140, регламентує тільки дії легалізуючого органу у разі припинення громадської організації, легалізованої шляхом реєстрації. Саме тому, даний нормативно-правовий акт необхідно доповнити наступним пунктом: „У разі припинення (саморозпуску, примусового розпуску) громадських організацій, легалізованих шляхом повідомлення про заснування, легалізуючий орган вносить відповідний запис до книги обліку громадських організацій” [326, с. 311].

Ліквідація юридичних осіб приватного права, в тому числі громадських організацій відбувається на основі певних підстав. Л.І. Потягаєва пропонує під „підставами ліквідації некомерційної організації” розуміти сукупність причин і умов, що обґрунтовують об’єктивний висновок про недоцільність (нездатності) подальшого здійснення статутної діяльності даною організацією [333, с. 9].

Аналіз статей 98, 110 ЦК України та статей 4, 32 Закону України

„Про об'єднання громадян” дає можливість встановити, що громадська організація ліквідується:

1) за рішенням загальних зборів, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який її було створено, досягненням мети створення громадської організації, а також в інших випадках, передбачених статутом;

2) за рішенням суду у випадку визнання судом недійсною державної реєстрації громадської організації через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

3) за рішенням суду у випадку вчинення дій, передбачених статтею 4 Закону України „Про об'єднання громадян” (зокрема, коли їх метою є: зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави; підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав; пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму; розпалювання національної та релігійної ворожнечі; створення незаконних воєнізованих формувань; обмеження загальновизнаних прав людини), або продовження протиправної діяльності після накладення стягнень, передбачених даним нормативно-правовим актом. Вимогу про ліквідацію громадської організації за цих підстав може пред'явити до суду легалізуючий орган або прокурор.

В Російській Федерації передбачена примусова ліквідація громадських організацій також за рішенням суду у випадку система-тичного здійснення ними діяльності, що суперечить статутним цілям [335, с. 124].

В Україні вже є практика примусового припинення діяльності громадських організацій. Так, наприклад, Окружний адміністративний суд Донецьку за позовом обласного управління юстиції виніс рішення про припинення діяльності та примусовий розпуск громадської організації „Донецька республіка”. Судове рішення мотивоване тим, що члени громадської організації „Донецька республіка” протягом двох років рекламували головну мету своєї діяльності – створення „Донецької федеративної республіки”, куди мали б увійти сім областей Сходу та Півдня України, збирали підписи щодо підтримки цієї ініціативи [338].

Таким чином, ліквідація громадської організації в Україні може бути як добровільною (за рішенням загальних зборів), так і примусовою (за рішенням суду).

Цивільним законодавством (ст. 98 ЦК України) передбачені певні гарантії прав учасників (членів) громадської організації під час її ліквідації, зокрема: 1) по-перше, рішення про ліквідацію приймається

вищим органом управління – загальними зборами, де кожен з учасників (членів) має право брати участь як у його обговоренні, так і в прийнятті; 2) по-друге, це рішення приймається кваліфікованою більшістю голосів (не менш як у 3/4 голосів); 3) по-третє, це рішення може бути оскаржено учасником (членом) до суду.

Громадська організація може бути ліквідована рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації громадської організації через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути. Вимога про визнання судом недійсною державної реєстрації громадської організації може бути подана до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником (членом) громадської організації. Науковці відзначають, що такими порушеннями, зазвичай, є ті, що пов'язані з невідповідністю законодавству установчих документів, які усунути без ліквідації юридичної особи неможливо [339]. І.М. Кучеренко вважає, що сама конструкція визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи має відповідати загальним цивілістичним принципам, встановленим ст. 21 ЦК, і головним при визнанні недійсною державної реєстрації є не тільки допущені порушення при реєстрації, наприклад, невідповідність установчих документів чинному законодавству та неможливість їх виправлення, а й те, що дії, пов'язані з державною реєстрацією юридичної особи порушили права та законні інтереси осіб [210, с. 219-220]. Ми підтримуємо дану позицію науковця.

Така підстава для ліквідації громадської організації як продовження протиправної діяльності після накладення стягнення, потребує законодавчої конкретизації. Адже, як слушно відзначає І. Бондарчук, не зрозумілий механізм визначення строків продовження такої діяльності після накладення стягнення, а також скільки стягнень і які саме необхідно застосовувати для подальшої ліквідації громадської організації [336, с. 94].

Статті 28 – 32 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлюють, що за порушення законодавства до громадської організації можуть бути застосовані такі стягнення:

- попередження (при вчиненні правопорушення, яке не тягне за собою обов'язкового застосування іншого виду стягнення, передбаченого Законом України „Про об'єднання громадян”, відповідний легалізуючий орган виносить письмове попередження. Протягом 2006 року за результатами перевірки Міністерством юстиції України громадських організацій щодо дотримання ними положень своїх статутів було винесено понад 800 письмових попереджень [340, с. 83]);
- штраф (накладається судом за поданням легалізуючого органу або

прокурора в разі грубого або систематичного вчинення правопорушень);

- тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності;
- примусовий розпуск (ліквідація).

Розглянемо більш детально такий вид стягнення як тимчасова заборона окремих видів або всієї діяльності громадської організації, оскільки він спрямований на обмеження її правосуб'єктності.

В юридичній літературі зустрічаються різні підходи до розуміння зупинення діяльності громадських організацій. Так, І. Бондарчук, позицію якого ми підтримуємо, вважає, що зупинення діяльності об'єднання громадян – це насамперед санкція за порушення чинного законодавства, яка має превентивне значення [336, с. 92].

Дане стягнення, відповідно до ст. 31 Закону України „Про об'єднання громадян”, накладається судом на строк до трьох місяців за поданням легалізуючого органу або прокурора з метою припинення незаконної діяльності громадської організації. За поданням органу, який звертався до суду щодо тимчасової заборони окремих видів або всієї діяльності громадської організації, суд може продовжити цей термін. При цьому загальний термін тимчасової заборони не повинен перевищувати шість місяців. При усуненні причин, що стали підставою для тимчасової заборони, за клопотанням громадської організації її діяльність може бути відновлена судом в повному обсязі.

В Російській Федерації призупинення громадських організацій відбувається за іншою процедурою. Так, відповідно до ст. 42 Федерального Закону РФ „Про громадські об'єднання” у випадку порушення громадськими об'єднаннями Конституції та законодавства Російської Федерації, та здійснення дій, що суперечать статутним цілям, федеральний орган державної реєстрації або його територіальний орган або Генеральний прокурор РФ чи прокурори, які йому підпорядковані, вносять в керівний орган даного об'єднання представлення про вказані порушення і встановлюють строк їх усунення. У випадку, якщо у встановлений строк ці порушення не усунені, орган чи посадова особа, які внесли відповідне представлення, вправі своїм рішенням призупинити діяльність громадського об'єднання на строк до шести місяців [341, с. 8].

Отож, підставою тимчасової заборони окремих видів або всієї діяльності громадської організації в Україні є здійснення нею незаконної діяльності. Ми вже неодноразово наголошували на важливості мети створення та діяльності громадських організацій, тому, на нашу думку, здійснення громадською організацією діяльності, що суперечить її статутній меті, теж повинно бути підставою для призупинення окремих видів чи всієї її діяльності. Саме тому ч. 1 ст. 31 Закону України „Про

об'єднання громадян” повинна бути доповнена і викладена в такій редакції: „З метою припинення незаконної діяльності громадської організації та діяльності, що суперечить її статутній меті, за поданням легалізуючого органу або прокурора суд може тимчасово заборонити окремі види діяльності або тимчасово заборонити діяльність громадської організації на строк до трьох місяців” [326, с. 312].

Тимчасова заборона окремих видів діяльності може здійснюватись шляхом встановлення заборони на проведення масових заходів (зборів, мітингів, демонстрацій тощо), здійснення видавничої діяльності, проведення банківських операцій, операцій з матеріальними цінностями тощо. Водночас, з метою гарантування конституційних прав людини, необхідно в цю норму внести зміни, які б встановлювали перелік банківських операцій, що не можуть бути тимчасово заборонені. На нашу думку, не можуть призупинятися банківські операції громадської організації, пов'язані з оплатою праці, відшкодуванням шкоди, завданої її діяльністю та сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів).

Даний вид стягнення носить тимчасовий та превентивний характер, тому, на нашу думку, його закріплення в законодавстві є обґрунтованим. Оскільки він застосовується на чітко передбачений законом термін, ми вважаємо, що необхідно замінити термін „тимчасова заборона (зупинення) окремих видів або всієї діяльності” на „тимчасова заборона (призупинення) окремих видів або всієї діяльності”. Крім того, важливо на законодавчому рівні встановити, що тимчасова заборона (призупинення) окремих видів або всієї діяльності громадської організації може бути застосована, якщо після письмового попередження громадська організація не припинить протиправну діяльність у розумний строк, встановлений письмовим попередженням [326, с. 312].

На нашу думку, примусова ліквідація громадської організації можлива на підставі продовження нею протиправної діяльності після накладення стягнення у виді тимчасової заборони окремих видів або всієї діяльності громадської організації. Ми вважаємо, що ч. 3 ст. 19 Закону України „Про об'єднання громадян” повинна бути викладена в наступній редакції: „Ліквідація громадської організації здійснюється на підставі статуту за рішенням загальних зборів, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який її було створено, досягненням мети створення громадської організації, а також в інших випадках, передбачених статутом, або за рішенням суду в порядку, встановленому ст. 32 цього Закону”. Частина 1 ст. 32 Закону України „Про об'єднання громадян” повинна бути викладена в такій редакції: „За поданням легалізуючого органу або прокурора рішенням суду громадська організація ліквідується

(примусово розпускається) у разі:

- 1) вчинення дій, передбачених статтею 4 цього Закону;
- 2) продовження протиправної діяльності після накладення стягнення у виді тимчасової заборони (призупинення) окремих видів або всієї діяльності;
- 3) та в інших випадках, встановлених законом” [326, с. 312 – 313].

Д.І. Мейер зазначає, що юридична особа може припинитися із-за вибуття всіх її членів [342, с. 153]. Є.Є. Додіна в дисертаційному дослідженні теж зазначає, що серед підстав ліквідації громадської організації повинно бути зменшення кількості членів нижче норми [121, с. 12]. Оскільки громадська організація заснована на принципі добровільності, то кожен з її членів має право вільно вийти з неї. Тому на практиці може виникнути така ситуація, коли в організації зостається членів менше, ніж цього вимагає закон. Ми вважаємо, що при залишенні двох членів громадської організації, один з яких теж має бажання вийти з неї, загальні збори повинні прийняти рішення про ліквідацію громадської організації. На нашу думку, Закон України „Про об’єднання громадян” повинен бути доповнений відповідною нормою. Тим більше, що „Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № СМ/Рес (2007)”, прийняті Комітетом Міністрів 10 жовтня 2007 р., передбачають, що правосуб’єктність неурядових організацій може також бути припинена, якщо неурядова організація не має членів, керівних органів [326, с. 313].

Ліквідація громадської організації регулюється статтями 4, 19, 21 та 32 Закону України „Про об’єднання громадян”, статтями 98, 104, 105, 110 – 112 ЦК України, статтями 33 – 36, 38 та 40 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – під-приємців”, п. 13 „Положення про порядок легалізації об’єднань громадян”, затвердженого Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 140. Аналіз даних положень нормативно-правових актів дає можливість виділити такі етапи ліквідації громадської організації як юридичної особи:

1. На першому етапі загальні збори організації або суд приймають рішення про ліквідацію, призначають комісію з припинення (ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо) та встановлюють порядок і строки ліквідації, негайно письмово повідомляють орган, що здійснює державну реєстрацію, про прийняте рішення. Рішенням суду про ліквідацію громадської організації на загальні збори можуть бути покладені обов’язки щодо проведення ліквідації. Відповідно до п. 6

ст. 38 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” у разі, якщо в судовому рішенні щодо припинення юридичної особи у зв’язку з її ліквідацією не призначена комісія з припинення (ліквідаційна комісія), державний реєстратор не пізніше трьох робочих днів від дати надходження такого судового рішення вносить до Єдиного державного реєстру запис, в якому вказує як голову комісії з припинення (ліквідаційної комісії) юридичної особи керівника органу управління або особу, яка згідно з відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру, має право вчиняти юри-дичні дії від імені юридичної особи без довіреності, якщо інше не встановлено судовим рішенням.

З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами громадської організації та право виступу в суді від її імені. Законодавство України не визначає, що слід розуміти під „управлінням справами”. О. Величко відзначає, що управління справами товариства – це діяльність ліквідаційної комісії з прийняття обов’язкових організаційно-розпорядчих рішень для товариства з метою проведення ліквідаційної процедури, а також проведення розрахунків з креди-торами та дебіторами товариства у процесі його ліквідації. Науковець відзначає, що повноваження ліквідаційної комісії з управління справами здійснюються в межах прав, наданих їй законом та установчими документами товариства, але ці права не повинні підміняти собою права інших органів управління товариства [343, с. 95 – 96].

Крім того, відповідно до п. 3 ст. 38 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”, державний реєстратор повинен не пізніше наступного робочого дня з дати надходження судового рішення щодо припинення юридичної особи внести до Єдиного державного реєстру запис щодо цього судового рішення та в той же день повідомити органи статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування та юридичну особу, щодо якої було прийнято судове рішення, про внесення до Єдиного державного реєстру такого запису.

2. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) поміщає в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію громадської організації, що припиняється, повідомлення про ліквідацію громадської організації та про порядок і строк заявлення кредитором вимог до неї, який не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про припинення. Комісія вживає також усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи.

Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами ліквідаційна комісія складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна громадської організації, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Затвердженням загальними зборами громадської організації проміжного ліквідаційного балансу завершується другий етап.

3. На третьому етапі, відповідно до проміжного ліквідаційного балансу, починаючи від дня його затвердження, провадиться виплата грошових сум кредиторам у порядку черговості, встановленої ст. 112 ЦК України, за винятком кредиторів четвертої черги, виплати яким провадяться зі спливом місяця від дня затвердження проміжного ліквідаційного балансу. В разі недостатності грошових коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія здійснює продаж майна громадської організації. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, а також вимоги, які не задоволені через відсутність майна громадської організації, що ліквідується, вважаються погашеними.

4. Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, який затверджується загальними зборами громадської організації або органом, що прийняв рішення про ліквідацію. Майно громадської організації, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, відповідно до ст. 21 Закону України „Про об'єднання громадян”, не може перерозподілятися між її членами і використовується для виконання статутних завдань або на благодійні цілі, а у випадках, передбачених законодавчими актами, за рішенням суду спрямовується в дохід держави. Це законодавчо закріплена заборона розподілу майна громадської організації між її учасниками, яка забезпечує її невідприємницький характер. Тому ми не погоджуємось з Є.Є. Додіною, яка в дисертаційному дослідженні пропонує доповнити діюче законодавство положенням про те, що „якщо громадська організація не здійснює господарської та іншої комерційної діяльності і не використовує у своїй діяльності грантових коштів, майно за її ліквідації (реорганізації) може бути розподілене між її членами відповідно до особистих внесків” [121, с. 12].

На належну увагу заслуговує пропозиція науковця І. Бондарчук про необхідність законодавчого закріплення положення, що у разі ліквідації об'єднання громадян, у випадках порушення вимог ст. 4 Закону України

„Про об'єднання громадян”, коли метою їх діяльності є вчинення дій, спрямованих проти основ конституційного ладу та безпеки держави, майно спрямовується в дохід держави [336, с. 94]. На нашу думку, дане положення може бути застосоване в тому числі і до громадських організацій. Ми пропонуємо ч. 5 ст. 21 Закону України „Про об'єднання громадян” викласти в такій редакції: „Кошти та інше майно громадських організацій, в тому числі тих, що ліквідуються, не може перерозподілятися між їх членами і використовується для виконання статутних завдань або на благодійні цілі, а у випадках ліквідації громадських організацій, коли їх метою є зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави або підриєв безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав, та в інших випадках, передбачених законом, за рішенням суду спрямовується в дохід держави”.

5. На останньому етапі ліквідації громадської організації відбувається внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Для проведення державної реєстрації ліквідації громадської організації голова ліквідаційної комісії або уповноважена ним особа після закінчення процедури ліквідації, яка передбачена законом, але не раніше двох місяців з дати публікації повідомлення у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації, подає (надсилає рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору документи, передбачені ст. 36 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”. Строк державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів. Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації припинення юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) голові ліквідаційної комісії або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів і свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи, які мають спеціальну відмітку про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Державний реєстратор у день державної реєстрації припинення громадської організації надсилає відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи, що є підставою для зняття юридичної особи з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального

страхування.

Відповідно до п. 13 Положення про порядок легалізації об'єднань громадян, затвердженого Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 140, у разі припинення діяльності об'єднання громадян реєструючий орган приймає рішення про скасування запису в Реєстрі об'єднань громадян. Дане положення повинно бути узгоджене з нормами наказу Міністерства юстиції України „Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань” від 19 грудня 2008 року № 2226/5, яким запроваджений Єдиний реєстр громадських формувань, що складається з восьми розділів, і у випадку припинення громадської організації чи іншого виду об'єднання громадян вносяться відомості до відповідного розділу.

Стаття 111 ЦК України та ст. 33 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” встановлюють, що юридична особа є ліквідованою з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію її припинення. Проведене дослідження дає нам підстави констатувати: оскільки Міністерство юстиції України та його територіальні органи приймають участь в державній реєстрації створення громадських організацій, то необхідно на законодавчому рівні встановити відповідну норму щодо державної реєстрації їх припинення. На нашу думку, ст. 33 Закону України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” необхідно доповнити ч. 3 такого змісту: „Міністерство юстиції України та його територіальні органи здійснюють реєстрацію припинення об'єднань громадян (у тому числі громадських організацій, професійних спілок та їх об'єднань), інших установ та організацій, визначених законом, та подають державному реєстратору документи, необхідні для внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи” [326, с. 313].

Відповідно до ч. 3 ст. 104 ЦК України припинення юридичної особи можливе також в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства, що регулюється Законом України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

У науковій літературі питання припинення юридичної особи в процесі банкрутства або відновлення її платоспроможності досить детально дослідженні [344 – 350; 351, с. 104]. Окремі науковці обґрунтовують необхідність поширення процедури банкрутства на громадські організації [121, с. 12] чи навіть на всі категорії юридичних осіб приватного права, включаючи непідприємницькі організації [352, с. 416; 4, с. 69]. На думку інших, непідприємницькі організації (за винятком

споживчих товариств, благодійних або інших фондів) не можуть бути визнані неспроможними (банкрутами) за рішенням суду, якщо вони не в змозі задовольнити вимоги кредиторів. Така позиція закріплена і в ст. 5 Закону України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. В Російській Федерації, відповідно до ст. 65 ЦК РФ (в редакції закону від 03.01.2006 № 6-ФЗ), юридична особа, за винятком казенного підприємства, установи, політичної партії та релігійної організації, за рішенням суду може бути визнана банкрутом.

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” неплатоспроможність – неспроможність суб’єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку сплати грошові зобов’язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов’язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування та інші види загальнообов’язкового державного соціального страхування, податків і зборів (обов’язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності. Банкрутством визнається визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Таким чином, Закон України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності або визнання банкрутом боржника – суб’єкта підприємницької діяльності. ГК України в ч. 3 ст. 209 прямо вказує, що банкрутом може бути лише суб’єкт підприємницької діяльності [353, с. 434].

Громадські організації є непідприємницькими товариствами, вони не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Крім того, основним видом діяльності громадських організацій не може бути здійснення підприємницької діяльності. Саме тому ми вважаємо, що законодавець вірно відмовився від поширення процедури банкрутства на громадські організації [326, с. 313].

Розділ 3 ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. ПРАВОЗДАТНІСТЬ ТА ДІЄЗДАТНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадська організація як учасник цивільних правовідносин володіє цивільно-правовим статусом. В літературі є різні підходи до розуміння правового статусу та його структури. Поширеним є визначення правового статусу особи як системи законодавчо встановлених прав та обов'язків [109, с. 128; 354, с. 78]. На думку С.С. Алексєєва, правовий статус особи означає, що вона володіє як правосуб'єктністю, так і певним колом основних прав, які характеризують її правове положення в суспільстві або в даній сфері суспільного життя [355, с. 70]. Великий енциклопедичний юридичний словник визначає правовий статус юридичних осіб через їх компетенцію, тобто права і обов'язки цих осіб, зафіксовані в чинному законодавстві [292, с. 693]. Таким чином, цивільно-правовий статус громадських організацій – це визначена чинним законодавством система їх прав та обов'язків як суб'єктів цивільно-правових відносин.

У науковій літературі до елементів правового статусу відносять: правоздатність, дієздатність, права та обов'язки, гарантії діяльності та юридичну відповідальність. Водночас науковці відзначають, що гарантії забезпечують правовий статус, а юридична відповідальність реалізується тільки у зв'язку із здійсненням правопорушення [109, с. 129].

Здатність фізичних та юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто мати та реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки, визначається в науковій літературі як правосуб'єктність. При цьому правосуб'єктність юридичних осіб виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій [292, с. 697]. Поняття правосуб'єктності характеризує конкретний обсяг прав та обов'язків, якими володіє певний суб'єкт правовідносин. Ряд науковців отожднюють правосуб'єктність з правоздатністю [356, с. 11], інші вважають, що правосуб'єктність – це єдність правоздатності та дієздатності [355, с. 70; 262, с. 151; 357,

с. 189; 358, с. 388]. В науковій літературі обґрунтовано і поєднання в правосуб'єктності правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [200, с. 227; 359, с. 373; 219, с. 10]. В.Д. Фролов в дисертаційному дослідженні приходить до висновку, що окремим і найважливішим елементом правосуб'єктності юридичної особи є правочиноздатність, тобто її здатність бути стороною правочину, у тому числі, здатність самою здійснювати правочини [360, с. 14]. В.Д. Фучеджі вважає, що необхідно відмовитися від концепції правосуб'єктності юридичних осіб і окремо розглядати правоздатність та дієздатність, оскільки основні постулати про поняття та зміст цивільної правосуб'єктності в сучасному наукознавстві є певною мірою атавізмом і мають своїм корінням радянську доктрину правосуб'єктності, яка практично ще не зазнавала належної критики [148, с. 9]. Незважаючи на різноманітність позицій, всі науковці погоджуються з тим, що під правосуб'єктністю слід розуміти сукупність властивостей, які дозволяють особі бути суб'єктом права. Ряд науковців, позицію яких ми поділяємо, вважають, що правосуб'єктність є елементом правового статусу [361, с. 63; 73, с. 126].

Таким чином, участь у цивільних правовідносинах громадських організацій можлива тільки при наявності визнаної державою правосуб'єктності, інакше кажучи громадські організації не можуть бути суб'єктами цивільного права без цивільної правоздатності та дієздатності [362, с. 375 – 376].

І.С. Окунев відзначає, що наділення суб'єкта права такою якістю як правосуб'єктність пов'язано з певними формальними підставами, наприклад реєстраційними процедурами [361, с. 62]. На думку В.М. Кравчука, цивільна правосуб'єктність виникає у юридичної особи внаслідок юридичного складу з двох юридичних фактів, а саме: волевиявлення засновників (вони визначають мету організації, закріплюють її організаційну структуру, затверджують установчі документи, при необхідності формують майнову базу) та офіційного визнання державою [153, с. 6]. Ми поділяємо дані позиції науковців і вважаємо, що виникнення цивільної правосуб'єктності в громадській організації пов'язане з її державною реєстрацією як юридичної особи.

У науковій літературі зустрічається поділ правосуб'єктності на загальну, галузеву і спеціальну. При цьому під загальною правосуб'єктністю розуміють здатність особи бути суб'єктом права взагалі, а галузеву правосуб'єктність визначають як закріплену правом здатність особи мати і реалізувати конкретні (відповідно до галузей права) юридичні права та обов'язки. Спеціальна правосуб'єктність – це здатність особи бути учасником лише певного кола правовідносин у рамках даної галузі

права [361, с. 63]. Таким чином, цивільна правосуб'єктність є однією з галузевих правосуб'єктностей. Громадська організація, володіючи конституційною, адміністративною, цивільною правосуб'єктністю, є єдиним суб'єктом права. Очевидно, що не будучи юридичною особою, вона не може бути суб'єктом цивільного права. Єдино можлива форма цивільної правосуб'єктності громадської організації – це інститут юридичної особи. Тому в громадській організації можуть виникнути суб'єктивні цивільні права та обов'язки тільки після її державної реєстрації як юридичної особи. На думку Н.В. Козлової правосуб'єктність юридичної особи носить цивільно-правовий, майновий характер. Юридична особа може ставати учасником адміністративних, податкових, трудових та інших правовідносин, оскільки визнається суб'єктом цивільного права [255, с. 18]. Громадські організації, легалізовані шляхом повідомлення про заснування, можуть бути учасниками конституційних та адміністративних правовідносин і не будучи юри-дичними особами.

Громадська організація як суб'єкт цивільного права, володіє правоздатністю і дієздатністю, якими вона наділяється відповідно до ст. 80 ЦК України. Під цивільною правоздатністю науковці розуміють: необхідну передумову визнання особи суб'єктом цивільного права [359, с. 371], здатність мати цивільні права та обов'язки [363, с. 133; 364, с. 64]. Таким чином, цивільну правоздатність громадських організацій можна визначити як їх здатність мати цивільні права та обов'язки. При цьому правоздатність суб'єктів цивільного права не слід ототожнювати з належними їм суб'єктивними правами. Науковці відзначають, що співвідношення між правоздатністю (як здатністю, можливістю мати цивільні права) і суб'єктивними цивільними правами таке, як між можливістю і дійсністю [359, с. 372; 365, с. 57].

У науці цивільного права розрізняють загальну (універсальну) та спеціальну цивільну правоздатність. Загальна правоздатність означає можливість для суб'єкта права мати будь-які цивільні права й обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності. В.В. Кудашкін відзначає, що зміст і сутність інституту загальної правоздатності визначає загальний дозвіл, тому вихідний принцип регулювання цих правовідносин – „дозволено все, крім прямо забороненого”, а визначальний тип правового регулювання – загальнодозвільний порядок. Загальна правоздатність не носить абсолютного характеру й надає юридичній особі можливість мати права, враховуючи встановлені законом обмеження чи загальну заборону [366, с. 48]. Прикладом встановленого законом обмеження є положення ч. 3 ст. 91 ЦК України, відповідно до якого юридична особа може здійснювати окремі види

діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). М. Старинський вважає, що з отриманням ліцензії юридична особа отримує спеціальну правосуб'єктність [219, с. 12]. Н.В. Козлова відзначає, що видача ліцензії не перетворює встановлену законом загальну правоздатність в спеціальну [276, с. 28]. Сутність спеціальної правоздатності полягає в тому, що особа має право вчиняти лише дії, спрямовані на досягнення зазначеної в установчих документах мети [297, с. 16; 211, с. 220]. В науковій літературі, як самостійний вид цивільної правоздатності, виділяється виключна правоздатність, під якою розуміють здатність юридичної особи мати цивільні права та обов'язки, які відповідають обраному виду діяльності [367, с. 51].

У більшості країн спостерігається тенденція відмови від принципу спеціальної правоздатності та визнання загальної правоздатності юридичних осіб. На усунення недоліків спеціальної правоздатності та закріплення загальної правоздатності була спрямована і перша директива Ради Міністрів ЄС від 9 березня 1968 р. [213, с. 267; 368, с. 45]. В Україні визнано загальну правоздатність за всіма юридичними особами. Так, ч. 1 ст. 91 ЦК України встановлює, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. Слід зауважити, що до прийняття чинного Цивільного кодексу юридичні особи в Україні мали спеціальну правоздатність (ст. 26 ЦК УРСР).

Ряд країн поширюють загальну правоздатність лише на окремі види юридичних осіб. Так, наприклад, в ст. 49 Цивільного кодексу Російської Федерації (1994 р.) встановлено, що юридична особа може мати цивільні права, які відповідають цілям діяльності, передбаченим її установчими документами, а комерційні організації, за винятком унітарних та інших видів організацій, передбачених законом, можуть мати цивільні права та нести цивільні обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом. Таким чином в Російській Федерації, у відповідності зі ст. 49 ЦК, встановлено для юридичних осіб спеціальну правоздатність, універсальна (загальна) правоздатність є виключенням із загального правила та надається тільки комерційним організаціям [262, с. 152; 276, с. 13]. В Російській Федерації некомерційні організації наділені спеціальною правоздатністю [9, с. 15; 167, с. 391].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення підстав виникнення спеціальної правоздатності. Так, О.П. Климов вважає, що

обсяг правоздатності юридичної особи визначається її установчими документами [206, с. 11]. На думку В.В. Кудашкіна, підставами виникнення спеціальної правоздатності поряд із ЦК й іншими законами можуть бути також інші правові акти, до яких відносяться ліцензії, рішення уповноважених державних органів на здійснення видів діяльності в сферах дії загальних заборон та закріплення в установчих документах юридичних осіб вичерпного переліку дозволених видів діяльності [366, с. 51]. Водночас Н.В. Козлова обґрунтовує, що обсяг правоздатності юридичної особи (загальна або спеціальна) може бути встановлений тільки законом, і якщо засновники комерційної організації, яка володіє загальною правоздатністю, самостійно встановлюють в установчих документах обмеження на здійснення юридичною особою окремих видів діяльності чи вказують їх вичерпний перелік, то це не змінює загальний характер правоздатності даної юридичної особи [255, с. 11]. Д.С. Лещенко в дисертаційному дослідженні обґрунтовує необхідність доповнення ч. 2 ст. 91 ЦК України положенням про можливість обмеження цивільної правоздатності в силу закону, через засновницьке волевиявлення, а також за рішенням суду [143, с. 11 – 12]. На нашу думку, засновники юридичної особи повинні мати право обмежити її правоздатність в установчих документах. Саме тому норма про загальну правоздатність повинна бути не імперативною, а диспозитивною.

У науковій літературі також зазначається, що відмова від спеціальної правоздатності юридичних осіб не відповідає правовій природі юридичної особи, оскільки вони створюються з певною метою (ціллю) [210, с. 205]. Й.О. Покровський наголошував на тому, що статутна мета юридичної особи в силу закону вже є межею її правоздатності [5, с. 155]. Науковці вважають, що оскільки законодавець обмежує правосуб'єктність некомерційної організації цілями, заради яких вона створена, то це є цільова правоздатність [198, с. 192; 9, с. 16]. На нашу думку, правоздатність юридичної особи, обмежена її метою, є спеціальною, і дане розуміння цього терміну є усталеним в цивілістичній науці.

Мета створення лежить в основі поділу товариств на підприємницькі та непідприємницькі, є конститутивною ознакою громадських організацій, що було нами обґрунтовано в першому розділі. Ми вважаємо, що відмова від обмеження діяльності непідприємницьких товариств статутною метою є помилковим. Відповідно до ст. 3 Закону України „Про об'єднання громадян” метою створення та діяльності громадських організацій є задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних

та інших спільних інтересів громадян. Таким чином, мета створення та діяльності громадської організації в загальному вигляді закріплена законом і може бути конкретизована в її статуті. На нашу думку, правочини громадської організації повинні бути обумовлені метою її створення та діяльності. Крім того, відсутність обмеження для діяльності громадських організацій статутною метою може призвести до зміни їх суті (перетворення з невідприємницьких товариств на підприємницькі) та численним зловживанням і порушенням норм чинного законодавства України. Надання загальної правоздатності юридичним особам в Україні можна вважати позитивним явищем, проте, на нашу думку, необхідно встановити в ЦК України спеціальну правоздатність для всіх невідприємницьких товариств, у тому числі громадських організацій [362, с. 377]. В наукових дослідженнях вже обґрунтована спеціальна правоздатність благодійних та релігійних організацій, юридичних осіб публічного права, заснованих державою [139, с. 12; 14, с. 10; 369, с. 112; 150, с. 11].

Крім того, в ст. 86 ЦК України встановлені обмеження правоздатності для всіх невідприємницьких товариств. Саме тому, ми вважаємо, що статтю 91 ЦК України необхідно доповнити новою частиною: „Юридична особа приватного права, створена у формі невідприємницького товариства, може мати цивільні права та обов’язки, які відповідають меті, визначеній в її установчих документах”.

Відповідно до ч. 4 ст. 91 ЦК України цивільна правоздатність громадської організації виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. На нашу думку, обсяг правоздатності конкретної громадської організації визначається метою її створення та діяльності, що закріплюється в статуті.

Для юридичних осіб із спеціальною правоздатністю, в тому числі громадських організацій, важливо розмежовувати предмет їх статутної діяльності й конкретні правочини по здійсненню цієї діяльності. Так, торгівля не входить у предмет статутної діяльності громадської організації, проте право укладення договорів купівлі-продажу у таких організацій не оспорується, якщо це необхідно для ведення їх основної діяльності. Таким чином, у сфері цивільного обігу конкретні правочини організації зі спеціальною правоздатністю можуть бути ширші за предмет її статутної діяльності.

Юридична особа зі спеціальною правоздатністю, в тому числі громадська організація, може здійснювати лише правочини, що відповідають її статутній меті. Спеціального оповіщення контрагентів

про це не потрібно (тому що передбачається знання ними чинного закону), а тому угоди, що виходять за зазначені межі, вважаються нікчемними незалежно від того, чи знали вони про такі обмеження [198, с. 192]. В.Д. Примак відзначає, що у чинному ЦК України немає ані положення про недійсність позастатутних правочинів, ані норм, які б кваліфікували правочин, що суперечить закону, як нікчемний. На думку науковця, у разі укладання некомерційною організацією підприємницької угоди, що суперечить меті створення такого товариства чи установи, єдиним способом відновлення порушеного цивільного правопорядку залишається оспорювання дійсності цього правочину на підставі ч. 1 ст. 203 і ч. 1 ст. 215 Цивільного кодексу або ст. 207 Господарського кодексу України (як господарського зобов'язання, що не відповідає вимогам закону та укладеного з порушенням спеціальної правоздатності) [352, с. 387 – 388]. Правочин, який виходить за межі спеціальної правоздатності юридичної особи, встановленої законом, повинен, на нашу думку, визнаватися нікчемним. Для запобігання укладення правочинів, які б виходили за межі правоздатності громадських організацій необхідно доповнити ст. 227 ЦК України новою частиною: „Правочин, вчинений всупереч цілям діяльності непідприємницького товариства, визначених у його установчих документах, є нікчемним. Суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь інтересам непідприємницького товариства”.

Для участі в цивільному обороті громадським організаціям необхідна крім правоздатності і дієздатність. На відміну від громадян у юридичних осіб правоздатності та дієздатність виникають і припиняються одночасно. Саме тому, ряд науковців відзначають, що правоздатність та дієздатність юридичних осіб збігається [370, с. 14], або що для юридичних осіб різниця даних категорій зазвичай не має значення [198, с. 189]. Хоча, окремі науковці обґрунтовують, що не у всіх юридичних осіб дієздатність виникає з моменту їх реєстрації, а з моменту формування органів управління, тобто виникнення фактичної здатності набувати та самостійно здійснювати цивільні права і обов'язки [143, с. 12; 318, с. 38]. Під цивільною дієздатністю розуміють передбачену нормами права здатність юридичної особи власними діями набувати та здійснювати цивільні права, створювати для себе обов'язки і виконувати їх [355, с. 70; 68, с. 39; 318, с. 38].

Таким чином, цивільна дієздатність громадських організацій – це встановлена нормами права їх здатність власними діями набувати та здійснювати цивільні права, створювати для себе обов'язки і виконувати їх [362, с. 379].

Відповідно до ст. 92 ЦК України громадська організація як юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які створюються та діють відповідно до установчих документів та закону. На думку Н.В. Козлової, правосуб'єктність юридичної особи як штучного утворення реалізується за допомогою особливого корпоративного представництва, здійснюваного фізичними особами (органами юридичної особи), які, будучи пов'язаними з юридичною особою корпоративними відносинами, у відповідності з законом, установчими документами, договорами, іншими угодами і/або правовими актами, виробляють і здійснюють волю юридичної особи, яка не зводиться до волі самих представників, через яких юридична особа здійснює угоди, інші юридично значимі і фактичні дії [276, с. 403]. На нашу думку, орган юридичної особи не є її представником, а складовою частиною, яка безпосередньо виражає волю юридичної особи. Саме тому, ми підтримуємо позиції тих науковців, які з критикою ставляться до положень ст. 92 ЦК України. Органи управління громадської організації, порядок їх формування та компетенцію ми проаналізували в другому розділі.

Необхідно також дослідити деліктоздатність громадської організації, яка виникає з моменту її державної реєстрації. Під деліктоздатністю особи розуміють її здатність нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення, або ж визнану державою здатність та можливість суб'єкта бути учасником відносин юридичної відповідальності [219, с. 13]. Науковці вважають, що дієздатність охоплює поняття деліктоздатності [276, с. 9; 364, с. 64]. В науковій літературі також обґрунтовано, що деліктоздатність є самостійним елементом правосуб'єктності юридичних осіб [352, с. 229]. В.Д. Примак вважає, що до змісту дієздатності юридичної особи не можна включати її деліктоздатність, натомість протиправні вияви дієздатності становлять юридичну передумову для наступної реалізації деліктоздатності правосуб'єктної організації [304, с. 63]. Цивільний кодекс України присвятив питанням відповідальності юридичних осіб окрему статтю (ст. 96 ЦК України).

Проаналізувавши праці науковців із цивільного права та враховуючи власне дослідження, ми вважаємо, що громадські організації як непід-приємницькі товариства володіють спеціальною правоздатністю. Право-здатність громадської організації проявляється в конкретних правах та обов'язках, наданих їй законом. Таким чином, правоздатність громадської організації є її здатність мати цивільні права і виконувати обов'язки, а змістом правоздатності є конкретні майнові та особисті немайнові права, що надаються організації ЦК України, іншими законами та можуть закріплюватися у статуті [362, с. 379 – 380].

Права та обов'язки громадської організації можуть передбачатися в її статуті. Ми вважаємо, що перелік цих прав не повинен бути вичерпним. У громадської організації можуть виникати і інші права та обов'язки, які прямо не передбачені статутом, але спрямовані на досягнення мети її створення та діяльності.

3.2. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадські організації, що набули статусу юридичної особи, володіють цивільною правоздатністю та дієздатністю, можуть здійснювати цивільні права і виконувати обов'язки.

Стаття 91 ЦК України гарантує юридичній особі такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізичній особі, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Таким чином, ЦК України встановив критерій розмежування цивільних прав юридичних та фізичних осіб. Громадським організаціям, як і всім юридичним особам, не можуть належати ті права, які тісно пов'язані з особистістю людини, наприклад, сімейні права.

В науці цивільного права склався поділ цивільних прав на майнові та особисті немайнові права. На можливість володіння юридичною особою не тільки майновими, але і особистими правами вказував ще Й.О. Покровський [5, с. 158]. Загалом, суб'єктивне право визначають як належну суб'єкту міру дозволеної поведінки, що забезпечується державою [355, с. 68]. М.С. Малеїн відзначав, що суб'єктивне право характеризується також забезпеченістю: норма об'єктивного права не тільки визначає юридичну можливість поведінки уповноваженого, але і зобов'язує інших осіб поводити себе відповідним чином [371, с. 93]. На думку науковців, суб'єктивні цивільні права містять такі правомочності: правомочність на власні дії (можливість самостійно здійснювати фактичні та юридичні дії); правомочність вимагати (можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків); правомочність

на захист (можливість використан-ня державно-примусових мір у випадку порушення суб'єктивного права) [198, с. 92; 364, с. 68 – 69]. Є.В. Вавілін вважає, що змістом суб'єктивних цивільних прав є: право особи власними діями або бездіяльністю реалізовувати цивільні права; право вимагати від інших осіб дотримання свого суб'єктивного цивільного права; можливість використовувати суб'єктом передбачені законом способи й засоби захисту свого права; право на самозахист [372, с. 40]. На нашу думку, суб'єктивне цивільне право надає особі такі повноваження: здійснювати будь-які дії, спрямовані на реалізацію свого права, чи утримуватися від них; право вимагати від інших осіб утриматися від порушення права; використовувати передбачені законом форми і способи захисту свого права.

Цивільні права та обов'язки громадських організацій можуть виникати з різних підстав, зокрема з таких, як: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі та інші юридичні факти. Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, а також з рішення суду. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

Відповідно до ст. 12 ЦК України громадська організація здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення громадською організацією своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

Громадська організація може відмовитися від свого майнового права, передати його за відплатним або безвідплатним договором іншій особі, крім випадків, встановлених законом. Відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства.

Цивільні права громадська організація здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні цивільних прав громадська організація повинна додержуватися моральних засад суспільства та зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди доквіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії громадської організації, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Стаття 20 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює

права, якими користуються зареєстровані громадські організації для здійснення цілей, визначених в установчих документах. Аналіз положень Закону України „Про об’єднання громадян” дає підстави нам констатувати, що даний нормативно-правовий акт не визначає права громадських організацій, легалізованих шляхом повідомлення про заснування. При цьому серед переліку прав, закріплених в ст. 20 Закону України „Про об’єднання громадян”, є як цивільні, так і конституційні права. На нашу думку, громадські організації, легалізовані шляхом повідомлення про заснування, повинні володіти конституційними правами, а громадські організації, що пройшли державну реєстрацію та набули статусу юридичної особи, повинні мати також і цивільні права.

Ми вважаємо, що стаття 20 Закону України „Про об’єднання громадян” повинна визначати також права громадських організацій, легалізованих шляхом повідомлення про заснування. Саме тому, необхідно змінити назву даної статті та викласти її в такій редакції: „Стаття 20. Права громадських організацій.

Для здійснення мети, визначеної в установчому документі, громадська організація, легалізована шляхом повідомлення про заснування, має право:

- розповсюджувати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі;
- представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях;
- проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо);
- ідейно, організаційно та матеріально підтримувати інші об’єднання громадян, надавати допомогу в їх створенні;
- одержувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань;
- вносити пропозиції до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій;
- брати участь у розробленні проектів рішень з питань гендерної рівності, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;
- проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та мож-

ливостей жінок і чоловіків.

Для здійснення статутної мети громадська організація, що пройшла державну реєстрацію та набула статусу юридичної особи, має такі ж права, як і громадська організація, легалізована шляхом повідомлення про заснування, а також має право:

- бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові та немайнові права;
- засновувати підприємницькі товариства, установи та інші юридичні особи;
- засновувати засоби масової інформації.

Громадські організації користуються іншими правами, передбаченими законами України” [362, с. 377 – 378].

Громадська організація як юридична особа, відповідно до ст. 94 ЦК України, має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. Громадські організації мають також право на власне найменування, печатки, штампи та символіку.

Громадська організація, відповідно до ст. 90 ЦК України та ст. 12¹ Закону України „Про об’єднання громадян”, повинна мати своє найменування, особливості якого нами досліджено в другому розділі даної роботи. Аналіз ст. 90 ЦК України дає підстави зробити висновок, що громадська організація, як і всі юридичні особи приватного права, зобов’язана мати своє найменування та не використовувати найменування іншої юридичної особи. Водночас громадська організація має такі права: а) право мати скорочене найменування (ч. 1 ст. 90 ЦК України та ч. 3 ст. 12¹ Закону України „Про об’єднання громадян”); б) виключне право на використання свого найменування (ч. 4 ст. 12¹ Закону України „Про об’єднання громадян”); в) право вимагати припинення неправомірного використання найменування та право на захист від такого неправомірного використання. Законом встановлена заборона використовувати найменування громадської організації фізичними та юридичними особами, які не належать до неї, для цілей, не пов’язаних з діяльністю громадської організації. На нашу думку, таке формулювання не сприяє захисту від неправомірного використання найменування громадської організації. Оскільки, не забороняє неправомірне використання назви громадської організації особам, які є її членами, для цілей пов’язаних з її діяльністю. Ми пропонуємо ч. 4 ст. 12¹ Закону України „Про об’єднання громадян” викласти в такій редакції: „Громадська організація, зареєстрована у встановленому порядку, має виключне право на використання свого найменування. Використання наймену-

вання громадської організації фізичними та юридичними особами без її дозволу забороняється”.

Цивільний кодекс України (ч. 2 ст. 90) надає право юридичній особі, що є підприємницьким товариством, мати комерційне (фірмове) найменування, яке може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом. У науковій літературі питання правового регулювання права на комерційне найменування достатньо дослідженні [373 – 376]. Право на комерційне найменування є об’єктом права інтелектуальної власності (ст. 420, глава 43 ЦК України). Науковці чітко розмежують найменування, що індивідуалізує юридичну особу як самостійного суб’єкта права, та комерційне найменування юридичної особи, яке використовують для ідентифікації відносин із клієнтами в якому-небудь конкретному секторі економіки [218, с. 35]. А. Кодинець відзначає, що юридична особа може використовувати лише одне позначення для самоідентифікації – найменування у разі, якщо вона не здійснює підприємницької діяльності, чи комерційне найменування – якщо вона є господарюючим суб’єктом [377, с. 31]. Ю.М. Капіца відзначає, що ЦК України прямо не заперечує проти наявності фірмового найменування в інших юридичних осіб приватного права, крім підприємницьких товариств [378, с. 221]. О.О. Козлова вважає, що суб’єктом права на комерційне (фірмове) найменування може бути будь-яка особа, яка здійснює комерційну діяльність (підприємницьке чи непідприємницьке товариство, установа, фізична особа-підприємець) [379, с. 267]. Інші науковці, позицію яких ми підтримуємо, обґрунтовують, що не можуть мати комерційних найменувань установи, які виконують функції некомерційного характеру, тобто не здійснюють підприємницьку діяльність (зокрема фонди, асоціації, громадські та релігійні організації, споживчі кооперативи, а також їх об’єднання) [364, с. 435], або ж прямо вказують, що комерційне найменування може мати лише юридична особа, яка є підприємницьким товариством [295, с. 453; 380, с. 12]. Судова практика також підтверджує наявність комерційного (фірмового) найменування у юридичної особи, яка є підприємницьким товариством (Лист Вищого господарського суду України „Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об’єкти інтелектуальної власності” від 14 грудня 2007 р. № 01-8/974 та Оглядовий лист Вищого господарського суду України „Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об’єкти інтелектуальної власності (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)” від 30 червня 2009 р. № 01-08/411/1).

Крім того, в науковій літературі у зв’язку з розвитком інформаційних технологій обговорюється проблема захисту адреси (імені) у мережі

Інтернет, яка на думку науковців теж індивідуалізує особу та повинна мати належний правовий захист [381, с. 185 – 186].

Аналіз законодавства та наукових праць дає можливість виділити такі принципи правового регулювання права на найменування громадських організацій та інших юридичних осіб приватного права: принцип достовірності (найменування юридичної особи не повинно вводити в оману інших учасників цивільних правовідносин); принцип винятковості (найменування повинно бути новим та відрізнятися від найменувань інших юридичних осіб); принцип постійності (безстроковості) (право на найменування діє протягом існування юридичної особи). Найменування для громадської організації, як і для будь-якої іншої юридичної особи, є тим самим, що для фізичної особи її ім'я, тобто особистим немайновим правом абсолютного характеру, що не може бути предметом обігу.

Відповідно до ст. 94 ЦК України громадська організація, що набула статусу юридичної особи, має право на недоторканність її ділової репутації. В літературі під діловою репутацією розуміють загальну думку про особу, що склалася на підставі оцінки її професійної, суспільно-корисної діяльності чи роботи, якості продукції [382, с. 99; 383, с. 326 – 327]. Відповідно до ст. 2 Закону України „Про банки і банківську діяльність” ділова репутація – це сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядності та відповідності її діяльності вимогам закону [384]. Виділяють такі фактори, що впливають на формування ділової репутації: якість вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг), дотримання законодавства, договірних та інших господарських зобов'язань, правил ділової етики [385, с. 3].

У науковій літературі триває дискусія про те, чи всі юридичні особи володіють діловою репутацією, чи тільки юридичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність. Ми підтримуємо позиції тих науковців, які вважають, що ділова репутація набувається шляхом здійснення будь-якої суспільно корисної діяльності, в тому числі службової, професійної, підприємницької тощо, як фізичними, так і юридичними особами [383, с. 327]. Крім того, Пленум Верховного Суду України в Постанові „Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи” від 27 лютого 2009 р. № 1 визначив, що під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така

особа як учасник суспільних відносин. Таким чином, громадська організація має право на ділову репутацію.

Науковці вважають, що ділова репутація не виникає тільки із-за факту створення юридичної особи, а формується в процесі здійснення особою суспільно значущої діяльності на професійній основі [382, с. 98; 383, с. 328]. Інші дослідники обґрунтовують, що ділова репутація і право на неї виникають одночасно з моменту створення. При цьому уточнюється, що рівень ділової репутації в момент створення може бути різним, оскільки на цьому етапі він залежить в основному від репутації засновників, яка переноситься на ділову репутацію створеної організації [385, с. 7]. Ми вважаємо, що право на ділову репутацію громадської організації виникає з моменту реєстрації її як юридичної особи та діє до її припинення.

Право на ділову репутацію є абсолютним та немайновим правом. Ми приєднуємось до критичних заперечень щодо закріплення у ст. 94 та ст. 299 ЦК України права на недоторканність ділової репутації, а не права на ділову репутацію. Останнє є більш широким поняттям і охоплює також можливість фізичної чи юридичної особи здійснювати різного роду не заборонені законом дії з формування та використання ділової репутації.

Формування ділової репутації громадської організації відбувається шляхом всебічного сприйняття, оцінки фізичними та юридичними особами, органами державної влади та місцевого самоврядування її діяльності. Основними об'єктами оцінки, які водночас є факторами, що впливають на формування ділової репутації громадських організацій, є: ефективність та види їх діяльності, якість наданих послуг (виконаних робіт, виробленої продукції), дотримання законодавства, договірних зобов'язань, моральних засад суспільства. Ділова репутація носить індивідуалізуючий та динамічний характер. Крім того, ділова репутація громадської організації пов'язана з її найменуванням. Оскільки саме через цей засіб індивідуалізації інші учасники цивільних правовідносин ідентифікують діяльність та громадську організацію, що її здійснює.

Виходячи з цього, ділову репутацію громадської організації можна визначити як засновану на інформації про її діяльність, дотримання законодавства, договірних зобов'язань та моральних засад суспільства, оцінку фізичними та юридичними особами, органами державної влади та місцевого самоврядування, засобами масової інформації.

О.В. Ярешко зазначає, що право на недоторканність ділової репутації сформульоване як охоронна норма, і, відповідно, позбавити цього права особу, якій воно належить, неможливо; однак інша ситуація складатиметься з нематеріальним благом – діловою репутацією, – яке належить юридичній особі [383, с. 327 – 328]. Мається на увазі договір комерційної концесії,

за яким одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг. Предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації. При цьому, відповідно до ст. 1117 ЦК України, сторонами в договорі комерційної концесії можуть бути фізична та юридична особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності. Науковці вважають, що це не виправдано обмежує сферу застосування комерційної концесії, оскільки підприємницьку діяльність можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати і непідприємницькі товариства [386, с. 822]. На нашу думку, громадські організації, що набули статусу юридичної особи, повинні мати право передавати за договором комерційної концесії іншим особам за плату право користування комплексом належних їм прав. Саме тому ст. 1117 ЦК України необхідно доповнити словами “а також непідприємницькі товариства”.

Громадські організації як юридичні особи не можуть володіти честю та гідністю, які визначають як моральні якості людини (фізичної особи). Під честю розуміють суспільну оцінку особистості, її моральних та соціальних якостей, а гідність визначають як самооцінку особистості своїх ділових, моральних та інших соціальних якостей [387, с. 13; 388, с. 145].

Особисті немайнові права громадських організацій як юридичних осіб захищаються відповідно до глави 3 ЦК України (ст. 94 ЦК), якою встановлено основні засади захисту цивільних прав та інтересів.

У разі приниження ділової репутації громадської організації, вона відповідно до ст. 23 ЦК України, має право на відшкодування моральної шкоди. Водночас у науковій літературі ще триває дискусія щодо наявності в юридичної особи права на компенсацію моральної шкоди чи відсутності такого права [389, с. 44; 382, с. 97; 390, с. 22].

Відповідно до роз'яснень Вищого Арбітражного Суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди” № 02-5/95 від 29 лютого 1996 р. моральною визнається шкода, заподіяна організації порушенням її законних немайнових прав. У постанові Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” від 31 березня 1995 р. № 4 визначено, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи

фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. У даній постанові також визначено, що під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголосенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності.

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Порядок розгляду судами справ про відшкодування моральної шкоди врегульовані процесуальними кодексами України. При цьому суди враховують також постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” № 6 від 27 березня 1992 р., “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” № 4 від 31 березня 1995 р., “Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи” № 1 від 27 лютого 2009 року, роз'яснення Вищого арбітражного суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди” від 29 лютого 1996 р. № 02-5/95 та ін.

Відповідно до роз'яснень Вищого арбітражного суду України “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди” від 29 лютого 1996 р., найбільш характерними випадками заподіяння моральної шкоди організації є поширення, у тому числі через засоби масової інформації, відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать ділову репутацію або завдають шкоди її інтересам.

Під дифамацією розуміють правопорушення, що принижує честь, гідність та ділову репутацію потерпілого шляхом поширення про нього недостовірної інформації фактичного характеру, що є зловживанням свободою слова і думки [391, с. 65]. У Рішенні Європейського Суду в справі „Українська прес-група” проти України” зазначається, що українське право щодо дифамації на даний момент не розрізняє оціночних суджень і констатації факту (п. 59) [391, с. 64]. В результаті Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року було доповнено статтею 47¹, відповідно до якої ніхто не може бути притягнутий до

відповідальності за висловлення оціночних суджень, якими, за винятком образи чи наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема, вживання гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [392].

Слід зазначити, що спростування недостовірної інформації як спосіб захисту репутації юридичних осіб ЦК України не передбачений. Проте, відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України „Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи” № 1 від 27 лютого 2009 року не тільки фізична, а і юридична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Право на спростування гарантує юридичним особам і ст. 64 Закону України „Про телебачення і радіомовлення” від 21 грудня 1993 р. [393].

Стаття 278 ЦК України наділяє правом на заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, тільки фізичних осіб. На думку науковців, позицію яких ми підтримуємо, такі норми обмежують можливість захисту особистих немайнових прав юридичної особи [394, с. 60].

Під поняттям „спростування” розуміють доведення неправильності, помилковості будь-чиїх тверджень, переконань або їх заперечення. Спростування має відбуватись, як правило, у формі, ідентичній поширенню інформації, а коли це неможливо чи недоцільно, – в адекватній чи іншій формі. Право на відповідь полягає у можливості особи надати пояснення щодо поширеної інформації, власний коментар чи тлумачення її змісту, внесення корективів та виправлень у поширену інформацію. Стаття 65 Закону України „Про телебачення і радіомовлення” від 21 грудня 1993 року гарантує юридичним особам право на відповідь. Н.В. Павловська зауважує, що право на відповідь належить особі, по відношенню до якої розповсюджені відомості, що не відповідають дійсності, незалежно від того чи ганьблять ці відомості її честь, гідність або ділову репутацію [395, с. 232].

Подібним до права на відповідь є і право на власне тлумачення обставин справи, яке на думку науковців є наслідком конституційного права на свободу думки, слова та вільного вираження своїх поглядів [396, с. 20]. В юридичній літературі розрізняють також право на коментар та

репліку [397, с. 33].

Ми вважаємо, що громадська організація, як і всі інші юридичні особи приватного права, ділова репутація яких принижена, мають право не тільки на відшкодування моральної шкоди, а і право на відповідь, спростування недостовірної інформації та заборону поширення інформації, якою порушується їх право на ділову репутацію. Саме тому ми вважаємо, що ст. 277 ЦК України має бути доповнена наступною нормою: „Юридична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації”. Крім того, необхідно перше речення ч. 6 ст. 277 ЦК України викласти в такій редакції: „6. Фізична та юридична особа, особисті немайнові права якої порушено у друкованих або інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж засобі масової інформації в порядку, встановленому законом”. Також ч. 1 та ч. 2 статті 278 ЦК України доповнити словами „або юридичної особи”.

При цьому слід враховувати, що для виникнення у громадської організації права на відповідь чи спростування інформації, що принижує її ділову репутацію, необхідна сукупність наступних підстав:

1) поширення інформації, що може бути здійснено різноманітними способами (наприклад, через засоби масової інформації або усно винною особою невизначеному колу осіб, декільком особам або одній (третій) особі);

2) розповсюджена інформація, що принижує ділову репутацію, повинна не відповідати дійсності або бути неправдиво викладена. Тягар доведення достовірності відомостей, що розповсюджуються, лежить на особі, яка їх поширила.

3) Інформація, що розповсюджується особою, повинна заподіювати шкоду інтересам громадської організації.

І. Саприкіна вважає, що серед найбільш ефективних цивільно-правових способів захисту честі, гідності та ділової репутації можна назвати визнання прав, відновлення становища, яке існувало до порушення права, припинення дій, які порушують право, компенсація моральної шкоди, самозахист прав від їх порушень [398, с. 58].

Стаття 94 ЦК України та ст. 9 Закону України „Про інформацію” гарантують громадським організаціям, що набули статусу юридичної особи, право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань та

функцій. Реалізація права на інформацію громадськими організаціями не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Відповідно до ст. 28 та ст. 30 Закону України „Про інформацію” за режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, яка в свою чергу може бути конфіденційною та таємною. При цьому, конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов. Таким чином, громадські організації можуть володіти відкритою інформацією та інформацією з обмеженим доступом.

Відповідно до ч. 2 ст. 505 ЦК України комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Перелік відомостей, що не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, встановлений Постановою Кабінету Міністрів України „Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці” від 9 серпня 1993 р. № 611. Слід відмітити, що комерційна таємниця є об’єктом права інтелектуальної власності (ст. 420 та глава 46 ЦК України, ст. 155 ГК України). Поняття та охорона комерційної таємниці досліджені в науковій літературі [399 – 401]. Ю.В. Носік вважає, що суб’єктами права на комерційну таємницю можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, а обмеження кола суб’єктів права на комерційну таємницю лише суб’єктами господарювання або, навіть, підприємництва, не має достатнього економіко-правового обґрунтування [402, с. 5]. Ми погоджуємось з цією позицією, і вважаємо, що громадська організація, яка набула статусу юридичної особи, має право на комерційну таємницю.

Громадським організаціям, що набули статусу юридичної особи, належать також майнові права, зокрема речові та зобов’язальні права. Д.І. Мейер відзначав, що кожна юридична особа має право власності на які-небудь речі, тому що переважно право власності надає можливість юридичній особі досягати мети її існування [342, с. 142]. В науковій літературі існує поділ прав на абсолютні та відносні. Право власності та інші речові права традиційно відносять до абсолютних суб’єктивних цивільних прав [403, с. 147; 198, с. 475].

Відповідно до ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею,

незалежно від волі інших осіб. К.П. Победоносцев під правом власності розумів право виключного, повного панування особи над річчю [404, с. 79]. Доктрина цивільного права визначає, що зміст права власності поєднує повноваження власника з володіння, користування та розпорядження своїм майном [342, с. 329; 364, с. 274]. При цьому, володінням визнається юридично закріплена можливість фактичного господарського панування власником над майном, користуванням – юридично забезпечена можливість вилучення з майна корисних властивостей шляхом його використання, а розпорядженням – юридично забезпечена можливість визначити долю майна шляхом вчинення юридичних актів щодо нього [292, с. 116 – 117]. Окремі науковці критично відносяться до відомої ще римському праву тріади правомочностей власника і виділяють більше елементів права власності, наприклад, А. Онере запропонував визначення права власності, яке включає одинадцять елементів [327, с. 252 – 253]. В науковій літературі досліджено також економічну сутність права власності, зокрема зазначається, що право володіння, користування та розпорядження – це юридичне закріплення економічних відносин володіння, користування та розпорядження [405, с. 64].

В радянський період науковці вважали, що право власності громадських організацій займає особливе місце в системі соціалістичної власності [58, с. 6 – 7; 406; 66, с. 66]. При цьому зауважувалось, що на відміну від державної власності, власність громадських організацій, як і кооперативно-колгоспна, належить не одному, а багатьом власникам – громадським організаціям, тобто являє собою колективну власність [66, с. 67].

У Російській Федерації некомерційні організації діють на базі колективної форми власності [9, с. 20]. Л.М. Мандрика вважає, що право власності політичних партій повинно розглядатися як різновид права власності об'єднань громадян, котрі є суб'єктами права приватної власності підприємницьких товариств – юридичних осіб приватного права [407, с. 7]. О.М. Соловйов відзначає, що право власності профспілок України, будучи різновидом права власності підприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права, виступає структурним елементом права приватної власності [408, с. 4]. Т.О. Ковдій вважає, що власність підприємницьких організацій належить до категорії приватної власності як приватна власність юридичних осіб [409, с. 396]. Аналіз чинного цивільного законодавства України дає нам підстави констатувати, що громадські організації є суб'єктами права приватної власності.

Отож, право власності громадської організації в суб'єктивному

розумінні можна визначити як юридичну можливість володіти, користуватися й розпоряджатися належним їй майном на власний розсуд з метою досягнення статутної мети її створення та діяльності. Під правом власності громадських організацій в об'єктивному сенсі слід розуміти систему правових норм, які регулюють відносини щодо набуття, здійснення, захисту та припинення права власності громадських організацій як суб'єктів цивільних правовідносин.

Стаття 21 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює, що громадська організація може мати у власності кошти та інше майно, необхідне для здійснення її статутної діяльності. Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. В науковій літературі є погляди про помилковість віднесення до майна речей і майнових обов'язків [410, с. 127].

Об'єктом права власності громадських організацій є майно, необхідне для досягнення ними статутної мети їх створення та діяльності. Основне місце серед об'єктів власності громадських організацій радянського періоду займали: будівлі, споруди, клуби, будинки й палаци куль-тури, стадіони, будинки відпочинку, санаторії, піонерські табори, ту-ристичні бази і т.д. Багато громадських організацій мали у своєму розпорядженні значні засоби виробництва, а деякі передбачали у своїх статутах господарську діяльність як одну із своїх функцій. Наприклад, товариства сліпих та глухих в момент створення передбачили як одну із цілей здійснення господарської діяльності на базі власних учбово-виробничих підприємств і майстерень, конструкторських бюро й т.д. Серед джерел утворення власності громадських організацій важливе місце займала матеріальна й фінансова допомога цим організаціям з боку держави, колгоспів та інших кооперативних організацій, підприємств і установ [66, с. 68].

Відповідно до ст. 30 Федерального закону РФ „Про громадські об'єднання” громадське об'єднання, що є юридичною особою, може мати у власності земельні ділянки, будинки, будови, споруди, житловий фонд, транспорт, устаткування, інвентар, майно культурно-просвітницького та оздоровчого призначення, грошові кошти, акції, інші цінні папери та інше майно, необхідне для матеріального забезпечення діяльності, зазначеної в статуті цього громадського об'єднання. Крім того, у власності громадського об'єднання можуть перебувати установи, видавництва, засоби масової інформації, створені й набуті за рахунок коштів даного громадського об'єднання відповідно до його статутних завдань [172, с. 37].

О.М. Соловійов вважає, що за цільовим призначенням профспілкове майно може бути систематизоване на: 1) майно, необхідне для безпосереднього здійснення основної статутної діяльності профспілок, що поєднує: а) майно, яке забезпечує технічні умови функціонування профспілок і б) майно, необхідне для досягнення основних статутних цілей профспілки; 2) майно, необхідне для матеріального забезпечення здійснення основної статутної діяльності профспілок [408, с. 12]. На нашу думку, даний підхід до класифікації майна профспілок може бути застосований до всіх громадських організацій.

Таким чином, зміст суб'єктивного права власності громадських організацій полягає у тому, що громадські організації володіють, користуються та розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності, відповідно до своїх статутних цілей. Об'єктом права власності громадської організації може бути будь-яке майно, необхідне для забезпечення здійснення її статутної діяльності, за винятком речей, вилучених з цивільного обороту. Об'єкти власності громадських організацій є необхідною матеріальною основою забезпечення їх діяльності та досягнення статутної мети. Водночас, матеріальна основа діяльності громадських організацій поняття більш широке, ніж власність цих організацій, оскільки вона охоплює всі матеріальні ресурси, необхідні для ефективної статутної діяльності громадських організацій, якими вони можуть володіти на різних правових підставах.

Суб'єктом права власності є громадська організація як юридична особа, а не органи її управління чи відокремлені підрозділи. В Російській Федерації це прямо визначено в ст. 32 Федерального закону „Про громадські об'єднання”, в якій також зазначається, що у громадській організації, структурні підрозділи (відділення) якої здійснюють свою діяльність на основі її єдиного статуту, власником майна є громадська організація в цілому [172, с. 39]. У науці цивільного права деякий час домінувала думка про багатосуб'єктність права власності громадських організацій [411, с. 214].

Відповідно до ст. 23 Закону України „Про об'єднання громадян” та ст. 98 ЦК України, право власності громадських організацій реалізують їх вищі статутні органи управління (загальні збори) в порядку, передбаченому законодавством України та статутами. Окремі функції щодо господарського управління майном може бути покладено загальними зборами на створювані ними органи (виконавчі органи), місцеві осередки або передано спілкам громадських організацій.

У науковій літературі досліджено джерела надходження коштів політичних партій [412], благодійних організацій [11, с. 104], релігійних

організацій [145, с. 109], порівнюються джерела формування майна громадських організацій в Україні та інших європейських країнах [182, с. 204]. Водночас ми прийшли до висновку, що проблеми виникнення права власності громадських організацій не достатньо досліджені в науковій літературі.

Право власності, відповідно до ст. 328 ЦК України, набувається громадськими організаціями на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. ЦК України регламентує підстави набуття (глава 24) та підстави припинення права власності (ст. 346 та глава 25). Громадські організації можуть набувати право власності також у порядку спадкування за заповітом.

Відповідно до ч. 2 статті 21 Закону України „Про об’єднання громадян” громадська організація набуває право власності на кошти та інше майно, передане їй засновниками, членами (учасниками) або державою; набуте від вступних та членських внесків; пожертвуване громадянами, підприємствами, установами та організаціями; а також на майно, придбане за рахунок власних коштів чи на інших підставах, не заборонених законом.

В Російській федерації, як відзначає Г.А. Кудрявцева, джерела формування майна громадських об’єднань встановлені у федеральному законодавстві, зокрема: вступні та членські внески, якщо їх сплата передбачена статутом; добровільні внески й пожертвування; поступлення від лекцій, виставок, спортивних та інших заходів, які проводяться громадським об’єднанням відповідно до статуту; доходи від підприємницької діяльності; поступлення від зовнішньоекономічної діяльності, а також інші не заборонені законом поступлення [172, с. 35].

Валентина Кравчук відзначає, що європейські громадські організації значною мірою фінансуються урядом, спонсорськими структурами, членськими внесками, благодійними внесками, а діяльність українських громадських організацій фінансуються головним чином донорськими програмами інших країн, державне фінансування та внески організацій чи громадян – незначні [182, с. 204].

Членські внески відіграють важливу роль у формуванні майна громадських організацій. В радянський період членські внески, як і доходи від проведення різноманітних платних культурно-просвітніх, фізкультурно-спортивних та інших заходів, були основним джерелом утворення власності громадських організацій [66, с. 67 – 68]. Загалом, членські внески являють собою грошові кошти, які обов’язково та регулярно сплачують члени громадської організації в порядку і в розмірах, визначених статутом, та складають частину доходів громадської

організації. Л.М. Мандрика пропонує визнавати факт сплати членських внесків, який виступає у формі юридичного поступку, як різновид правомірних юридичних дій [407, с. 8]. При аналізі членських внесків як джерела формування майна благодійного товариства В.О. Чепурнов прийшов до висновку, що тут має місце цивільний договір, який можна віднести до договорів приєднання [150, с. 11]. Ми поділяємо дану позицію науковця і вважаємо, що відносини, які виникають між фізичною особою та громадською організацією щодо сплати членських внесків, є цивільно-правовими, і має місце за своєю природою договір приєднання, оскільки особа, визнаючи статутну мету громадської організації, виявляє бажання приєднатися до неї та передати громадській організації певне майно (кошти) для виконання статутних цілей. Даний договір носить також двосторонній характер, так як сплата членських внесків є підтвердженням бажання особи брати участь в діяльності громадської організації, а облік таких внесків свідчить, що громадська організація визнає особу як свого члена, тим самим визнаються взаємні права та обов'язки, передбачені статутом даної громадської організації.

Порядок сплати та розмір членських внесків визначаються самостійно кожною громадською організацією в її статуті. Може бути передбачена щомісячна або щорічна сплата членських внесків, а також можуть встановлюватися пільги для окремих категорій громадян (пенсіонерів, студентів тощо). Членські внески з моменту їх сплати стають власністю громадських організацій та не підлягають поверненню.

До підстав придбання права власності некомерційних організацій науковці відносять гранти і доходи від праці волонтерів [9, с. 10; 409, с. 400]. В літературі зазначається, що за деякими оцінками, майже 60 % діяльності українських громадських організацій фінансується за рахунок іноземних грантів [116, с. 110]. Непідприємницькі організації можуть отримувати гранти від держави, фізичних і юридичних осіб, як від українських, так і від іноземних [409, с. 400]. Оскільки грант передбачає передавання коштів громадській організації для визначених цілей, то він, на нашу думку, по своїй природі є договором пожертви.

Таким чином, майно громадської організації може бути передане їй у власність різними учасниками цивільних правовідносин (фізичними та юридичними особами, державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, іноземними державами та іншими суб'єктами публічного права). О.М. Максименко, проаналізувавши проблеми правового забезпечення фінансування статутної діяльності громадських організацій, виділяє два найбільш перспективних джерела залучення

коштів: фінансування з боку підприємницьких товариств та самофінансування громадських організацій за рахунок ведення ними господарської діяльності [239, с. 89].

На основі проведеного аналізу, можна визначити такі підстави формування майна громадських організацій: 1) сплата членських внесків, передання майна членами (учасниками); 2) придбання майна за рахунок доходів, отриманих від підприємницької діяльності; 3) отримання майна від інших фізичних та юридичних осіб, територіальних громад, держави на цивільно-правових підставах (договори, заповіти, інші правочини) та на підставі інших юридичних фактів. За суб'єктивним складом можна виділити такі види джерел формування майна громадських організацій: державне, муніципальне (комунальне), приватне (надходження від фізичних осіб та юридичних осіб приватного права) та за рахунок власних коштів.

Частина 3 статті 21 Закону України „Про об'єднання громадян” встановлює додаткові підстави для набуття коштів політичними партіями. На нашу думку, дія даного нормативно-правового акту повинна поширюватися тільки на громадські організації, оскільки вже прийнято ряд законів, які регулюють різні види об'єднань громадян, в тому числі Закон України „Про політичні партії в Україні”. Ми вважаємо, що ч. 3 статті 21 Закону України „Про об'єднання громадян” необхідно викласти в такій редакції: „Громадські організації також мають право на майно, придбане за кошти, отримані від продажу літератури, виробів з власною символікою, проведення фестивалів, свят, виставок, лекцій, семінарів, інших заходів”. Частина 4 статті 21 Закону України „Про об'єднання громадян” теж повинна бути змінена з метою узгодження термінології та викладена в наступній редакції: „Громадські організації також мають право на майно та кошти, придбані в результаті здійснення ними підприємницької діяльності та в результаті здійснення підприємницької діяльності створеними ними юридичними особами”.

Громадські організації мають також право власності на землю. Відповідно до положень ч. 1 ст. 82 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), громадські організації, які набули статусу юридичної особи, можуть набувати у власність земельні ділянки у разі: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; прийняття спадщини; виникнення інших підстав, передбачених законом. Громадські організації як юридичні особи не наділені правом безплатної приватизації земельних ділянок.

Стаття 92 ЗК України встановлює, що громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації можуть

набути право постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності. Крім того, ч. 2 ст. 93 ЗК України та ст. 5 Закону України „Про оренду землі” від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV надають право юридичним особам отримати земельні ділянки в оренду. На нашу думку, це положення поширюється на всіх юридичних осіб приватного права, в тому числі на громадські організації.

Таким чином, громадська організація є єдиним власником належного їй майна. Засновники (члени) громадської організації не мають права на отримання частки її майна, в тому числі сплачених ними членських внесків чи будь-якої іншої компенсації, навіть при її ліквідації. У власності громадської організації перебуває майно, набуте нею на законних підставах. Громадська організація має право здійснювати щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону, статуту та моральним засадам суспільства. При здійсненні своїх прав громадська організація зобов’язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Зміст та межі здійснення майнових прав громадських організацій залежать від обсягу їх цивільної правоздатності.

Громадським організаціям можуть належати також речові права на чуже майно (право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій) та інші речові права на чуже майно, встановлені законом), що регламентується главами 30 – 34 ЦК України та главами 16, 16¹ ЗК України.

Громадська організація може бути учасником зобов’язальних правовідносин і володіти зобов’язальними правами та обов’язками, дотримуючись при цьому вимог чинного законодавства та статуту. Останнім часом особливого значення набуває формування майна громадських організацій за рахунок одержання грошових коштів та іншого майна в результаті укладення і виконання цивільно-правових договорів (купівлі-продажу, дарування, оренди, підряду тощо).

У науковій літературі обґрунтовується важлива роль договору дарування та договору пожертви у формуванні майна благодійної установи та благодійного товариства [150, с. 12]. Ми вважаємо, що договір пожертви має суттєве значення для формування майна і громадських організацій. Відповідно до ч. 1 ст. 729 ЦК України пожертвою є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, особам для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Договір про пожертву є реальним та носить цільовий характер (майно передається для досяг-

нення певної мети). Стаття 730 ЦК України встановлює права пожежтвувача, зокрема право здійснювати контроль за використанням пожежтви відповідно до мети, встановленої договором, а також право вимагати розірвання договору про пожежтву, якщо пожежтва використовується не за призначенням.

Право громадських організацій здійснювати господарську та іншу комерційну діяльність встановлено ст. 24 Закону України „Про об'єднання громадян”. Відповідно до неї зареєстровані громадські організації з метою виконання статутних завдань і цілей можуть здійснювати необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи, та шляхом заснування підприємств в порядку, встановленому законодавством. Ч. 2 ст. 20 Закону України „Про об'єднання громадян” також надає громадським організаціям право засновувати підприємства, необхідні для виконання статутних цілей. Слід зазначити, що дані положення базувалися на законодавстві чинному до прийняття чинного ЦК України, який розглядає підприємство як цілісний майновий комплекс та встановлює, що товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства або виробничі кооперативи.

ГК України передбачає, на відміну від ЦК України, право об'єднань громадян, в тому числі громадських організацій, засновувати підприємства. Станом на 1 січня 2009 року за даними Державного комітету статистики України зареєстровано 4 559 підприємств об'єднань громадян. ГК України (ст. 62) визнає підприємство юридичною особою, тоді як Цивільний кодекс відніс його до об'єктів цивільних прав [413, с. 178].

Відповідно до ст. 112 ГК України підприємством об'єднання громадян є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Засновником підприємства може бути тільки громадська організація, що набула статусу юридичної особи. Ч. 5 ст. 112 ГК України встановлює, що підприємство об'єднання громадян діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГК України. О.М. Соловйов відзначає, що майно, яке належить профспілкам і передається створюваним ними юридичним особам приватного права, переходить у власність останніх з моменту їх державної реєстрації [408, с. 15]. О.В.

Гарагонич вважає, що необхідно на законодавчому рівні встановити, що майно, передане засновником підприємству об'єднання громадян, належить йому на праві власності [414, с. 10]. М.Г. Ісаков, досліджуючи правовий статус підприємств в Україні, обґрунтовує, що підприємства об'єднань громадян, створені з метою виконання статутних завдань останніх, мають спеціальну правоздатність та особливий правовий статус [415, с. 11 – 12]. В науковій літературі також пропонується поняття „контрольовані юридичні особи” [416]. На нашу думку, ця пропозиція заслуговує на належну увагу та дослідження, в тому числі і в напрямку її застосування до юридичних осіб, які створюються всіма непідприємницькими товариствами, і громадськими організаціями зокрема.

Юридична особа, створена громадською організацією, повинна здійснювати діяльність з метою реалізації тих цілей та завдань, які визначаються громадською організацією в установчих документах такої юридичної особи. Досліджуючи природу юридичних осіб, заснованих благодійними організаціями, В.О. Чепурнов констатує, що для усунення можливості нецільового використання майна благодійних організацій в національному законодавстві необхідно втілити принцип „зв'язаності” діяльності юридичних осіб, які створені благодійними організаціями, з метою та завданнями діяльності самих благодійних організацій – засновників [150, с. 14]. Ми поділяємо дану позицію науковця і вважаємо, що подібне положення може бути втілене і для юридичних осіб, заснованих громадськими організаціями.

Таким чином, можна запропонувати норму ч. 2 ст. 20 Закону України „Про об'єднання громадян” викласти у наступній редакції: „Для вико-нання статутних цілей громадські організації мають право засновувати юридичні особи у формах і порядку, передбачених чинним законо-давством”. Крім того, необхідно узгодити термінологію та привести у відповідність до ЦК України (ст. 86) статтю 24 Закону України „Про об'єднання громадян”, замінивши термін „господарська та інша комерційна діяльність” терміном „підприємницька діяльність” [362, с. 378 – 379].

Відповідно до ст. 86 ЦК України непідприємницькі товариства можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. І.М. Кучеренко, враховуючи норми ЦК України і Закону „Про об'єднання громадян” (ст. 24), робить висновок, що громадські об'єднання не мають права здійснювати підприємницьку діяльність [4, с. 225]. Ми погоджуємося з даним висновком науковця і вважаємо, що наразі чинне законодав-

ство України не встановлює право громадських організацій займатися підприємницькою діяльністю безпосередньо. Законодавство Російської Федерації надає право громадським організаціям займатися підприємницькою діяльністю, що відповідає цілям, для досягнення яких вони створені (ст. 37 Закону РФ „Про громадські об'єднання” від 19 травня 1995 р., ч. 1 ст. 6 та ст. 24 Закону РФ „Про некомерційні організації” від 12 січня 1996 р.). Окремі науковці обґрунтовують, що з метою збереження цивільно-правового статусу некомерційні організації повинні здійснювати підприємницьку діяльність через спеціально створені комерційні юридичні особи [417, с. 9]. Інші вважають, що в умовах ринкової економіки некомерційні організації не можна позбавляти можливості здійснювати необхідні господарські операції та самим заробляти, в установлених законом межах [276, с. 47]. Ми не підтримуємо позиції науковців, які вважають, що об'єднання громадян не повинні займатися підприємницькою діяльністю. Доходи від підприємницької діяльності можуть стати одним з основних джерел формування майна об'єднань громадян, у тому числі громадських організацій, а також фінансово забезпечити можливість здійснення основної діяльності та досягнення статутних цілей. Саме тому необхідно законодавчо закріпити право громадських організацій займатися підприємницькою діяльністю не тільки через спеціально створені ними підприємницькі юридичні особи, а й безпосередньо. У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 1 ст. 24 Закону України „Про об'єднання громадян” викласти в такій редакції: „З метою виконання статутних цілей зареєстровані громадські організації можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Громадські організації можуть також здійснювати підприємницьку діяльність шляхом створення господарських товариств та інших юридичних осіб, в порядку визначеному законом” [362, с. 379].

Безперечно, громадські організації не повинні здійснювати підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, а тільки для досягнення статутних цілей. К.О. Краснопольська звертає увагу на те, що необхідно на законодавчому рівні встановити право некомерційної організації отримувати прибуток від діяльності, із застереженням, що даний прибуток повинен використовуватися виключно для статутних цілей [171, с. 15]. Подібною правовою нормою, на нашу думку, може бути доповнено ЦК України.

О.В. Івкова вважає, що припустимий обсяг підприємницької діяльності некомерційних організацій повинен визначатися на основі

комплексного критерію, складовими частинами якого є: число різних напрямків діяльності організації, їхня специфіка та інтенсивність; тимчасові витрати на здійснення окремих видів діяльності; співвідношення між доходами та витратами на підприємницьку і непідприємницьку (суспільнокорисну) діяльність; представництво в керівних органах; склад учасників (членів) [417, с. 8 – 9].

ЦК України (ст. 86) встановив обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності для всіх непідприємницьких товариств та установ. Аналіз даного положення дає можливість виділити дві вимоги: 1) підприємницька діяльність повинна відповідати меті, для якої створене непідприємницьке товариство (отримання прибутку не повинно бути самоціллю); 2) підприємницька діяльність непідприємницького товариства повинна сприяти досягненню мети його діяльності (тобто, прибуток від підприємницької діяльності повинен спрямовуватися на реалізацію статутної мети).

Таким чином, підприємницька діяльність громадської організації повинна носити додатковий, допоміжний характер та допускатися тільки в тій мірі, у якій це необхідно, щоб сприяти досягненню її статутних цілей. Підприємницька діяльність громадських організацій обмежується їх спеціальною правоздатністю.

В літературі зустрічається термін „соціальне підприємництво”, під яким розуміють підприємницьку діяльність неприбуткових організацій, дохід від якої спрямовується на реалізацію їх статутних цілей. До здійснення соціального підприємництва залучаються члени цільових груп, на покращення становища яких спрямовано цю діяльність.

Частина 2 ст. 3 ГК України встановлює, що господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). Крім того, в ч. 3 ст. 3 ГК України закріплено термін „господарче забезпечення діяльності негосподарюючих суб’єктів”, під яким законодавець розуміє діяльність негосподарюючих суб’єктів, спрямовану на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб’єктів господарювання. Безперечно, громадська організація може і не займатися підприємницькою діяльністю, проте всі громадські організації здійснюють господарче забезпечення своєї діяльності.

Участь громадських організацій в цивільних правовідносинах супроводжується не тільки володінням цивільними правами, а і виконанням обов’язків. У суб’єкта не може бути правомочностей, якщо на нього не покладається відповідний цій правомочності обов’язок [418, с. 42]. Юридичний обов’язок – це визначена міра повинної, необхідної

поведінки суб'єкта [355, с. 68]. Цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Громадська організація не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї. Виконання цивільних обов'язків забезпе-чується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актами цивільного законодавства. Громадська організація може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства.

Громадська організація як юридична особа має також право бути позивачем (відповідачем) в суді. Дане право є проявом, на нашу думку, права на захист. Слід зауважити, що ряд науковців не вважають право на захист самостійним правом, а доповнення інших прав, елементом будь-якого суб'єктивного цивільного права [198, с. 409; 364, с. 75; 419, с. 43]. Інші вчені обґрунтовують, що право на захист являє собою самостійне охоронне суб'єктивне цивільне право. Право на захист включає, на думку І. Саприкіної, три групи можливостей: самозахист майнових прав та інтересів; застосування до порушника цивільно-правових засобів оперативної дії; звернення до компетентного державного чи громадського органу за захистом свого права з вимогою застосувати до правопорушників засоби державно-примусового характеру [398, с. 55]. А. Штефан відзначає, що право на захист виникає не у кожної особи і не в будь-який момент, а виключно внаслідок порушення чи оспорювання або ж при створенні перешкод щодо здійснення нею своїх прав [394, с. 59].

Відповідно до ст. 15 ЦК України громадська організація має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання та право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Виходячи із принципу юридичної рівності громадські організації мають таке ж право на захист своїх прав, у порядку та на підставах, визначених законом, як і інші суб'єкти цивільного права. За захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу громадська організація має право звернутися до суду. Право на захист особа здійснює на свій розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 16 ЦК України способами захисту цивільних прав та інтересів громадських організацій можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкоду-

вання майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Відповідно до ст. 22 ЦК України громадська організація, якій завдано збитків (реальних збитків та упущеної вигоди) у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. На вимогу громадської організації, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо).

Є.О. Ятченко пропонує таку класифікацію способів захисту майнових прав релігійних організацій: 1) основні (припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна); 2) допоміжні (визнання права; визнання правочину недійсним; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб; зміна правовідношення; припинення правовідношення; витребування інформації про перебування майна); 3) спеціальні (такі, що використовуються для захисту майнових прав лише в окремих правовідносинах, наприклад: відновлення права; позов про виключення майна з опису; позов про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна тощо) [419, с. 47 – 48]. На нашу думку, дана пропозиція заслуговує на належну увагу, хоч і має більш теоретичне значення.

У судовій практиці вже є приклади захисту громадськими організаціями своїх прав та законних інтересів у суді. Так, доволі відомим є спір про право користування земельною ділянкою, що знаходиться в Солом'янському районі м. Києва, між громадськими організаціями “Народна кредитна спілка “Добробут” та “Київська міська організація Всеукраїнської спілки автомобілістів” [420].

В юридичній літературі обговорюється також право громадських організацій представляти права та законні інтереси своїх членів у суді. А.В. Лужанський відзначає, що з урахуванням положень ч. 1 ст. 45

ЦПК об'єднання громадян, що мають статус юридичної особи, можуть звертатися до суду для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб [421, с. 45]. Право громадських організацій звертатися до суду за захистом прав та законних інтересів своїх членів підтверджено і в ухвалях суддів Судової палати у цивільних справах Верховного суду України. Так, ухвалою від 31 жовтня 2007 р. у справі за позовом громадської організації „3.” в інтересах Г. до дочірнього підприємства компанії „Е.” про встановлення факту роботи на енергоблоці, за касаційною скаргою громадської організації „3.” на ухвалу Нетішинсь-кого міського суду Хмельницької області від 1 грудня 2006 р. та ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 18 квітня 2007 р. суд касаційної інстанції касаційну скаргу громадської організації задовольнив частково, судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, а матеріали передав до суду першої інстанції для вирішення питання про відкриття провадження у справі, зазначивши, що згадана громадська організація зареєстрована у встановленому законом порядку, є юридичною особою та на підставі ст. 20 Закону № 2460-ХІІ, статей 5, 121 ЦПК та статуту має право подавати позови до суду в інтересах членів своєї організації [421, с. 46].

Стаття 19 ЦК України надає кожній особі, в тому числі громадській організації, право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

В. Рум'янцева відзначає, що ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та Протокол № 1 до неї Україна визнала право на звернення фізичних та юридичних осіб до Європейського суду з прав людини за захистом своїх порушених прав та охоронюваних Конвенцією свобод, пов'язаних з реалізацією права власності [422, с. 38]. Громадські організації як юридичні особи також мають право на звернення до Європейського суду з прав людини за захистом прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та протоколами до неї. Відомим є рішення Європейського суду з прав людини у справі „Корецький та інші проти України” від 3 квітня 2008 року. В даному рішенні відмова у реєстрації об'єднання „Громадянський Комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків” була визнана не виправданою та було встановлено порушення статті 11

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, громадська організація, що набула статусу юридичної особи, володіє широким колом прав, які можна класифікувати на наступні види: 1) права організаційно-представницького характеру (право розповсюджувати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях; проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо); право засновувати або вступати між собою в спілки (союзи, асоціації тощо) та інші); 2) права громадської організації як юридичної особи (майнові та особисті немайнові права).

3.3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадська організація як суб'єкт цивільних правовідносин володіє цивільною правосуб'єктністю та здатна самостійно нести відповідальність. Цивільна відповідальність є обов'язковим елементом цивільно-правового статусу громадської організації як юридичної особи.

У науковій літературі детально досліджені питання юридичної відповідальності [423 – 427], в тому числі цивільно-правової відповідальності юридичних осіб [428 – 431]. Крім того, досліджуються про-

блеми адміністративної [432 – 437] та кримінальної відповідальності юридичних осіб [438 – 441]. У юридичній науці також досліджені питання конституційної [109, с. 135 – 136; 120, с. 4; 442, с. 61; 443] та адміністративної відповідальності [121, с. 13] громадських організацій. Проблеми цивільно-правової відповідальності громадських організацій залишилися поза належною увагою науковців.

В літературі під цивільною відповідальністю розуміють вид юридичної відповідальності, що полягає у настанні передбачених у нормативних актах або договорі негативних майнових наслідків, які завжди є для порушника додатковим майновим обтяженням, забезпечуються державним примусом і зумовлюють засудження правопорушення і його суб'єкта [292, с. 104]. Ю.С. Шемшученко відзначає, що цивільно-правова відповідальність настає за порушення підприємствами, установами, організаціями та громадянами зобов'язань, що випливають з цивільно-правових угод, а також за заподіяння шкоди фізичним або юридичним особам [444, с. 240 – 241]. Особливими рисами цивільної відповідальності, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності, є: 1) її майновий характер; 2) відповідальність одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим (відповідальність порушника перед потерпілим); 3) можливість перевищення розміру відповідальності порівняно з розміром заподіяної шкоди або збитків (наприклад, застосування штрафної неустойки, завдаток); 4) застосування рівних за обсягом мір відповідальності за однотипні правопорушення, що забезпечує послідовну реалізацію принципу рівноправності учасників цивільно-правових відносин [292, с. 104].

У правовій науці виділяють наступні принципи юридичної відповідальності: законність, справедливість, невідворотність, доцільність, індивідуалізація, відповідальність за винні та протиправні діяння [445, с. 7; 446, с. 16; 447, с. 68]. На нашу думку, дані принципи характерні і для цивільної відповідальності громадських організацій.

Громадська організація, що набула статусу юридичної особи, відповідно до ст. 96 ЦК України самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (член) громадської організації не відповідає за її зобов'язаннями, а громадська організація не відповідає за зобов'язаннями її учасника (члена), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. В.Д. Примак, позицію якого ми підтримуємо, вважає, що відсутність підстав для запровадження будь-яких форм взаємної відповідальності непідприємницьких юридичних осіб та їхніх учасників є прямим наслідком норм ЦК, які встановлюють режим абсолютної майнової відокремленості

таких юридичних осіб, не припускаючи надання їх учасникам ані речових, ані зобов'язальних прав на майно непідприємницької юридичної особи [352, с. 404].

Відповідно до ч. 4 ст. 96 ЦК України особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи. Дані положення, на нашу думку, поширюються на всіх юридичних осіб приватного права, в тому числі на громадські організації.

Громадські організації несуть цивільно-правову відповідальність за порушення зобов'язання та за вчинення цивільного правопорушення. У літературі ці види цивільно-правової відповідальності ще називають – договірною (у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору) та позадоговірною відповідальністю (настає за вчинення протиправних дій однією особою щодо іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних між ними договірних відносин. Така відповідальність настає за порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним актом, і найчастіше виражається у формі відшкодування збитків) [198, с. 434; 274, с. 697; 448, с. 416]. Зобов'язання, що виникло внаслідок заподіяння шкоди, називають також деліктним [449, с. 803]. Можливість встановлення засобів цивільно-правової відповідальності договором або актом цивільного законодавства передбачена ч. 3 ст. 14 ЦК України. Крім того, у пункті 2 роз'яснення Вищого арбітражного суду України „Про деякі питання практики вирішення спорів пов'язаних з відшкодуванням шкоди” від 1 квітня 1994 р. № 02-5/215 звертається увага на необхідність правильного розмежування підстав відповідальності за відшкодування збитків, завданих кредиторів невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором (стаття 225 ГК України) від позадоговірної шкоди, яка підлягає стягненню у повному обсязі (стаття 1166 ЦК України).

Договірній та позадоговірній відповідальності властиві як спільні риси (наявність юридичного обов'язку примусового характеру, реалізація якого викликає у правопорушника негативні майнові наслідки; надання важливого правового значення формі вини), так і особливості, зумовлені суб'єктом та обсягом відповідальності, підставами звільнення від відповідальності (при визначенні суми відшкодування у договірних зобов'язаннях, на відміну від деліктних, не береться до уваги майновий стан боржника; за загальним правилом для потерпілого у деліктних

зобов'язаннях встановлюються пільгові терміни позовної давності тощо) [250, с. 145 – 147; 449, с. 811].

Аналіз правової літератури показав, що науковці виділяють фактичну (правопорушення або склад правопорушення) та юридичну (правову) підстави цивільно-правової відповідальності [446, с. 13; 364, с. 95]. У літературі виокремлюють також процесуальну, нормативну та правосуб'єктну підстави відповідальності [450, с. 22; 352, с. 138]. Як підстави цивільно-правової відповідальності науковці розглядають не тільки правопорушення, але й інші обставини, прямо передбачені законом або договором [198, с. 439].

Цивільне правопорушення громадської організації можна визначити як протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що завдає шкоди особистим немайновим та майновим правам іншим суб'єктам цивільного права, та за яке законодавством передбачена цивільна відповідальність.

Для притягнення особи до відповідальності необхідне встановлення складу правопорушення, до якого входять такі елементи: об'єкт (порушене матеріальне або нематеріальне благо, що захищається правом), суб'єкт (дієздатна особа, що скоїла правопорушення); об'єктивна сторона (саме протиправне діяння, що спричинило шкоду, причинний зв'язок між діянням та шкодою); суб'єктивна сторона (вина, тобто відношення правопорушника до діяння та його результату у формі умислу або необережності) [445, с. 5; 364, с. 95 – 96]. Водночас, в літературі обґрунтовується позиція про недоцільність використання конструкції складу правопорушення для характеристики підстави цивільно-правової відповідальності [451, с. 34].

До загальних умов цивільно-правової відповідальності науковці відносять: протиправність діяння (дії або бездіяльності) особи; наявність у потерпілої особи шкоди; причинний зв'язок між протиправним діянням та шкодою; вина особи, яка заподіяла шкоду [452, с. 201; 198, с. 439; 453, с. 48; 364, с. 96]. Зазначені умови необхідні для цивільної відповідальності всіх суб'єктів цивільного права, в тому числі громадських організацій.

Протиправною вважається така поведінка особи (у формі дії або бездіяльності), яка порушує норми закону чи іншого нормативно-правового акту (прямих заборон або імперативних норм), або виявилася у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання та тягне за собою порушення майнових прав (благ) та законних інтересів іншої особи.

Шкода є неодмінною умовою цивільно-правової відповідальності

громадських організацій, як і інших юридичних осіб приватного права. Під шкодою розуміють зменшення або втрату певного особистого чи майнового блага. Залежно від об'єкта правопорушення розрізняють майнову або немайнову (моральну) шкоду [274, с. 701]. Поняття „шкода” ширше поняття „збитки”, оскільки шкода може бути як майнового, так і немайнового (моральна шкода) характеру, а збитки тільки майновими. Крім того, збитки, на відміну від шкоди, можуть відшкодовуватися лише в грошовій формі. Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК України збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Таким чином, громадська організація може бути зобов'язана відшкодувати як майнову, так і немайнову (моральну) шкоду.

Однією з необхідних умов цивільно-правової відповідальності громадської організації є наявність безпосереднього причинного зв'язку між її протиправною поведінкою та збитками потерпілої особи. Є.В. Богданов зазначає, що юридична особа відповідає за все, що пов'язано і знаходиться в причинно-наслідковому зв'язку з її діяльністю [24, с. 100].

Науковці розглядають вину юридичної особи як умову її відповідальності. У цивільному законодавстві України діє презумпція вини особи, яка вчинила правопорушення (ст. 614 ЦК України). Презумпція винуватості характерна як для договірної, так і позадоговірної відповідальності [403, с. 341]. Водночас у науковій літературі обґрунтовується позиція про необхідність виключення винності з числа головних ознак, що характеризують правопорушення [450, с. 25]. Н.В. Козлова вважає, що вина юридичної особи як суб'єкта цивільно-правової відповідальності є її власна вина, а не вина її органів, засновників (учасників), працівників або інших осіб [276, с. 85]. В.Д. Примак вважає, що проблематика вини юридичної особи – це питання її власної вини, причому вини за свої власні дії [454, с. 376]. Д. Лук'янець пропонує визначати вину юридичної особи як психічне ставлення елементів її соціального субстрату до зв'язку між їх діями (бездіяльністю) і проти-правними діями власне юридичної особи [455, с. 122]. Ми погоджуємось з цими позиціями науковців та вважаємо, що вину громадської організації як юридичної особи, можна визначити як психічне ставлення фізичних осіб, що входять до складу органів управління та здійснюють діяльність від її імені, до зв'язку між їх діями (бездіяльністю) та проти-правними

діями власне громадської організації.

Цивільним законодавством встановлені випадки, коли цивільна відповідальність може наступити і не при повному складі правопорушення, наприклад, сплата неустойки незалежно від настання збитків (550 ЦК України), відшкодування моральної шкоди незалежно від наявності вини (ч. 2 ст. 1167 ЦК України) тощо.

Цивільне законодавство встановлює також підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. Так, відповідно до ст. 617 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили (надзвичайна або невідворотна за даних умов подія). Непереборна сила може бути подією як природного (ураган, повінь тощо), так і соціального (страйк, бойові дії тощо) характеру [448, с. 422]. Випадок (казус) має місце тоді, коли психічний стан особи, що порушила зобов'язання, характеризується відсутністю її вини. За відсутності вини немає й відповідальності, якщо тільки законом чи договором не передбачено відповідальності без вини. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Порядок відшкодування шкоди регламентує глава 82 ЦК України. Аналіз ст. 1166 ЦК України показав, що громадська організація відшкодовує в повному обсязі майнову шкоду, завдану неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкоду, завдану майну фізичної або юридичної особи. Громадська організація звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Відповідно до статей 92, 1172 ЦК України громадська організація як юридична особа відшкодовує шкоду, завдану іншій особі: 1) діями її органів управління або учасників (членів) у випадку, встановленому ч. 2 ст. 92 ЦК України; 2) її працівниками під час виконання ними своїх трудових обов'язків; 3) підрядником, якщо він діяв за завданням замовника (громадської організації).

Таким чином, протиправні дії органів громадської організації, її працівників та учасників (членів) вважаються діями самої правосуб'єктної організації.

Проведений аналіз статей 1167 – 1169, 1171, 1172, 1187, 1188, 1195, 1199 – 1201 та 1209 ЦК України показав, що громадська організація, яка набула статусу юридичної особи, несе цивільно-правову відповідь-

дальність за вчинені порушення у вигляді:

1) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, відшкодування витрат на поховання;

3) відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;

4) відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю;

5) відшкодування шкоди, завданої особі при перевищенні меж необхідної оборони, у стані крайньої необхідності;

6) відшкодування шкоди, завданої іншій особі при здійсненні права на самозахист;

7) відшкодування шкоди, завданої їй працівником під час виконання ним своїх трудових обов'язків, чи підрядником, якщо він діяв за завданням замовника (громадської організації);

8) відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, яким вона володіє на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо);

9) відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Відповідно до ст. 1195 ЦК України громадська організація, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. Договором або законом може бути збільшений обсяг і розмір відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. Порядок визначення заробітку (доходу), втраченого внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, визначається статтями 1197 та 1198 ЦК України. Крім того, стаття 1199 ЦК України встановлює особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи.

Стаття 1202 ЦК України встановлює, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами. За наявності обставин, які мають істотне значення, та з урахуванням матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди, сума відшкодування може бути ви-

плачена одноразово, але не більш як за три роки наперед. ЦК України встановлює можливість збільшення (ст. 1203 та ст. 1208) та зменшення (ст. 1204) розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Відповідно до ст. 1205 ЦК України у разі припинення громадської організації, зобов'язаної відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і встановлення її правонаступників виплата щомісячних платежів покладається на її правонаступників. У разі ліквідації юридичної особи платежі, належні потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 ЦК України, мають бути капіталізовані для виплати їх потерпілому або цим особам у порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом. У випадку відсутності в громадській організації, що ліквідується, коштів для капіталізації платежів, які підлягають сплаті, обов'язок щодо їх капіталізації покладається на ліквідаційну комісію на підставі рішення суду за позовом потерпілого.

Громадська організація, яка є продавцем, виготовлювачем товару, виконавцем робіт (послуг) зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них (ст. 1209 ЦК України). Відшкодування шкоди не залежить від її вини, а також від того, чи перебував потерпілий з нею у договірних відносинах. Організація звільняється від відшкодування шкоди, якщо вона доведе, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару (результатів робіт, послуг).

Стаття 1190 ЦК України встановлює порядок відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами. Якщо громадська організація завдала шкоди спільними діями або бездіяльністю з іншими особами, то вони несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. За заявою потерпілого суд може визначити відповідальність осіб, які спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини.

Стаття 1191 ЦК України надає громадській організації, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Громадська організація має право застрахувати свою цивільну відповідальність. Проте, відповідно до ст. 1194 ЦК України, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої шкоди громадська організація зобов'язана

сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди та страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

Громадська організація також несе відповідальність за порушення зобов'язання. Стаття 610 ЦК України встановлює, що порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Відповідно до ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним (ч. 3 ст. 614 ЦК України).

Стаття 615 ЦК України встановлює, що у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання. Внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або у повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється.

Відповідно до положень статей 620 та 621 ЦК України, якщо громадська організація (боржник):

1) не виконає обов'язок передати кредиторів у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. Кредитор втрачає право на витребування у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками, у разі, якщо ця річ вже передана третій особі у власність або в користування. Якщо річ, визначену індивідуальними ознаками, ще не передано, переважне право на її одержання має той з кредиторів, зобов'язання на користь якого виникло раніше, а коли це неможливо визначити, кредитор, який першим пред'явив позов.

2) не виконає для кредитора певної роботи чи не надасть йому послуги, кредитор має право виконати цю роботу власними силами або доручити її виконання чи надання послуги третій особі і вимагати від

боржника (громадської організації) відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання.

Стаття 623 ЦК України встановлює, що громадська організація (боржник), яка порушила зобов'язання, має відшкодувати кредиторів завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неoderжаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Відповідно до ст. 624 ЦК України якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою, або стягнення неустойки без права на відшкодування збитків, а також можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

Стаття 625 ЦК України встановлює відповідальність за порушення грошового зобов'язання. Відповідно до неї громадська організація (боржник) не звільняється від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання. Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Стаття 622 ЦК України встановлює, що сплата громадською організацією (боржником) неустойки та відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, не звільняє її від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом. Громадська організація (боржник), відповідно до ч. 2 та ч. 3 ст. 622 ЦК України, звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі у разі: 1) відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес (ст. 612 ЦК України); 2) передання відступного (ст. 600 ЦК України); 3) відмови кредитора від договору (стаття 615 ЦК України).

Таким чином, громадські організації, які набули статусу юридичної особи, є деліктоздатними, можуть самостійно нести як договірну, так і позадоговірну (деліктну) цивільно-правову відповідальність.

У науковій літературі цивільно-правову відповідальність поділяють також залежно від розподілу прав та обов'язків між суб'єктами за порушення зобов'язання із множинністю осіб на: часткову (кожна із зобов'язаних осіб відшкодовує збитки та сплачує неустойку пропорційно до розміру своєї частки спільного боргу), солідарну (кредитор може вимагати сплати неустойки або відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і з кожного з них окремо, наприклад, за договором поруки) або субсидіарну відповідальність (відповідно до ст. 619 ЦК України договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи) [274, с. 698]. Ми можемо зробити висновок, що громадські організації можуть нести часткову, солідарну чи субсидіарну відповідальність у випадках, передбачених договором або законом.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність громадських організацій характеризується наступними ознаками:

1) носить майновий характер (в більшості випадків відшкодовуються завдані збитки, що безумовно впливає на майновий стан організації);

2) носить ретроспективний характер (відповідальність настає за дії, що вже відбулися);

3) розмір відповідальності відповідає розміру завданих збитків (відхід від цього правила можливий тільки у випадках, передбачених договором або законом);

4) можливе як добровільне понесення цивільної відповідальності (наприклад, добровільне відшкодування громадською організацією завданої шкоди, сплати неустойки за прострочення виконання договірних зобов'язань), так і застосування державного примусу (примусове виконання рішення суду про стягнення збитків).

І.С. Канзафарова відзначає, що керуючись принципом диспозитивності, властивим як цивільному праву в цілому, так і окремим його інститутам, зокрема інституту відповідальності, потерпіла сторона сама вирішує, застосовувати чи не застосовувати міри відповідальності до правопорушника. Науковець вважає, що застосування майнових або немайнових санкцій, у тому числі відповідальності, за чинним законодавством є правом, а не обов'язком суб'єктів цивільних праввідносин [456, с. 270 – 271]. Ми підтримуємо дану позицію науковця, і вважаємо, що це стосується і громадських організацій, які набули статусу юридичної особи.

Таким чином, громадська організація несе відповідальність за свої дії, які виражаються у винних діях осіб, що діяли від її імені або в її інтересах на підставі закону чи договору. Дії громадської організації, що порушують норми права або умови зобов'язань, фактично породжені волею та волевиявленням конкретних фізичних осіб (працівників). Вина громадської організації, що набула статусу юридичної особи, презюмується, тому, як правило, для застосування цивільно-правової відповідальності достатнє заподіяння шкоди. Звільнення від цивільно-правової відповідальності громадської організації можливе, якщо вона доведе, що порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Отже, цивільно-правову відповідальність громадських організацій можна визначити як застосування щодо них санкцій в разі порушення ними цивільного законодавства України та зобов'язань, в тому числі договірних.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1) історія становлення та розвитку громадських організацій на території України налічує понад два століття. Можна виділити такі її етапи: 1) перший (етап зародження ідей, концепцій, створення перших громадських організацій, що тривав до 3 березня 1906 р. і характеризувався відсутністю належних нормативно-правових актів, які б регламентували їх створення та діяльність); 2) другий етап (від 4 березня 1906 р. до 1917 р., під час якого прийняття в Російській імперії нормативно-правового акту, що регламентував створення та діяльність громадських організацій, стало поштовхом розвитку громадських організацій); 3) третій (радянський етап розвитку громадських організацій, що тривав з 1917 р. по 1991 р. та характеризувався жорстким контролем держави за створенням і діяльністю громадських організацій); 4) четвертий (сучасний етап, що триває з 1991 р. по сьогодні і характеризується становленням національного законодавства в сфері створення і діяльності громадських організацій та його реформуванням відповідно до європейських стандартів).

2) Четвертий („сучасний”) етап історії розвитку громадських організацій в Україні можна поділити на два підетапи: а) перший, що тривав з 1991 р. до 2003 р., під час якого відбулося становлення національного законодавства про громадські організації (прийняття Закону України „Про об’єднання громадян” та інших нормативно-правових актів) та закріплення на конституційному рівні права створювати громадські організації (ст. 36 Конституції України); б) другий, що розпочався з набуття чинності Цивільного кодексу України (1 січня 2004 р.), визнав громадські організації підприємницькими товариствами, дав новий поштовх розвитку громадських організацій, триває досі і характеризується також реформуванням національного законодавства в сфері створення та діяльності громадських організацій відповідно до європейських стандартів.

3) Брати участь у цивільних правовідносинах мають право тільки громадські організації, що набули статусу юридичної особи внаслідок

державної реєстрації. Для громадської організації як учасника цивільних правовідносин характерні наступні ознаки:

- ознаки, властиві їй як юридичній особі (організаційна єдність, державна реєстрація та цивільна правосуб'єктність, проявами якої є майнова відокремленість, виступ у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем або відповідачем у суді);

- ознаки, притаманні громадській організації як невідприємницькому товариству (спеціальна правоздатність, невідприємницький характер діяльності та неприбутковість);

- конститутивні ознаки, тобто необхідні й достатні для розкриття сутності громадської організації – мета створення і діяльності (громадські організації створюються для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів) та членський характер громадських організацій.

4) Громадська організація – це добровільне об'єднання громадян, створене у формі невідприємницького товариства для задоволення і захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, яке набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, проведеної у встановленому законом порядку.

5) Сучасна система громадських організацій в Україні має достатньо розгалужену структуру та включає: професійні спілки, організації роботодавців, молодіжні та дитячі громадські організації, творчі спілки, громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості та ін. Аналіз положень нормативно-правових актів не дає підстав вважати громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону видом громадських організацій.

6) На підставі проведеного дослідження нормативно-правових актів та наукової літератури можна визначити місце громадських організацій у системі суб'єктів цивільного права України як таких, що належать до юридичних осіб приватного права.

7) У процесі створення громадської організації як юридичної особи можна виділити два етапи: а) ініціативно-організаційний, що включає волевиявлення (ініціативу) засновників, яке виражається в прийнятті рішення про створення громадської організації на загальних зборах (конференції, з'їзді), розробку і затвердження статуту та формування органів управління; б) реєстраційний, що передбачає легалізацію громадської організації та проведення державної реєстрації, внаслідок якої вона набуває статусу юридичної особи.

---

8) Для створення громадської організації в Україні достатньо ініціативи двох чи більше осіб, що необхідно встановити на законодавчому рівні.

9) Громадські організації, які набувають статусу юридичної особи, повинні діяти саме на основі статуту, а не положення. Тому ми пропонуємо внести відповідні зміни в ст. 13 Закону України „Про об'єднання громадян”, і встановити, що громадська організація, легалізована шляхом реєстрації, діє на основі статуту. На основі положення, на нашу думку, можуть діяти громадські організації, легалізовані шляхом повідомлення про заснування.

10) Законодавець вірно не передбачив для громадських організацій обов'язку щодо формування статутного капіталу. Запровадження такої норми в майбутньому не тільки суперечитиме правовій природі такого виду юридичних осіб, але і стане перешкодою в процесі створення і діяльності громадських організацій в Україні.

11) В основу правового регулювання реорганізації непідприємницьких товариств, в тому числі громадських організацій, може бути покладений наступний принциповий підхід: у процесі злиття, поділу та виділу непідприємницького товариства може бути створене тільки непідприємницьке товариство. Непідприємницьке товариство не може бути перетворене в підприємницьке товариство або приєднатися до нього.

12) Ліквідація громадської організації в Україні може бути як добро-вільною (за рішенням загальних зборів), так і примусовою (за рішенням суду). Аналіз положень нормативно-правових актів дає нам підстави виділити п'ять етапів ліквідації громадських організацій.

13) Виникнення цивільної правосуб'єктності в громадській організації пов'язане з її державною реєстрацією як юридичної особи. Цивільну правоздатність громадських організацій можна визначити як їх здатність мати цивільні права і виконувати обов'язки, а змістом правоздатності є конкретні майнові та особисті немайнові права, що надаються цим організаціям ЦК України, іншими нормативно-правовими актами та можуть закріплюватися у статутах. Обсяг правоздатності конкретної громадської організації визначається метою її створення та діяльності, що закріплюється в статуті. Цивільна дієздатність громадських організацій – це встановлена нормами права їх здатність власними діями набувати та здійснювати цивільні права, створювати для себе обов'язки і виконувати їх.

14) Надання загальної правоздатності юридичним особам в Україні є позитивним явищем, проте, на нашу думку, необхідно встановити в ЦК України спеціальну правоздатність для всіх непідприємницьких товариств, в тому числі громадських організацій.

15) Громадські організації є суб'єктами права приватної власності. Право власності громадської організації в суб'єктивному розумінні можна визначити як юридичну можливість володіти, користуватися й розпоряджатися належним їй майном на власний розсудом з метою досягнення статутної мети її створення та діяльності. Під правом власності громадських організацій в об'єктивному сенсі слід розуміти систему правових норм, які регулюють відносини щодо набуття, здійснення, захисту та припинення права власності громадських організацій як суб'єктів цивільних правовідносин.

16) Громадська організація є єдиним власником належного їй майна, засновники (члени) громадської організації не мають права на отримання частки її майна, в тому числі сплачених ними членських внесків чи будь-якої іншої компенсації, навіть при її ліквідації.

17) Громадська організація, що набула статусу юридичної особи, володіє широким колом прав, які можна класифікувати на наступні види: а) права організаційно-представницького характеру (право розповсюджувати інформацію; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях; проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо); право засновувати або вступати між собою в спілки (союзи, асоціації тощо) та інші); б) цивільні права (майнові та особисті немайнові права).

18) Цивільна відповідальність є обов'язковим елементом цивільно-правового статусу громадської організації як юридичної особи. Громадська організація, що набула статусу юридичної особи, самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (член) громадської організації не відповідає за її зобов'язаннями, а громадська організація не відповідає за зобов'язаннями її учасника (члена), крім випадків, встановлених статутом та законом.

19) Цивільно-правова відповідальність громадських організацій характеризується наступними ознаками: носить майновий та ретроспективний характер; розмір відповідальності відповідає розміру завданих збитків (відхід від цього правила можливий тільки у випадках, передбачених договором або законом); можливе як добровільне понесення цивільної відповідальності, так і застосування державного примусу.

20) Ми пропонуємо затвердити нову редакцію Закону України „Про об'єднання громадян”, в якій він поширюватиме свою дію тільки на громадські організації, та змінити назву на Закон України „Про громадські організації”. Загальні положення про непідприємницькі товариства повинні бути закріплені в окремій главі підрозділу II розділу II ЦК України.

У результаті проведеного дослідження пропонуємо внести наступні зміни і доповнення до чинних нормативно-правових актів:

• ЦК України:

1. Статтю 91 доповнити новою частиною: „Юридична особа приватного права, створена у формі непідприємницького товариства, може мати цивільні права та обов’язки, які відповідають меті, визначеній в її установчих документах”.

2. Доповнити статтею 99¹ такого змісту: „1. В непідприємницькому товаристві може створюватись контрольно-ревізійний орган (наглядова рада, контрольно-ревізійна комісія і т.п.). 2. Члени виконавчого органу не можуть бути членами контрольно-ревізійного органу непідприємницького товариства”.

3. Статтю 106 доповнити новою частиною: „3. В процесі злиття, поділу, виділу та перетворення непідприємницького товариства може бути створене тільки непідприємницьке товариство. Непідприємницьке товариство не може приєднатися до підприємницького товариства”.

4. Доповнити ст. 227 новою частиною такого змісту: „Правочин, вчинений всупереч цілям діяльності непідприємницького товариства, визначених у його установчих документах, є нікчемним. Суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь інтересам непідприємницького товариства.”

5. Статтю 277 доповнити наступною нормою: „Юридична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації”.

6. Перше речення ч. 6 ст. 277 викласти в такій редакції: „Фізична та юридична особа, особисті немайнові права якої порушено у друкованих або інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж засобі масової інформації в порядку, встановленому законом.” Також ч. 1 та ч. 2 статті 278 доповнити словами „або юридичної особи”.

7. Статтю 1117 доповнити словами „а також непідприємницькі товариства”.

• Закон України „Про об’єднання громадян”:

1. Ч. 2 ст. 11 викласти в такій редакції: „Засновниками громадських організацій можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які досягли 18 років, а молодіжних та дитячих організацій – 14-річного віку”.

2. У статті 12¹ термін „назва” замінити терміном „найменування.”

3. Частину 4 ст. 12¹ викласти в такій редакції: „Громадська організація, зареєстрована у встановленому законом порядку, має виключне право на використання свого найменування. Використання найменування громадської організації фізичними та юридичними особами без її дозволу забороняється”.

4. Стаття 13 повинна встановлювати, що: „Статут громадської організації має містити: найменування, статус та місцезнаходження громадської організації; мету та завдання; умови і порядок прийому в члени громадської організації, порядок припинення членства; права і обов’язки членів (учасників); порядок утворення, компетенцію та строк повноважень органів управління, порядок прийняття ними рішень; порядок утворення та ліквідацію місцевих осередків громадської організації, їх повноваження; джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна громадської організації, порядок звітності, контролю, здійснення підприємницької діяльності, необхідної для досягнення статутної мети; порядок внесення змін і доповнень до статуту; порядок припинення громадської організації, вирішення майнових питань, пов’язаних з її припиненням. У статуті можуть бути передбачені інші положення, що стосуються особливостей створення і діяльності громадських організацій”.

5. В ст. 14 внести зміни і встановити: „Легалізацію всеукраїнських і міжнародних громадських організацій здійснює Міністерство юстиції України, їх місцевих осередків та регіональних громадських організацій – Головне управління юстиції в Автономній Республіці Крим, обласне, Київське та Севастопольське міські управління юстиції, а місцевих громадських організацій – органи юстиції за місцем знаходження громадської організації”.

6. Доповнити ст. 19 наступним положенням: „Реорганізація громадських організацій здійснюється за рішенням загальних зборів”.

7. Частину 3 ст. 19 викласти в наступній редакції: „Ліквідація громадської організації здійснюється на підставі статуту за рішенням загальних зборів, в тому числі у зв’язку із закінченням строку, на який її було створено, досягненням мети створення громадської організації, а також в інших випадках, передбачених статутом, або за рішенням суду в порядку, встановленому ст. 32 цього Закону”.

8. Змінити назву ст. 20 та викласти в такій редакції: „Стаття 20. Права громадських організацій.

Для здійснення мети, визначеної в установчому документі, громадська організація, легалізована шляхом повідомлення про заснування,

---

має право: розповсюджувати інформацію, пропагувати свої ідеї та цілі; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях; проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо); ідейно, організаційно та матеріально підтримувати інші об'єднання громадян, надавати допомогу в їх створенні; одержувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань; вносити пропозиції до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій; брати участь у розробленні проектів рішень з питань гендерної рівності, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Для здійснення статутної мети громадська організація, що пройшла державну реєстрацію та набула статусу юридичної особи, має такі ж права, як і громадська організація, легалізована шляхом повідомлення про заснування, а також має право: бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові та особисті немайнові права; засновувати підприємницькі товариства, установи та інші юридичні особи, у формах і порядку, передбачених чинним законодавством; засновувати засоби масової інформації.

Громадські організації користуються іншими правами, передбаченими законами України”.

9. Частину 3 та 4 статті 21 викласти в такій редакції: „3. Громадські організації також мають право на майно, придбане за кошти, отримані від продажу літератури, виробів із власною символікою, проведення фестивалів, свят, виставок, лекцій, семінарів, інших заходів.

Громадські організації мають право на майно та кошти, придбані в результаті здійснення ними підприємницької діяльності та в результаті здійснення підприємницької діяльності створеними ними юридичними особами”.

10. Частину 5 ст. 21 викласти в такій редакції: „Кошти та інше майно громадських організацій, в тому числі тих, що ліквідуються, не може перерозподілятися між їх членами і використовується для виконання статутних завдань або на благодійні цілі, а у випадках ліквідації

громадських організацій, коли їх метою є зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави або підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав, та в інших випадках, передбачених законом, за рішенням суду спрямовується в дохід держави”.

11. В ст. 24 замінити термін „господарська та інша комерційна діяльність” терміном „підприємницька діяльність”.

12. Частину 1 ст. 24 викласти в такій редакції: „З метою виконання статутних цілей зареєстровані громадські організації можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Громадські організації можуть також здійснювати підприємницьку діяльність шляхом створення господарських товариств та інших юридичних осіб, в порядку визначеному законом”.

13. Частину 1 ст. 31 викласти в такій редакції: „З метою припинення незаконної діяльності громадської організації та діяльності, що суперечить її статутній меті, за поданням легалізуючого органу або прокурора суд може тимчасово заборонити (призупинити) окремі види діяльності або тимчасово заборонити (призупинити) діяльність громадської організації на строк до трьох місяців”.

14. Замінити в ст. 31 термін „тимчасова заборона (зупинення) окремих видів або всієї діяльності” на „тимчасова заборона (призупинення) окремих видів або всієї діяльності”, а також встановити, що „тимчасова заборона (призупинення) окремих видів або всієї діяльності громадської організації може бути застосована, якщо після письмового попередження громадська організація не припинить проти-правну діяльність у розумний строк, встановлений письмовим попередженням”.

15. Частину 1 ст. 32 викласти в такій редакції: „За поданням легалізуючого органу або прокурора рішенням суду громадська організація ліквідується (примусово розпускається) у випадках:

- 1) вчинення дій, передбачених статтею 4 цього Закону;
- 2) продовження протиправної діяльності після накладення стягнення у виді тимчасової заборони (призупинення) окремих видів або всієї діяльності;
- 3) в інших випадках, встановлених законом”.

• Закон України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”:

1. Статтю 33 доповнити ч. 3 такого змісту: „Міністерство юстиції України та його територіальні органи здійснюють реєстрацію припи-

---

нення об'єднань громадян (у тому числі громадських організацій, професійних спілок та їх об'єднань), інших установ та організацій, визначених законом, та подають державному реєстратору документи, необхідні для внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи”.

• Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”:

1. Частину 1 ст. 4 викласти в наступній редакції: „Засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 14-річного віку”.

2. У ч. 4 ст. 5 друге речення викласти в такій редакції: „Вступ мало-літніх осіб віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів або опікунів”.

• Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”:

1. До статті 16 внести такі зміни: „Профспілки, їх об'єднання легалізуються шляхом реєстрації або повідомлення про заснування. Профспілка, об'єднання профспілок набувають статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації”.

• Закон України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки”:

1. Стаття 10 повинна передбачати, що: „легалізація творчих спілок є обов'язковою і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування”.

2. Частину 6 ст. 10 викласти в такій редакції: „З моменту реєстрації творча спілка набуває статусу юридичної особи”.

• „Положення про порядок легалізації об'єднань громадян”, затверджене Постановою КМУ від 26 лютого 1993 р. № 140:

1. Вилучити п. 7 ч. 3.

2. Доповнити наступним пунктом: „У разі припинення (саморозпуску, примусового розпуску) громадських організацій, легалізованих шляхом повідомлення про заснування, легалізуючий орган вносить відповідний запис до книги обліку громадських організацій”.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1.1 Кількість громадських організацій,
включених до Єдиного державного реєстру
підприємств та організацій України

№	Дата	Кількість громадських організацій*
1	1 січня 2006 р.	46682
2	1 лютого 2006 р.	48816
3	1 січня 2007 р.	50706
4	1 лютого 2007 р.	52693
5	1 січня 2008 р.	54862
6	1 лютого 2008 р.	56947
7	1 січня 2009 р.	60479

* За даними Державного комітету статистики України

Таблиця А.1.2 Кількість видів об'єднань громадян, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України

№	Дата	Кількість підприємств та організацій, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України *				Всього підприємств та організацій, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України *
		Підприємства з обмеженою відповідальністю	Громадянські товариства	Інші підприємства та організації	Державні підприємства та організації	
1	1 січня 2006 р.	13976	40682	18017	15039	95900
2	1 лютого 2006 р.	15298	48805	19297	16353	99566
3	1 березня 2006 р.	15469	50705	19706	17360	103190
4	1 квітня 2006 р.	15867	50865	20186	18960	107058
5	1 травня 2006 р.	16167	54832	20395	20405	109888
6	1 червня 2006 р.	16346	59947	21036	21375	112899
7	1 липня 2006 р.	16828	60479	21631	23132	117944

* За даними Державного комітету статистики України

Таблиця А.1.3 Кількість громадських організацій, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, за секціями КВЕД*

Секції КВЕД	Кількість зареєстрованих організацій									
	1 січня 2006 р.	1 лютого 2006 р.	1 січня 2007 р.	1 лютого 2007 р.	1 січня 2008 р.	1 лютого 2008 р.	1 січня 2009 р.	1 лютого 2009 р.		
Кількість громадських організацій	18	22	26	28	34	39	46			
Рівність, писемне посвідчення	-	-	-	1	1	1	4			
Доброю організацією	-	-	-	-	-	-	-			
Потребує уваги	24	25	26	25	27	27	29			
Зробивши та розв'язавши організаційні питання	1	2	2	2	2	2	2			
Зробивши	13	19	22	22	22	25	25			
Термін, який залишився, щоб зробити організацію особистою	14	12	12	12	12	12	12			
Діяльність по темі та розробка	3	3	3	3	3	6	6			
Діяльність громадської організації	3	4	4	4	4	5	6			
Фінансова діяльність	25	26	23	21	27	21	20			
Організації з організацій, мистецтва, освіти, інформації та громадської організації	225	226	223	272	275	284	300			

Державне підприємство	404	422	427	451	462	465	472
Освіт.	39	43	41	42	41	48	45
Середня зарплата та середній розмір зарплати	1293	1271	1240	1245	1230	1215	1124
Найвищий розмір зарплати та середній розмір зарплати	43000	45818	47793	49092	51835	53702	57519
Всього	40552	45316	50706	52833	54832	56047	60472

* За даними Державного комітету статистики України

Схема Б 1.

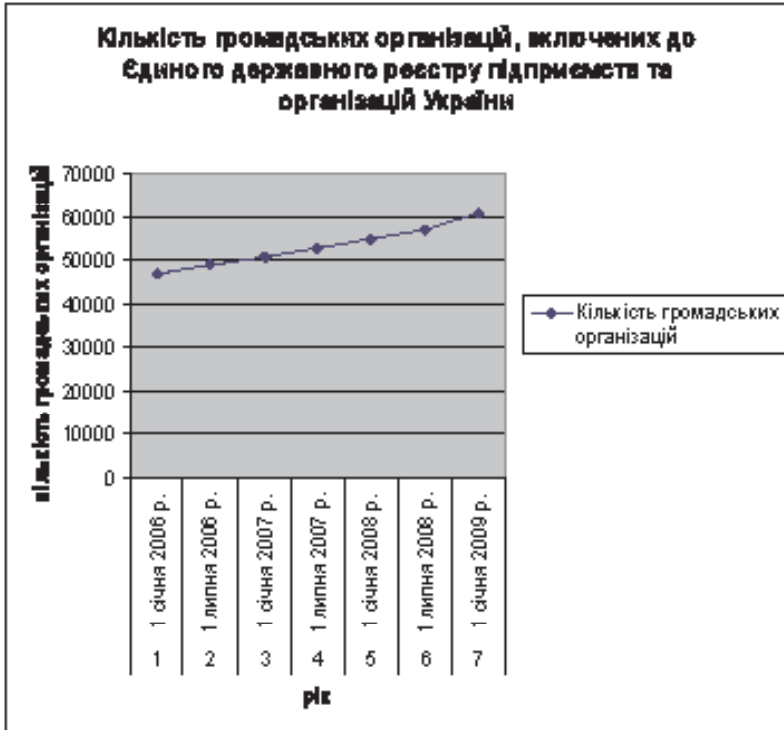
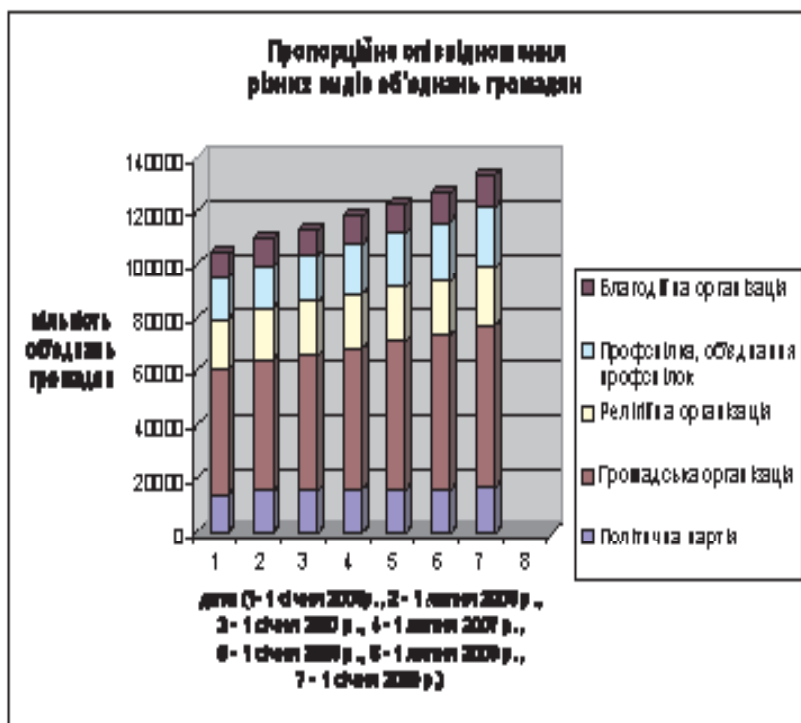

Схема Б 2.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тригуб О.В. Історичні аспекти становлення інституту комерційної юридичної особи в цивільному праві / О.В. Тригуб // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 300 – 307.

2. Громадські об'єднання в Україні : навч. посіб. / [В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін та ін.] ; за ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 2007. – 415 с.

3. Канзафарова І.С. Проблема сутності юридичної особи в теорії цивільного права / І.С. Канзафарова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 296 – 299.

4. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / Ірина Миколаївна Кучеренко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

5. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – [4-е изд., испр.]. – М.: Статут, 2003. – 351 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).

6. Суворов Н.С. Об юридических лицах по римскому праву / Н.С. Суворов. – М. : Статут, 2000. – 299 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).

7. Гайворонський В. Інститут юридичної особи в проекті цивільного кодексу України / В. Гайворонський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2 (21). – С. 89 – 96.

8. Егоров А.В. Учреждения как некоммерческие юридические лица по гражданскому праву России : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; семейное право; предпринимательское право; международное частное право” / А.В. Егоров. – Волгоград, 2006. – 26 с.

9. Лихотникова Е.П. Некоммерческие организации: правосубъектность и право собственности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Е.П. Лихотникова. – М., 2004. – 23 с.

10. Ніведа Р. Історія виникнення юридичних осіб в англосаксонській і континентальній системах права / Р. Ніведа // Право України. – 1998. – № 9. – С. 93 – 94, 109.

11. Черникова В.В. Регулирование деятельности благотворительных организаций Великобритании: историко-правовые аспекты / В. В.

Черникова // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 102 – 104.

12. Романова Н. Культурно-просветительные общества Петербурга и власть конца XVIII—XX вв. (к истории взаимоотношений) [Электронный ресурс] / Н. Романова // Труды по иудаике. – Вып. 3. Евреи в России: История и культура. – Санкт-Петербург, 1995 г. – Режим доступа : <http://www.jewish-heritage.org/tp3abr.htm>.

13. Абросимова Е.А. История законодательного регулирования создания и деятельности российских благотворительных организаций / Е. А. Абросимова // Правоведение. – 1992. – № 6. – С. 89 – 94.

14. Літвіна О.Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О.Ю. Літвіна. – Харків, 2003. – 21 с.

15. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве: Понятие, виды, государственные юридические лица / С.Н. Братусь. – М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. – 364 с.

16. Джозеф Бредли. Общественные организации и развитие гражданского общества в дореволюционной России / Джозеф Бредли; пер. с англ. К. Льоренте-Касар // Общественные науки и современность. – 1994. – № 5. – С. 77 – 89.

17. Пашенцева С.В. Правовое регулирование благотворительной деятельности в Российской империи / С.В. Пашенцева // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 98 – 104.

18. Юджин Хаски. Российская адвокатура и советское государство / Юджин Хаски. – М., 1993. – 183 с.

19. Кралечкин Д.Ю. Структура, правовой контекст и функционирование некоммерческих организаций в современной Франции : Аналитический доклад [Электронный ресурс] / Д.Ю. Кралечкин // Русский Журнал. – 28 ноября 2005 г. – 15 с. – Режим доступа : <http://www.muzeikino.ru/useful/ngo-france.doc>.

20. Туманова А.С. Законодательство об общественных организациях России в начале XX в. / А.С. Туманова // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 82 – 86.

21. Туманова А.С. Право на объединение в министерских законопроектах начала XX века / А.С. Туманова // История государства и права. – 2003. – № 2. – С. 24 – 28.

22. Чиркин В.Е. Необходимо ли понятие юридического лица публичного права? / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 2006. – № 5. – С. 22 – 26.

23. Труфанова Л.М. Юридичні особи в сучасному українському цивільному праві: теорія і практика / Л. М. Труфанова // Держава і право:

зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 219 – 224.

24. Богданов Е.В. Сущность и ответственность юридического лица / Е. В. Богданов // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 97 – 101.

25. Борисова В. Теорії сутності юридичної особи: історія і сучасність / В. Борисова // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 117 – 130.

26. Хохлов Е.Б. Понятие юридического лица: история и современная трактовка / Е.Б. Хохлов, В. В. Бородин // Государство и право. – 1993. – № 9. – С. 152 – 159.

27. Каблов Д. Генеза проблем існування громадських формувань з охорони громадського порядку / Д. Каблов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 157 – 161.

28. Лаврик Г.В. Дослідження історії правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні (20-ті роки ХХ ст.) за матеріалами державних архівів України / Г. В. Лаврик // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 15. – С. 63 – 69.

29. Прокопенко В. Правове становище професійних спілок: сьогодні і перспективи / В. Прокопенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 106 – 109.

30. Чепурнов В.О. Державне регулювання благодійної діяльності в Україні в радянський та пострадянський періоди / В. О. Чепурнов // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 15. – С. 271 – 276.

31. Мазурок І.О. Правовий статус партій та громадських організацій на Підкарпатті у 1939-1944 рр. / І.О. Мазурок // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород: Ліра, 2007. – Вип. 8. – С. 22 – 26.

32. Нестеренко О.В. Правозахисні організації в механізмі забезпечення права на доступ до інформації / О.В. Нестеренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 39. С. 235 – 242.

33. Филимонова М.В. 34-е ежегодное собрание Советской ассоциации международного права / М.В. Филимонова // Советское государство и право. – 1991. – № 10. – С. 147 – 149.

34. Циганчук Н.А. Професійні спілки як суб'єкти трудового права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 „Трудове право; право соціального забезпечення” / Н.А. Циганчук. – Харків, 2004. – 20 с.

---

35. Лилак Д. Цивільна правосуб'єктність та правоздатність професій-них спілок в Україні: колізійні проблеми правового статусу та майнових прав / Д. Лилак // Право України. – 1999. – № 7. – С. 112 – 115.

36. Шишута Ю. Суперечності у правовому статусі кредитних спілок: теорія та практика правового регулювання / Ю. Шишута // Адвокат. – 2001. – № 1 – 2. – С. 11 – 14.

37. Сошникова Т.А. Правовые проблемы повышения роли профессиональных союзов в управлении государственными и общественными делами, защите трудовых прав работников / Т.А. Сошникова // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 37 – 41.

38. Примуш М. Право і утворення політичних партій / М. Примуш // Право України. – 2004. – № 1. – С. 22 – 25.

39. Алиев З.М. Общественные организации в политической системе союзной республики: политико-правовое исследование: по материалам Таджикской ССР : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теория и история государства и права; история политических и правовых учений” / З.М. Алиев. – М., 1990. – 22 с.

40. Бугров Л.Ю. Развитие законодательства о советских профсоюзах: расширение прав и свобод / Л.Ю. Бугров // Правоведение. – 1987. – № 5. – С. 43 – 50.

41. Общественные организации, право и личность / [Д.В. Шутько, Н.В. Витрук, И.А. Азовкин и др.]; отв. ред. А.И. Щиглик, Ц.А. Ямпольская. – М. : Наука, 1981. – 367 с.

42. Горшенев В.М. Участие общественных организаций в правовом регулировании / В.М. Горшенев. – М. : Госюриздат, 1963. – 167 с.

43. Коваленко И.И. Международные неправительственные организации / И.И. Коваленко. – М. : Междунар. отношения, 1976. – 167 с.

44. Кокотов А.Н. Местные общественные организации граждан как субъекты советского государственного права : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право / А.Н. Кокотов. – Свердловск, 1988. – 16 с.

45. Кравченко В.В. Советские общественные организации в международных отношениях: организационно-правовые аспекты международной деятельности советских общественных организаций / В.В. Кравченко. – М. : Междунар. отношения, 1976. – 176 с.

46. Козлов Ю.М. О характере функций и полномочий общественных организаций / Ю.М. Козлов // Правоведение. – 1964. – № 3. – С. 45 – 53.

47. Лукьянов А.И. Советское государство и общественные органи-

---

зации / А.И. Лукьянов, Б.М. Лазарев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Госюриздат, 1961. – 322 с.

48. Манохин В.М. Об участии общественных организаций в формировании органов советского государственного управления / В.М. Манохин // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 108 – 114.

49. Первалов В.Д. Правовые основы деятельности массовых общественных организаций в политической системе советского общества : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история государства и права; история политических и правовых учений” / В.Д. Первалов. – Свердловск, 1972. – 24 с.

50. Радько Т.Н. Политическая функция советского права и общественные организации: некоторые аспекты взаимосвязи / Т.Н. Радько // Вопросы теории общественных организаций. – М., 1977. – С. 54 – 56.

51. Самусенко Т.М. Государство и общественные организации в политической системе социалистического общества / Т.М. Самусенко // Правоведение. – 1981. – № 2. – С. 28 – 35.

52. Тихомиров Ю.А. Общественные организации в системе социального управления / Ю.А. Тихомиров // Вопросы теории общественных организаций. – М., 1977. – С. 4 – 10.

53. Торшенко А.А. Общественные творческие художественные объединения в системе политической организации советского общества / А.А. Торшенко // Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 116 – 120.

54. Шутько Д.В. Членство в общественных организациях в СССР: организационно-правовые вопросы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история государства и права; история политических и правовых учений” / Д.В. Шутько. – М., 1973. – 29 с.

55. Щиглик А.И. Закономерности становления и развития общественных организаций в СССР : политико-правовое исследование / А.И. Щиглик ; отв. ред. И.А. Азовкин. – М.: Наука, 1977. – 253 с.

56. Ямпольская Ц.А. О понятии общественной организации в СССР / Ц.А. Ямпольская // Вопросы теории и истории общественных организаций. – М.: Наука, 1971. – С. 3 – 39.

57. Ямпольская Ц.А. Общественные организации и развитие советской социалистической государственности / Ц.А. Ямпольская. – М.: Юрид. лит., 1965. – 197 с.

58. Альчиев К. Право собственности профсоюзных и иных общественных организаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право и гражданский процесс”

/ К. Альчиев. – М., 1966. – 14 с.

59. Бигун В.А. Конституционный принцип участия представителей общественных организаций и трудовых коллективов в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право” / В.А. Бигун. – Харьков, 1988. – 17 с.

60. Качанова В.В. Право собственности добровольных обществ в СССР : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право и гражданский процесс” / В.В. Качанова. – М., 1974. – 24 с.

61. Каллистратова Р.Ф. Институт “особого участия” государственных и общественных организаций в советском гражданском процессе : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право и гражданский процесс” / Р.Ф. Каллистратова. – М., 1954. – 16 с.

62. Кудрявцева Г.А. Некоторые спорные вопросы, касающиеся юри-дической личности общественных организаций / Г.А. Кудрявцева // Вопросы теории общественных организаций. – М., 1977. – С. 95 – 100.

63. Кудрявцева Г.А. Материальная основа деятельности общественных организаций на современном этапе: правовой аспект / Г.А. Кудрявцева ; отв. ред. А.И. Щиглик. – М. : Наука, 1988. – 188 с.

64. Львович Ю.А. Собственность общественных организаций в общей системе социалистической собственности / Ю.А. Львович // Вопросы теории и истории общественных организаций. – М. : Наука, 1971. – С. 114 – 148.

65. Мищенко Г.В. Право собственности общественных организаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 714 „Колхозное и земельное право” / Г.В. Мищенко. – Свердловск, 1969. – 21 с.

66. Седугин П.И. О социалистической собственности общественных организаций / П.И. Седугин // Советское государство и право. – 1964. – № 11. – С. 66 – 74.

67. Толстой Ю.К. К разработке теории юридического лица на современном этапе / Ю.К. Толстой // Проблемы современного гражданского права : сб. ст. – М.: Городец, 2000. – С. 81 – 112.

68. Виграненко І.Г. Конститутивні ознаки юридичної особи у теорії цивільного права / І.Г. Виграненко / Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 8 (22). – С. 30 – 40.

---

69. Советское гражданское право: Субъекты гражданского права / [С.Н. Братусь, А.И. Пергамент, В.А. Дозорцев и др.]; под. ред. С.Н. Братуся. – М.: Юридическая литература, 1984. – 288 с.

70. Черепакин Б.Б. Труды по гражданскому праву / Б.Б. Черепакин. – М.: Статут, 2001. – 479 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).

71. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / [под ред. А.М. Прохорова]. – М.: Изд-во “Советская энциклопедия”. – 1974. – Т. 18. – 1974. – 632 с.

72. Менджул М.В. Розвиток громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз / М. В. Менджул // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – 125 – 130.

73. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М.: Юридическая литература, 1974. – 352 с.

74. Мандич Л. Самоорганізація населення – шлях до правової держави / Лідія Мандич // Юридична газета. – 2007. – 28 черв. (№ 26). – С. 13.

75. Баймаханов М.Т. Повышение роли общественных организаций в коммунистическом строительстве / М.Т. Баймаханов // Правоведение. – 1970. – № 1. – С. 30 – 40.

76. Гатинян А.А. Проблемы теории общественных организаций / А.А. Гатинян // Вопросы теории общественных организаций. – М., 1977. – С. 43 – 45.

77. Ямпольская Ц.А. Возможности развития теории общественных организаций неисчерпаемы / Ц.А. Ямпольская // Вопросы теории общественных организаций. – М., 1977. – С. 25 – 36.

78. Баймаханов М.Т. О методах осуществления общественными организациями переданных им функций государственных органов / М.Т. Баймаханов // Советское государство и право. – 1961. – № 6. – С. 27 – 37.

79. Шейндлин Б.В. О природе функций, переходящих от государственных органов к общественным организациям / Б.В. Шейндлин // Правоведение. – 1960. – № 3. – С. 114 – 117.

80. Ямпольская Ц.А. О механизме передачи общественным организациям функций некоторых государственных органов / Ц.А. Ямпольская // Правоведение. – 1961. – № 4. – С. 45 – 51.

81. Абросимова Е.А. О благотворительных организациях в СССР / Е.А. Абросимова // Государство и право. – 1992. – № 1. – С. 135 – 138.

82. Бахолдіна М. Громадські організації: їх так багато чи замало? / Марина Бахолдіна // Український адвокат. – 2007. – № 2 (6). – С. 8 – 10.

---

83. Тупиця О. Правові засади політичного статусу профспілок в сучасній Україні / О. Тупиця // Право України. – 2008. – № 7. – С. 35 – 39.

84. Про об'єднання громадян: Закон України № 2460-ХІІ від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

85. Новые конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов / [сост. Ю.А. Дмитриев, Н.А. Михалева]; отв. ред. Н.А. Михалева. – [2-е изд.]. – М.: Манускрипт, Юрайт, 1998. – 672 с.

86. Менджул М.В. Право на свободу об'єднання – основа цивільно-правового статусу громадських організацій : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів [“Особливості процесів інтеграції України у світовий політико-правовий та соціально-економічний простір”], (Ужгород, 15 – 17 жовт. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород: Закарпат. держ. ун-т, 2008. – С. 115 – 117.

87. Чанишева Г. Право на об'єднання як колективне трудове право / Г. Чанишева // Юридический вестник. – 2000. – № 3. – С. 89 – 95.

88. Буроменський М.В. Міжнародний захист прав людини та права біженців : навч. посіб. / М.В. Буроменський. – К., 2002. – 160 с.

89. Циганчук Н. Міжнародно-правове регулювання діяльності професійних спілок / Н. Циганчук // Юридический вестник. – 2002. – № 3. – С. 138 – 141.

90. Ярошенко О. Щодо права роботодавців на об'єднання / О. Ярошенко // Право України. – 1998. – № 5. – С. 76 – 78.

91. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України № 281-ХІV від 1 грудня 1998 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

92. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України № 1045-ХІV від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

93. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України № 554/97-ВР від 7 жовтня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 52. – Ст. 312.

94. Про Товариство Червоного Хреста України: Закон України № 330-ІV від 28 листопада 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 5. – Ст. 47.

95. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 1977-ХІІ від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.

96. Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-ХІІ від 12

травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

97. Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян: Постанова Кабінету Міністрів України № 140 від 26 лютого 1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 7. – Ст. 144.

98. Про порядок справляння і розміри збору за реєстрацію об'єднань громадян: Постанова Кабінету Міністрів України № 143 від 26 лютого 1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 7. – Ст. 147.

99. Про порядок реєстрації символіки об'єднань громадян: Постанова Кабінету Міністрів України № 144 від 26 лютого 1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 7. – Ст. 148.

100. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань: Наказ Міністерства юстиції України від 19 грудня 2008 року № 2226/5 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 99. – Ст. 3279.

101. Менджул М.В. Становлення громадської організації як виду непідприємницького товариства в Україні / М.В. Менджул // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород: Ліра, 2008. – Вип. 10. – С. 192 – 195.

102. Боголюбов С.А. Комментарий к Федеральному Закону “Об общественных объединениях” (А.С. Автономов, Н.Ю. Беляева, В.З. Гушин, Г.А. Кудрявцева, Д.В. Шутько). – М., 1996. – 160 с. / С.А. Боголюбов // Государство и право. – 1998. – № 6. – С. 122 – 123.

103. Максименко О.М. Організаційно-правове забезпечення форм співпраці громадських організацій та органів місцевого самоврядування / О.М. Максименко // Правова держава : щорічник наук. пр. інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 484 – 488.

104. Стоян Г.О. Професійні спілки України (1992-1997 рр.) / Г.О. Стоян. – К, 1998. – 162 с.

105. Опалько Ю. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Юрій Опалько // Вибори та демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 13 – 16.

106. Семьоркіна О. Порядок виконання Мін'юстом України контрольних повноважень у сфері діяльності об'єднань громадян (з досвіду роботи органів юстиції) / О. Семьоркіна, Н. Кропельницька // Право України. – 2008. – № 3. – С. 129 – 130.

107. Перелік всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, зареєстрованих Міністерством юстиції України у 2008 р. // Урядовий кур'єр. – 2009. – 11 лют. (№ 24). – С. 10 – 11.

108. Орлов В.Н. Научно-технические общества и ассоциации США

/ В.Н. Орлов // США: економіка, політика, ідеологія. – 1992. – № 6. – С. 120 – 125.

109. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: Україна та європейський досвід : монографія / [О.М. Вашук, І.О. Мазурок, В.В. Навроцький та ін.]. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 348 с.

110. Дроваль О. Невід’ємна складова громадського суспільства [Електронний ресурс] / О. Дроваль // Юридичний вісник України. – 2005. – № 20 (516). – Режим доступу до журн.: http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=766&jid=106

111. Макаренко Г. Правосуддю допомагатиме громадська організація [Електронний ресурс] / Г. Макаренко // Юридичний вісник України. – 2005. – № 7 (503). – Режим доступу до журн.: http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=617&jid=89

112. Харин П. Защита групп потребителей / Петр Харин // Юридическая практика. – 2007. – 13 нояб. (№ 46). – С. 10.

113. Мендусь Є. Громадські організації – засіб боротьби за ліцензійну продукцію / Є. Мендусь // Право України. – 2007. – № 7. – С. 110 – 111.

114. Цесарський Ф.А. Роль профспілок у реалізації працівниками права на страйк / Ф.А. Цесарський // Судова апеляція. – 2005. – № 1. – С. 65 – 71.

115. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв’язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” від 9 лютого 2006 р. // Урядовий кур’єр. – 2006. – 10 лют.

116. Леухіна А. Віддзеркалення відносин держава-громадянин на взаємодії між державою та громадськими організаціями / Анастасія Леухіна // Вибори та демократія. – 2007. – № 2 (12). – С. 106 – 112.

117. Менджул М.В. Громадська організація як вид невідприємницького товариства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Взаємодія органів місцевого самоврядування і громадських організацій: інноваційні рішення в соціальній політиці”], (Харків, 25 верес. 2008 р.) / Харк. регіональний ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Харків: Центр стратегічних досліджень та інноватики, 2008. – С. 115 – 118.

118. Лациба М. Коли буде новий Закон „Про громадські організації” / Максим Лациба // Громадянське суспільство. – 2009. – № 2 (9). – С. 2 – 5.

119. Про політичні партії в Україні: Закон України № 2365-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23.

– Ст. 118.

120. Вашук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О.М. Вашук. – К., 2004. – 17 с.

121. Додіна Є.Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” / Є.Є. Додіна. – Одеса, 2002. – 21 с.

122. Карташов А.В. Інноваційні механізми регулювання взаємовідносин держави і громадських організацій у соціальній сфері / А.В. Карташов // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С. 247 – 252.

123. Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об’єднань УРСР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Ю.С. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.

124. Тупиця О.Л. Модель оптимального політичного статусу профспілок у сучасній Україні: теоретична перспектива / О.Л. Тупиця // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 41. – С. 683 – 688.

125. Аніщук В. Форми правового забезпечення діяльності політичних партій в Україні / В. Аніщук // Право України. – 2000. – № 2. – С. 95 – 96.

126. Бринцев В. Конституційні межі свободи об’єднання громадян у політичні партії / В. Бринцев // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 4. – С. 60 – 69.

127. Гаєва Н.П. Об’єднання громадян – суб’єкти конституційно-правових відносин / Н.П. Гаєва // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 63 – 68.

128. Гаєва Н.П. Поняття та сутність політичної партії / Н.П. Гаєва // Правова держава: Щорічник наук. пр. інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – Вип. 16. – С. 231 – 240.

129. Гейда О.В. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / О.В. Гейда. – Харків, 2005. – 20 с.

130. Зарубінський О. Правова інституціалізація політичних партій:

досвід комплексного аналізу / О. Зарубінський, Г. Омельченко // Право України. – 2008. – № 12. – С. 169 – 171.

131. Кафарський В. Політичні партії та конституційне будівництво в Україні / В. Кафарський // Право України. – 2008. – № 4. – С. 13 – 20.

132. Мейтус В.В. Організація політичних партій: спроба типологізації / В.В. Мейтус // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 29. – С. 658 – 664.

133. Новіков М.М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / М.М. Новіков. – Харків, 2002. – 18 с.

134. Пушкіна О. Право на свободу об'єднання та його юридичні гарантії у чинному законодавстві України / Олена Пушкіна // Юридична Україна. – 2005. – № 5. – С. 4 – 10.

135. Саміло А. Порівняльний аналіз правового статусу політичних партій у деяких країнах світу в сучасний період / А. Саміло // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 291 – 299.

136. Сергієнко Г. Конституційно-правове регулювання відносин Української держави і релігійних організацій та гарантування свободи віросповідання: до питання їх взаємозв'язку / Ганна Сергієнко // Право України. – 2004. – № 12. – С. 12 – 15.

137. Сергієнко Г. Питання правового статусу релігійних організацій в Україні / Ганна Сергієнко // Юридична Україна. – 2004. – № 9. – С. 10 – 14.

138. Ярмол Л. Законодавство України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації: зміни, що назріли / Л. Ярмол // Право України. – 2001. – № 2. – С. 73 – 76.

139. Винар Л.В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право” / Л.В. Винар. – Львів, 2006. – 20 с.

140. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність? / Г. Друзенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 10 (16). – С. 57 – 63.

141. Клименко О.М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О.М. Клименко. – К., 2006. – 22 с.

---

142. Кучеренко І.М. Правове регулювання діяльності виробничих кооперативів / І.М. Кучеренко // Правова держава: Щорічник наук. пр. інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К, 2002. – Вип. 13. – С. 153 – 160.

143. Лещенко Д.С. Правовий статус установ в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Д.С. Лещенко. – Х., 2005. – 20 с.

144. Мавліханова Р.В. Виробничі кооперативи як суб’єкти цивільного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Р.В. Мавліханова. – Х., 2005. – 19 с.

145. Піддубна В. Релігійні організації як юридичні особи / В. Піддубна // Право України. – 2005. – № 4. – С. 107 – 109.

146. Сабодаш Р. Спірні питання визначення правосуб’єктності страхових організацій / Роман Сабодаш // Юридична Україна. – 2006. – № 3. – С. 61 – 65.

147. Спасибо І.В. Право громадян на об’єднання в научно-виробничі кооперативи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 „Громадянське право; сімейне право; громадянський процес; міжнародне приватне право” / І.В. Спасибо. – Х., 1991. – 20 с.

148. Фучеджі В.Д. Релігійні організації як суб’єкти цивільного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право” / В.Д. Фучеджі. – Х., 2006. – 20 с.

149. Хєда С.М. Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право” / С.М. Хєда. – К., 2004. – 20 с.

150. Чепурнов В.О. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 „Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право” / В.О. Чепурнов. – К., 2004. – 20 с.

151. Ятченко Є.О. Виникнення майнових спорів між релігійними організаціями в Україні: історично-правовий аспект / Є.О. Ятченко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 29. – С.

---

419 – 426.

152. Правова держава. Спеціальний випуск / упоряд. Н.М. Пархоменко, О.В. Кресін. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 412 с.

153. Кравчук В.М. Соціально-правова природа юридичної особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право” / В.М. Кравчук. – Львів, 2000. – 16 с.

154. Астафичев П.А. Общественная палата России в механизме общественно-политического представительства: проблемы правового регулирования / П.А. Астафичев // Государство и право. – 2007. – № 1. – С. 5 – 10.

155. Власова О.В. Роль общественных объединений в формировании гражданского общества в России: теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства; история правовых учений” / О.В. Власова. – Саратов, 2002. – 26 с.

156. Дарков А.А. Конституционно-правовой статус общественных объединений в Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право” / А.А. Дарков. – М., 1999. – 22 с.

157. Долгова Т.В. Политико-правовое положение молодежных организаций в современной России / Т.В. Долгова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – № 1. – С. 203 – 208.

158. Володина Н.В. Взаимоотношение государства и религиозных объединений: опыт России и Азербайджана / Н.В. Володина, И.О. Кулиев // Государство и право. – 2002. – № 9. – С. 71 – 74.

159. Лысенко В.В. Общественные объединения как форма реализации конституционного права на объединение в Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 „Конституционное право; муниципальное право” / В.В. Лысенко. – М., 2001. – 27 с.

160. Осипова Л.В. Правовое регулирование статуса религиозных объединений / Л.В. Осипова // Современное право. – 2008. – № 3. – С. 44 – 49.

161. Писенко К.А. Соглашения о сотрудничестве между религиозными объединениями и исполнительными органами государственной власти Российской Федерации как разновидность административного договора / К.А. Писенко // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 71 – 78.

---

162. Селивончик А.В. Особенности конституционно-правового регулирования деятельности политических партий как субъектов частного и публичного права / А.В. Селивончик // Современное право. – 2005. – № 3. – С. 11 – 19.

163. Селивончик А.В. Правовые принципы организации структуры конституционно-правового статуса политических партий / А.В. Селивончик // Современное право. – 2005. – № 7. – С. 30 – 35.

164. Соболева Ю.В. Общественные объединения как субъекты административного права : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. „Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право” / Ю.В. Соболева. – Саратов, 2000. – 26 с.

165. Юдо Ж. Роль профсоюзных организаций и профессиональных сельскохозяйственных организаций в разработке агро-продовольственного права / Ж. Юдо // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 124 – 135.

166. Алексей П.В. Некоммерческие организации как юридические лица: учебное пособие / П.В. Алексей. – М.: Книжный мир, 2002. – 91 с.

167. Беляев К.П. Некоммерческие организации в системе юридических лиц / К.П. Беляев // Цивилистические записки : межвуз. сб. науч. тр. Вып. 3. К 80-летию С.С. Алексеева. – М.: Статут; Екатеринбург: Институт частного права, 2004. – С. 390 – 405.

168. Звенигородская Н.Ф. Гражданско-правовое положение объединений юридических лиц в сфере образования : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Н.Ф. Звенигородская. – Волгоград, 2004. – 23 с.

169. Кашковский О.П. Правовое регулирование предпринимательской деятельности некоммерческих организаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Предпринимательское право; арбитражный процесс” / О.П. Кашковский. – М., 2000. – 26 с.

170. Костенко Н.В. Гражданско-правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Н.В. Костенко. – Екатеринбург, 2004. – 21 с.

171. Краснопольская Е.А. Гражданско-правовое регулирование деятельности автономной некоммерческой организации в Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Е.А. Краснопольская.

– М., 2006. – 26 с.

172. Кудрявцева Г.А. Право собственности общественных объединений по федеральному законодательству России / Г.А. Кудрявцева // Государство и право. – 1998. – № 4. – С. 34 – 41.

173. Подопригора Р.А. Гражданско-правовой статус религиозных организаций / Р.А. Подопригора // Правоведение. – 1992. – № 3. – С. 100 – 103.

174. Суханов Е. Некоммерческие организации как юридические лица / Е. Суханов // Хозяйство и право. – 1998. – № 5. – С. 3 – 13.

175. Чернега О.А. Правовая модель благотворительности и благотворительных организаций: гражданско-правовой и социологический аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. “Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право” / О.А. Чернега. – М., 1998. – 19 с.

176. Менджул М.В. Сучасний етап розвитку громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Лісабонська стратегія як визначальний чинник євро-пейської інтеграції в галузі освіти і науки”], (Ужгород (Україна) – Гирляни (Словаччина), 6-9 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 200 – 207.

177. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

178. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.

179. Вишняков О. Співвідношення Господарського кодексу з новим Цивільним кодексом України [Електронний ресурс] / Олександр Вишняков // Проблема: людина, економіка, суспільство: конф. українських випускників програм наукового стажування у США (Львів, 18-21 верес. 2003 р.). – С. 237 – 243. – Режим доступу : http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/publications/conf_books/Lviv_text.pdf.

180. Селіванова І. Про співіснування систем юридичних осіб в аспекті нових Цивільного та Господарського кодексів [Електронний ресурс] / Ірина Селіванова // Юридична газета. – 2004. – 20 жовт. (№ 19). – Режим доступу до журн.: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1077/>.

181. Менджул М.В. Поняття громадської організації як суб’єкта цивільного права: матеріали III – і Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів [“Європейська юридична освіта і наука: студентський вимір”], (Ужгород, 18-21 жовт. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород: Закарпат. держ. ун-т., 2009. –

С. 276 – 282.

182. Кравчук В. Громадські організації в громадянському суспільстві : теоретичні питання / Валентина Кравчук // Українське право. – 2003. – № 1. – С. 201 – 206.

183. Регуляторна політика для неурядових організацій : путівник / за ред. Д.В. Ляпіна та К.М. Ляпіної. – К.: Інститут Конкурентного суспільства, 2008. – 44 с.

184. Трачук П.А. Неурядові організації як партнер місцевого самоврядування / П.А. Трачук // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 12. – С. 113 – 117.

185. Трачук П.А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні : монографія / П.А. Трачук. – Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-видав. відділ упр. преси та інформації, 2003. – 216 с.

186. Виташов Д.С. Правовое регулирование деятельности общественных объединений в Исламской Республике Афганистан / Д.С. Виташов // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 5. – С. 31 – 34.

187. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України в ред. від 22 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.

188. Настільна книга для неприбуткових організацій / [А. Ткачук, В. Артеменко, О. Винников та ін.]; за ред. А. Ткачука. – [2-е вид., випр. і доповн.]. – К.: Ін-т громадян. сусп-тва, ІКЦ “Леста”, 2005. – 288 с.

189. Некоммерческие организации: правовое положение, законодательство, учредительные документы / [Соловьева С. В., Тихомиров М.Ю.]; под ред. М.Ю. Тихомирова. – М., 1998. – 541 с.

190. Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України № 1105-XIV від 23 вересня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – Ст. 2080.

191. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України № 1057-IV від 9 липня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1769.

192. Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

193. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-XII від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

---

194. Про адвокатуру: Закон України № 2887-ХІІ від 19 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.

195. Про національні меншини в Україні: Закон України № 2494-ХІІ від 25 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

196. Янчук І. Вітчизняна юридична термінологія в аспекті лінгвістичного дослідження (за новим Цивільним кодексом України) / Ірина Янчук // Юридична Україна. – 2004. – № 9. – С. 32 – 36.

197. Сивий Р. До методології системного дослідження приватного права у структурі позитивного права: формально- та діалектико-логічний аспекти / Роман Сивий // Юридична Україна. – 2004. – № 11. – С. 58 – 67.

198. Гражданское право: в 2 т. Т.1 : учебник / [В.С. Ем, И. А. Зенин, Н. И. Коваленко и др.] ; отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 816 с.

199. Злотник І.М. Воля юридичної особи / І. М. Злотник // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 8 (22). – С. 41 – 48.

200. Примак В.Д. Правосуб'єктність та ознаки юридичної особи в контексті її цивільно-правової відповідальності / В.Д. Примак // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 224 – 227.

201. Шеремет О.С. Правове регулювання організації і діяльності повних товариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право, господарсько-процесуальне право” / О.С. Шеремет. – Донецьк, 2006. – 20 с.

202. Фогельсон Ю.Б. О реальности юридических лиц / Ю.Б. Фогельсон // Правоведение. – 1996. – № 2. – С. 30 – 42.

203. Єрмоленко В.М. Співвідношення між поняттями “юридична особа” і “підприємство”: методологічні аспекти / В.М. Єрмоленко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 29. – С. 366 – 372.

204. Примак В. Методологічний аспект визначення ознак юридичної особи / Володимир Примак // Юридична Україна. – 2004. – № 7. – С. 50 – 56.

205. Кондратьев А.В. Организационно-правовые формы юридических лиц в праве Европейского Союза : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 “Международное право; европейское право” / А.В. Кондратьев. – М., 2006. – 27 с.

206. Климов А.П. Юридические лица как субъекты международного частного права : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид.

наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / А.П. Климов. – СПб., 2004. – 22 с.

207. Оніщик Ю.В. Сутність юридичної особи у податковому праві / Ю.В. Оніщик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород: Ліра, 2007. – Вип. 8. – С. 354 – 358.

208. Медведєва Л. Зміни в законодавстві щодо організаційно-правових форм юридичних осіб / Л. Медведєва, Н. Гончарова // Право України. – 2004. – № 4. – С. 125 – 131.

209. Бараненков В.В. Понятие юридического лица в современном гражданском праве России / В.В. Бараненков // Государство и право. – 2003. – № 11. – С. 53 – 59.

210. Суб’єкти цивільного права / [Я.М. Шевченко, І.М. Кучеренко, М.В. Венецька та ін.] ; за заг. ред. акад. АПрН України Я.М. Шевченко. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 632 с.

211. Фролов В.Д. Правові аспекти реалізації правосуб’єктності юридичної особи / В.Д. Фролов // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 219 – 226.

212. Кочергіна К. Організаційно-правові форми підприємницьких товариств як об’єкт законотворчого моделювання / Катерина Кочергіна // Українське комерційне право. – 2005. – № 6. – С. 83 – 96.

213. Труфанова Л.М. Сучасна концепція юридичної особи (правові аспекти) / Л.М. Труфанова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 23. – С. 262 – 268.

214. Фединяк Г.С. Деякі аспекти правосуб’єктності юридичних осіб у міжнародному приватному праві / Г.С. Фединяк // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 19. – С. 522 – 527.

215. Кравець І.М. Поняття, ознаки та класифікація суб’єктів організаційно-господарських повноважень / І.М. Кравець // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 3. – С. 201 – 206.

216. Менджул М.В. Поняття та ознаки громадської організації: цивільно-правовий аспект / М.В. Менджул // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 43. – С. 349 – 355.

217. Суханов Е.А. Система юридических лиц / Е.А. Суханов // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 42 – 50.

218. Еременко В.И. Особенности правовой охраны фирменных наименований в Российской Федерации / В.И. Еременко // Государство и

право. – 2006. – № 4. – С. 29 – 40.

219. Старинський М. Деліктоздатність юридичної особи: поняття та види / Микола Старинський // Юридична Україна. – 2006. – № 6. – С. 10 – 13.

220. Шеломенцев В.Н. Соотношение корпоративного права и общественных объединений / В.Н. Шеломенцев // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 8. – С. 7 – 11.

221. Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні : монографія / О.М. Биков. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 354 с.

222. Кравчук В. Деякі підходи до класифікації громадських організацій в Україні / Валентина Кравчук // Вибори та демократія. – 2007. – № 1 (11). – С. 48 – 53.

223. Про третейські суди: Закон України № 1701-IV від 11 травня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

224. Менджул М.В. Окремі аспекти класифікації громадських організацій в Україні : матеріали Міжнар. наук. конф. [“Сьомі осінні юридичні читання”], (Хмельницький, 28 – 29 листоп. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Хмельницький ун-т упр. та права. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту упр. та права, 2008. – Ч. 3. – С. 195-196.

225. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / [Б.В. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк та ін.]; за ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Юридична думка, 2004. – 584 с.

226. Адміністративне право України : підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

227. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М.: Изд-во “Юрист”, 1997. – 568 с.

228. Про організації роботодавців: Закон України № 2436-III від 24 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 171.

229. У справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (справа про молодіжні організації): Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2001 від 13 грудня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.

230. Гражданское право: в 2 т.: учебник / [О.А. Красавчиков, Р.О.

Халфина, Л.Г. Кузнецова и др.] ; под. ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1968. – . – Том I. – 518 с.

231. Гаева Н.П. Проблеми правового забезпечення діяльності громадських організацій / Н.П. Гаева // Правова держава : щорічник наук. пр. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 146 – 154.

232. Про фізичну культуру і спорт: Закон України № 3808-ХІІ від 24 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.

233. Каблов Д. Види громадських формувань з охорони громадського порядку / Д. Каблов // Право України. – 2007. – № 10. – С. 103 – 105.

234. Долгополов А.М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (юридичні науки)” / А.М. Долгополов. – К., 2008. – 18 с.

235. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України № 1835-ІІІ від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

236. Менджул М.В. Види громадських організацій в Україні / М.В. Менджул // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 184 – 188.

237. Кальний В. Організація надання якісної безоплатної правової допомоги: проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / Владислав Кальний // Юридичний журнал. – 2002. – № 3. – Режим доступу до журн.: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=499>.

238. Гончар І. Громадська діяльність для адвоката / Ірина Гончар // Український адвокат. – 2007. – № 2 (6). – С. 6.

239. Максименко О.М. Правові основи регулювання джерел фінансування громадських організацій як засіб забезпечення їх статутної діяльності / О.М. Максименко // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 16. – С. 84 – 89.

240. Про органи самоорганізації населення: Закон України № 2625-ІІІ від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 254.

241. Остапенко О.Г. Правовий статус та організація діяльності органів самоорганізації населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О.Г. Остапенко. – Харків, 2008. – 20 с.

---

242. Про кредитні спілки: Закон України № 2908-III від 20 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

243. Циганкова Т.М. Міжнародні організації : навч. посіб. / Т.М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2001. – 340 с.

244. Слатвицька А. Діяльність міжнародних організацій із захисту прав жінок / Анна Слатвицька // Юридична Україна. – 2006. – № 2. – С. 102 – 106.

245. Щокін Ю. Юридична природа привілеїв та імунітетів міжнародних міжурядових організацій та їх персоналу / Ю. Щокін, Д. Свояк // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – 4 (31). – С. 132 – 142.

246. Навіщо українські адвокати беруть участь у закордонних та міжнародних громадських організаціях? // Український адвокат. – 2007 р. – № 2 (6). – С. 14 – 15.

247. Кравчук О. Проблеми класифікації юридичних осіб за новим законодавством України / О. Кравчук // Право України. – 2004. – № 6. – С. 102 – 105.

248. Дозорцев В. А. Классификация государственных юридических лиц / В. А. Дозорцев // Правоведение. – 1975. – № 1. – С. 41 – 50.

249. Менджул М.В. Місце громадських організацій в системі суб'єктів цивільного права України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Проблеми формування систем кваліфікацій та сучасні тенденції розвитку професійної компетентності фахівців: національний та європейський виміри”], (Ужгород (Україна) – Сніна (Словаччина), 18-21 листоп. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород: Ліра, 2008. – С. 289 – 297.

250. Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики : кол. монографія / [Я.М. Шевченко, М.В. Венецька, А.Ю. Бабаскін та ін.]; за ред. Я.М. Шевченко. – К.: Юрид. думка, 2007. – 340 с.

251. Загнитко О., Ляшенко С. Юридическое лицо: простор для фантазии [Електронний ресурс] / Олег Загнитко, Сергей Ляшенко // Юридическая практика. – 2004. – № 339 (25). – Режим доступу до журн.: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10003534>.

252. Спасибо-Фатєєва І. Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми / І. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2007. – № 2. – С. 118 – 123.

253. Кучеренко І.М. Історія виникнення юридичних осіб публічного права / І.М. Кучеренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 35. – С. 298 – 306.

---

254. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів: Наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики № 97 від 28 травня 2004 р. // Юридичний вісник України. – 2004. – № 47. – С. 11.

255. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица по российскому гражданскому праву : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Н.В. Козлова. – М., 2004. – 50 с.

256. Санахметова Н. Поняття суб’єктів підприємницької діяльності / Н. Санахметова // Право України. – 2001. – № 9. – С. 28 – 33.

257. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / І.М. Кучеренко. – К., 2004. – 36 с.

258. Семчик В.І. Актуальні проблеми побудови системи юридичних осіб на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства / В.І. Семчик // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С. 657 – 660.

259. Кучеренко І.М. Види юридичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності / І.М. Кучеренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 286 – 292.

260. Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / [Я. М. Шевченко, Ю.Л. Бошицький, А.Ю. Бабаскін та ін.]. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 456 с.

261. Булатов Є.В. Правовий статус установи як учасника господарських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / Є.В. Булатов. – Донецьк, 2005. – 20 с.

262. Гражданское право : учебник : в 2 т. Т. 1. / [Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев, А.А. Иванов и др.]; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – [6-е изд., перераб. и дополн.]. – М.: ТК Велби, 2002. – 2002. – 776 с.

263. Серова О.А. Хозяйственные товарищества в системе юриди-

ческих лиц Российской Федерации / О.А. Серова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 2. – С. 185 – 191.

264. Абова Т.Е. Производственные кооперативы в России. Правовые проблемы теории и практики / Т.Е. Абова // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 71 – 81.

265. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України № 531/97-ВР від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.

266. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон ВР УРСР № 987-ХІІ від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

267. Про споживчу кооперацію: Закон України № 2265-ХІІ від 10 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

268. Зеліско А.В. Правовий статус споживчих товариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Зеліско А.В. – К., 2008. – 20 с.

269. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України № 671/97-ВР від 2 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.

270. Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України № 2866-ІІІ від 29 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 78.

271. Марков В.І. Створення та реєстрація суб’єктів підприємництва недержавного сектору економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / В.І. Марков. – Донецьк, 2004. – 20 с.

272. Самойленко В. Обмеження на членство у наглядовій раді акціонерного товариства / Вадим Самойленко // Юридична газета. – 2004. – 25 черв. (№ 12). – С. 18 – 19.

273. Татьков В.І. Правова природа, склад і зміст установчих документів акціонерного товариства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / В.І. Татьков. – Донецьк, 2003. – 20 с.

274. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. Кн. 1. / [О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 720 с.

275. Борисова В. До проблем створення юридичних осіб / В. Бори-

---

сова // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 2 (29). – С. 79 – 88.

276. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица / Н.В. Козлова. – М.: Статут, 2005. – 476 с.

277. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України № 755-IV від 15 травня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1172.

278. Менджул М.В. Окремі аспекти створення громадських організацій в Україні / М.В. Менджул // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород: Ліра, 2008. – Вип. 11. – С. 164 – 167.

279. Лациба М.В. Чому нам потрібен новий закон “Про громадські організації” / М.В. Лациба, О.Ю. Вінніков, М.М. Слюсаревський. – К.: ТОВ “Агентство “Україна”, 2008. – 40 с.

280. Фулей Т. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти / Т. Фулей // Право України. – 2003. – № 7. – С. 24 – 29.

281. Санджиева Б.А. Институционально-правовое измерение этноконфессиональных общественных организаций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 23.00.02 “Политические институты; этнополитическая конфликтология; национальные и политические процессы и технологии (юридические науки)” / Б.А. Санджиева. – Ростов-на-Дону, 2006. – 27 с.

282. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України № 3929-ХІІ від 4 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 161.

283. Запорожець І. Законодавство України про об’єднання громадян потребує удосконалення / Ірина Запорожець // Юридична Україна. – 2008. – № 10. – С. 4 – 7.

284. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 1647-III від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.

285. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України № 1550-III від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

286. Серьезнова О.А. Федеральный закон „О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей”: правовые проблемы применения / О.А. Серьезнова // Современное право. – 2007. – № 5. – С. 19 – 24.

287. Черевко П.П. Правове регулювання установчого договору в Україні / П.П. Черевко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і

політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 34. – С. 254 – 260.

288. Алиев А.А. Конституционное право на объединение в системе прав и свобод человека и гражданина: учеб. пособие / А.А. Алиев. – М.: Юнити-дана, 2000. – 207 с.

289. Чепурнов В.О. Благодійництво як пріоритетна форма некомерційної господарської діяльності / О.В. Чепурнов, В.І. Ярема. – Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2008. – 144 с.

290. Про соціальні послуги: Закон України № 966-IV від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

291. Бондарчук І. Законодавче удосконалення інституту державної реєстрації об'єднань громадян / І. Бондарчук // Право України. – 2007. – № 8. – С. 108 – 111.

292. Великий енциклопедичний юридичний словник / [Ю.С. Шемшученко, В.П. Горбатенко, В.Б. Авер'янов та ін.] ; за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 992 с.

293. Кібенко О. Установчі документи господарського товариства: європейський підхід / Олена Кібенко // Юридична Україна. – 2005. – № 7. – С. 62 – 67.

294. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України): Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2001 від 23 травня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 1004.

295. Кузнецова Н.С. Найменування юридичної особи і комерційне (фірмове) найменування: проблема співвідношення, регулювання і захисту / Н.С. Кузнецова, О.В. Кохановська // Правова охорона комерційних позначень в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. ст. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Вид-во “Юридична думка”, 2006. – С. 446 – 459.

296. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу: Наказ Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва № 65 від 9 червня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1725.

297. Кравчук В. Про правоздатність юридичних осіб: окремі питання

/ В. Кравчук // Право України. – 1999. – № 11. – С. 16 – 19.

298. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Ака-демічний курс. Підручник / Зорислава Ромовська. – К.: Атіка, 2005. – 560 с.

299. Советское гражданское право: в 2 ч. Ч. 1. / [В.Ф. Маслов, А.А. Пушкин, М.И. Бару и др.]; под. общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. – [2-е изд., перераб и доп.]. – К.: Выща школа, 1983. – 1983. – 462 с.

300. Борисова В. Органи управління юридичної особи як її інституціонально-функціональні представники / В. Борисова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 97 – 102.

301. Гелецька І.О. Органи і представники юридичної особи / І.О. Гелецька // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 406 – 414.

302. Борисова В. Про залежність юридичних осіб / В. Борисова // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – 3 (22). – С. 102 – 109.

303. Артеменко С.В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / С.В. Артеменко. – К., 2004. – 20 с.

304. Примак В. Дієздатність юридичної особи та її цивільно-правова відповідальність / Володимир Примак // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 51 – 64.

305. Про господарські товариства: Закон України № 1576-ХІІ від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

306. Гончарова Н. Особливості правового становища відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації / Н. Гончарова // Право України. – 2004. – № 2. – С. 49 – 54.

307. Москаленко А. Місцеві осередки в структурі громадських організацій / Анастасія Москаленко // Юридичний журнал. – 2008. – № 3 (69). – С. 88 – 89.

308. Баторшина Н. Філії та представництва: особливості правового статусу [Електронний ресурс] / Надія Баторшина // Юридичний журнал. – 2002. – № 6. – Режим доступу до журн.: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=652>.

309. Янкова О.С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарський процес” / О.С. Янкова. – Донецьк, 2000. – 20 с.

310. Кравчук В. Поняття статутного капіталу юридичної особи /

В. Кравчук // Право України. – 2006. – № 12. – С. 48 – 52.

311. Кравчук В. Формування статутного капіталу юридичної особи / Володимир Кравчук // Право України. – 2007. – № 6. – С. 49 – 53.

312. Кравчук В. Розмір статутного капіталу юридичної особи / Володимир Кравчук // Право України. – 2007. – № 2. – С. 70 – 72.

313. Примак В. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільно-правової відповідальності / Володимир Примак // Юридична Україна. – 2005. – № 3. – С. 50 – 53.

314. Додина Е. Легалізація общественных организаций в Украине / Е. Додина // Юридический вестник. – 2001. – № 3. – С. 134 – 138.

315. Лазариди А.С. Государственная регистрация юридических лиц: административно-правовые вопросы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 “Административное право, финансовое право, информационное право” / А.С. Лазариди. – Саратов, 2004. – 22 с.

316. Черевко П.П. Створення юридичних осіб приватного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / П.П. Черевко. – К., 2009. – 16 с.

317. Степанов Д.А. Государственная регистрация юридических лиц : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 “Административное право; финансовое право; информационное право” / Д.А. Степанов. – Омск, 2004. – 24 с.

318. Соловйова Л. Виникнення правосуб'єктності підприємств: деякі питання / Л. Соловйова // Право України. – 2002. – № 7. – С. 36 – 39.

319. Кібенко О. Система реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: додаткові функції. Досвід України та Великобританії / Олена Кібенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 10 (16). – С. 84 – 88.

320. Державна реєстрація суб'єктів господарювання: дослідження процедур державної реєстрації та нові нормативно-правові акти : довідник / [І.М. Акімова, В.В. Поврознюк, Б.В. Сенчук та ін.]. – К, 2006. – 116 с.

321. У справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (справа про свободу утворення профспілок): Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2000 від 18 жовтня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст. 1857.

322. Перелік об'єднань громадян, яким було відмовлено у реєстрації

– 2008 р. // Урядовий кур'єр. – 2009. – 11 лют. (№ 24). – С. 12.

323. Квасніцька О.О. Правове регулювання державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / О.О. Квасніцька. – Донецьк, 2006. – 19 с.

324. Єфименко А. Регулювання припинення (реорганізації) та ліквідації юридичних осіб за проектом Цивільного кодексу України / А. Єфименко // Право України. – 2002. – № 10. – С. 77 – 82.

325. Кучеренко І.М. Правове регулювання реорганізації підприємницьких юридичних осіб (сучасність і проблеми кодифікації) / І.М. Кучеренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 15. – С. 236 – 240.

326. Менджул М.В. Окремі аспекти припинення громадських організацій в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів [“Закарпатські правові читання”], (м. Ужгород, 28 – 30 квіт. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. – Ужгород, 2009. – С. 309 – 314.

327. Кулагин М.И. Избранные труды / М.И. Кулагин; [под ред. Е.А. Суханова, С.М. Корнеева, Е.В. Кулагина и др.]. – М.: Статут, 1997. – 330 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).

328. Черевко П.П. Правове регулювання прийняття рішення про реорганізацію юридичних осіб приватного права / П.П. Черевко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 39. – С. 404 – 409.

329. Аксенова Е.В. Реорганизация юридических лиц по законодательству Российской Федерации: проблемы теории и практики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Е.В. Аксенова. – М., 2006. – 28 с.

330. Воловик О. Вдосконалення правового регулювання право-наступництва внаслідок реорганізації юридичних осіб / О. Воловик // Право України. – 2000. – № 8. – С. 58 – 60.

331. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Борис Борисович Черепяхин. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1962. – 162 с.

332. Сивый Р. Реорганизация юрлиц по-украински. О некоторых проблемах присоединения, деления и преобразования юридических

лиц [Электронный ресурс] / Роман Сивый, Андрей Жук // Юридическая практика. – 2007. – № 489 (19). – Режим доступа к журн.: <http://yurpractika.com/article.php?id=10007600>.

333. Потягаева Л.И. Ликвидация некоммерческих организаций по российскому гражданскому законодательству : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Л.И. Потягаева. – М., 2006. – 25 с.

334. Заїка Ю.О. Українське цивільне право : навч. посіб. / Ю.О. Заїка. – К.: Істина, 2005. – 312 с.

335. Рогожин М. Питання ліквідації юридичних осіб за законодавством РФ / Микола Рогожин // Юридичний журнал. – 2004. – № 4 (22). – С. 124 – 129.

336. Бондарчук І. Законодавче вдосконалення інститутів зупинення та ліквідації діяльності об’єднань громадян / І. Бондарчук // Право України. – 2007. – № 2. – С. 92 – 95.

337. Скоропис О.М. Деякі проблеми правового регулювання ліквідації об’єднань громадян / О.М. Скоропис // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 35. – С. 398 – 404.

338. Суд виніс постанову про примусовий розпуск громадської організації “Донецька республіка” // Права людини. – 2007. – 5-11 листоп. (№ 16). – С. 7.

339. Домбругова А. Деякі підстави примусової ліквідації юридичних осіб, що не пов’язані з їх банкрутством [Електронний ресурс] / А. Домбругова // Юридичний вісник України. – 2005. – 10 верес. (№ 36). – Режим доступу до журн.: http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=946&jid=125.

340. Український Д. Статусне законодавство для непідприємницьких організацій / Дмитро Український // Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / [М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельник та ін.]. – К., 2008. – С. 65 – 86.

341. Нашекина Е.В. Правовой институт приостановления деятельности общественных объединений / Е.В. Нашекина // История государства и права. – 2008. – № 8. – С. 7 – 9.

342. Мейер Д.И. Русское гражданское право. По исправленому и дополненому 8-му изд., 1902.: в 2 ч. / Дмитрий Иванович Мейер. – [3-е изд., испр.]. – М.: Статут, 2003. – 831 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).

343. Величко О. Ліквідація підприємств: вирішуємо проблеми / Олек-

---

сандр Величко // Юридичний журнал. – 2003. – № 10 (16). – С. 94 – 96.

344. Авдеев С.С. Банкротство как способ ликвидации юридического лица : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / С.С. Авдеев. – Краснодар, 2003. – 19 с.

345. Афанасьев Р.Г. Проблемы правового регулирования банкротства за законодательством Украины : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарське процесуальне право” / Р.Г. Афанасьев. – Донецьк, 2001. – 20 с.

346. Вавилин Е.В. Понятие несостоятельности (банкротства) предприятий / Е.В. Вавилин // Правоведение. – 1997. – № 4. – С. 120 – 125.

347. Поляков Б.М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкротства) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарське процесуальне право” / Б. М. Поляков. – Донецьк, 2003. – 38 с.

348. Рубцова Н.В. Процедуры банкротства юридических лиц : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Н.В. Рубцова. – Екатеринбург, 2003. – 23 с.

349. Сгара Е.В. Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарське процесуальне право” / Е.В. Сгара. – Донецьк, 2005. – 17 с.

350. Степанов О.О. Господарсько-правові засоби попередження банкрутства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарське процесуальне право” / О.О. Степанов. – Донецьк, 2006. – 20 с.

351. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Є.О. Харитонов, І.М. Кучеренко, О.І. Харитонova та ін.]; за ред. Є.О. Харитонova. – [3-тє вид., перероб. та доповн.]. – Харків: Одиссей, 2007. – 1200 с.

352. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія / В.Д. Примак. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.

353. Господарський кодекс України: Коментар / [Н.О. Саніахметова, Н.І. Шутов, А. К. Вишняков та ін.]; за заг. ред. д.ю.н. Н.О. Саніахметової. – Х.: Одиссей, 2004. – 848 с.

354. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [О.В. Зайчук, А.П. Засєц, В.С. Журавський та ін.]; за ред. О.В. Зайчука, Н.М.

Онiщенко. – К.: Юрiнком Интер, 2006. – 688 с.

355. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Сергей Сергеевич Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

356. Толстой Ю.К. К теории правоотношения / Ю.К. Толстой. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. – 88 с.

357. Мезрин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования / Б.Н. Мезрин // Антология уральской цивилистики. 1925 – 1989 : сб. ст. – М.: Статут, 2001. – С. 183 – 190.

358. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков: Консум, Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

359. Соболевський І.В. Поняття та ознаки суб'єктів цивільного права: науково-теоретичний аспект / І.В. Соболевський // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 368 – 374.

360. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В.Д. Фролов. – Одеса, 2004. – 20 с.

361. Окунев І.С. Проблема правосуб'єктності як складова теорії правового статусу суб'єкта права / І.С. Окунев // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 37. – С. 58 – 65.

362. Менджул М.В. Цивільна правоздатність та дієздатність громадських організацій / М.В. Менджул // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 375 – 380.

363. Кісель В. Правова природа правосуб'єктності бюджетних установ як суб'єктів цивільних правовідносин / В. Кісель // Право України. – 2007. – № 3. – С. 132 – 135.

364. Цивільне право України: Академічний курс : підруч.: у двох томах Т. 1. Загальна частина / [А.Ю. Бабаскін, Т.В. Боднар, Ю.Л. Бошицький та ін.]; за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 520 с.

365. Груздев В.В. Спорные вопросы соотношения правоспособности и субъективного права / В.В. Груздев // Государство и право. – 2008. – № 1. – С. 52 – 59.

366. Кудашкин В.В. Специальная правоспособность субъектов гражданского права в сфере действия общего запрета / В.В. Кудашкин

// Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 46 – 54.

367. Зозуляк О. Виключна правоздатність юридичних осіб як вид цивільної правоздатності / Ольга Зозуляк // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 49 – 51.

368. Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України / О. Кібенко, А. Пендак Сарбах; [упорядкув. Г. Друзенко]. – К.: Юстиніан, 2006. – 496 с.

369. Піддубна В. Щодо спеціальної правоздатності релігійних організацій / В. Піддубна // Право України. – 2004. – № 11. – С. 112 – 115.

370. Хєда С.М. Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект) / Світлана Миколаївна Хєда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 184 с.

371. Малєин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Николай Сергеевич Малєин. – М.: Юрид. лит., 1981. – 216 с.

372. Вавилин Е.В. Субъективное гражданское право / Е. В. Вавилин // Современное право. – 2007. – № 4. – С. 38 – 40.

373. Козлова О.О. Деякі проблеми визначення комерційного (фірмового) найменування в Україні (теоретико-правовий аспект) / О.О. Козлова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 26. – С. 370 – 375.

374. Кривошеина И.О. коммерческом наименовании юрлица / Инга Кривошеина // Юридическая практика. – 2007. – 4 дек. (№ 49). – С. 1, 16.

375. Нєгода Є.М. Деякі питання правового регулювання права на фірмове найменування (фірму) / Є. М. Нєгода // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 340 – 343.

376. Сєліванов А. Кому належить право на фірмове найменування (фірму)? / А. Сєліванов // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3 (30). – С. 103 – 110.

377. Кодинєць А. Правовий статус комерційних (фірмових) найменувань за законодавством України / Анатолій Кодинєць // Юридична Україна. – 2005. – № 2. – С. 28 – 33.

378. Капіца Ю.М. Питання адаптації законодавства України у сфері охорони фірмових найменувань до законодавства європейських країн / Юрій Михайлович Капіца // Правова охорона комерційних позначень в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. ст. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Ко-

---

рецького НАН України; Вид-во “Юридична думка”, 2006. – С. 200 – 229.

379. Козлова О.О. Комерційні (фірмові) найменування: основні правові питання / Оксана Олександрівна Козлова // Правова охорона комерційних позначень в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. ст. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Вид-во “Юридична думка”, 2006. – С. 260 – 299.

380. Бошицький Ю.Л. Комерційні найменування: основні правові аспекти / Ю.Л. Бошицький, О.О. Козлова, Г.О. Андрушук; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2006. – 216 с.

381. Максименко О.М. Громадські організації як суб’єкт правовідносин у сфері інтелектуальної власності / Оксана Миколаївна Максименко // Інтелектуальна власність в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. ст. / за ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 177 – 197.

382. Гальянтич М. Захист ділової репутації: цивільно-правові проблеми / М. Гальянтич // Право України. – 2001. – № 1. – С. 97 – 100.

383. Ярешко О.В. Право на недоторканість ділової репутації в системі особистих немайнових прав / О.В. Ярешко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С. 325 – 329.

384. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5 – 6. – Ст. 30.

385. Коваль І.Ф. Право на ділову репутацію суб’єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / І. Ф. Коваль. – Донецьк, 2005. – 20 с.

386. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. Т. 2. / [Н.С. Кузнецова, В.М. Коссак, С.М. Бервено та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, – 2005. – 1088 с.

387. Иваненко Ю.Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; гражданский процесс; семейное право; международное частное право” / Ю.Г. Иваненко. – М., 1999. – 29 с.

388. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія / Л.В. Красицька. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

---

389. Астахов П. О защите чести и деловой репутации юридических лиц / П. Астахов // Современное право. – 2005. – № 12. – С. 40 – 44.

390. Никуличева Н.Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / Н.Ю. Никуличева. – Новосибирск, 2004. – 24 с.

391. Луспеник Д. Інститут дифамації і українське законодавство щодо захисту честі, гідності та ділової репутації (співвідношення та вибір пріоритету в судовій практиці) / Д. Луспеник // Право України. – 2006. – № 2. – С. 62 – 66.

392. Про інформацію: Закон України № 2657-ХІІ від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – ст. 650.

393. Про телебачення і радіомовлення: Закон України № 3759-ХІІ від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

394. Штефан А. Способи захисту честі, гідності й ділової репутації: окремі питання / Анна Штефан // Юридична Україна. – 2005. – № 4. – С. 59 – 63.

395. Павловська Н.В. Особливості відшкодування моральної шкоди в цивільному та кримінальному законодавстві / Н.В. Павловська // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 228 – 234.

396. Луспеник Д.Д. Спеціальні способи захисту гідності, честі та ділової репутації за новим Цивільним кодексом: теоретичні й практичні аспекти / Д.Д. Луспеник // Адвокат. – 2004. – № 2 (41). – С. 18 – 21.

397. Кохановська О.В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України / О.В. Кохановська // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 6 (58). – С. 30 – 35.

398. Саприкіна І. Цивільно-правові способи захисту честі, гідності, ділової репутації у новому Цивільному кодексі України / Ірина Саприкіна // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 55 – 58.

399. Носік Ю. Юридична природа прав на комерційну таємницю в Україні / Ю. Носік // Право України. – 2006. – № 3. – С. 36 – 39.

400. Носік Ю. Міжнародно-правова охорона комерційної таємниці / Ю. Носік // Право України. – 2004. – № 11. – С. 131 – 135.

401. Сляднева Г.О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-проце-

---

суальне право” / Г.О. Сляднева. – Донецьк, 2005. – 16 с.

402. Носік Ю.В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Ю.В. Носік. – Київ, 2006. – 18 с.

403. Иоффе О.С. Избранные труды : в 4 т. / Олимпиад Соломонович Иоффе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – . – Т. I.: Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. – 2003. – 574 с. (Серия “Антология юридической науки”).

404. Победоносцев К.П. Курс гражданского права : в 3 т. / Константин Петрович Победоносцев; [под ред. В.А. Томсинова]. – М.: Зерцало, 2003. – . – Т. 1. – 2003. – 768 с. – (Серия “Русское юридическое наследие”).

405. Рибалкін В.О. Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. – К.: Логос, 2000. – 279 с.

406. Мищенко Г. В. [Рец.] // Правоведение. – 1977. – № 1. – С. 116 – 117. – Рец. на кн.: Масляев А.И. Право собственности профсоюзов СССР. – М.: Юрид. лит., 1975. – 222 с.

407. Мандрика Л.М. Право власності політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Л.М. Мандрика. – Харків, 2005. – 18 с.

408. Соловійов О.М. Право власності професійних спілок України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / О.М. Соловійов. – Харків, 2002. – 19 с.

409. Ковдій Т.О. Правовий режим майна невідприємницьких організацій за законодавством України / Т.О. Ковдій // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 396 – 401.

410. Коржанський М. Новий Цивільний кодекс України: думки вчених / М. Коржанський, О. Литвак // Право України. – 2003. – № 9. – С. 126 – 127.

411. Право власності в Україні : навч. посіб. / [О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора та ін.]; за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

412. Совгира О. Фінансування політичних партій: правовий аспект / О. Совгира // Право України. – 2003. – № 5. – С. 130 – 133.

413. Кучеренко І.М. Підприємство об’єкт чи суб’єкт цивільних прав

/ І.М. Кучеренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 16. – С. 174 – 179.

414. Гарагонич О.В. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / О.В. Гарагонич. – Донецьк, 2004. – 21 с.

415. Ісаков М.Г. Правовий статус підприємства як суб’єкта господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / М.Г. Ісаков. – Донецьк, 2006. – 17 с.

416. Примак В. Контрольовані юридичні особи: “влада і підпорядкування” у цивільних відносинах / Володимир Примак // Юридична Україна. – 2004. – № 9. – С. 41 – 49.

417. Івкова О.В. Участие некоммерческих организаций в предпринимательской деятельности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право” / О.В. Івкова. – Санкт-Петербург, 2004. – 22 с.

418. Вінник О. Системний підхід до розв’язання проблеми гармонізації публічних і приватних інтересів у господарській діяльності / Оксана Вінник // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 37 – 45.

419. Ятченко Є.О. Поняття, основні засади та деякі способи захисту майнових прав релігійних організацій / Є.О. Ятченко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 7 (33). – С. 42 – 48.

420. Васютко К. Маєш документи – маєш землю [Електронний ресурс] / Костянтин Васютко // Юридична газета. – 2005. – 18 лип. (№ 3). – Режим доступу до журн.: <http://www.yur-gazeta.com/sarticle/116>.

421. Лужанський А.В. Об’єднання громадян як суб’єкти звернення у цивільному процесі / А.В. Лужанський // Вісник Верховного суду України. – 2009. – № 1 (101). – С. 44 – 48.

422. Рум’янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини / В. Рум’янцева // Право України. – 2004. – № 5. – С. 38 – 40.

423. Басін К.В. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / К.В. Басін // Правова держава : щорічник наук. пр. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 14. – С. 108 – 114.

424. Біляк О. Інститут юридичної відповідальності: сучасні пробле-

---

ми і тенденції розвитку / О. Біляк // Правова держава : щорічник наук. пр. – К.: Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 14. – С. 101 – 107.

425. Зелена О. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми / О. Зелена // Право України. – 2002. – № 11. – С. 109 – 111.

426. Львова О.Л. Природа юридичної відповідальності та її стимулююча роль / О.Л. Львова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 41. – С. 55 – 61.

427. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри / Н.М. Оніщенко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 42. – С. 3 – 11.

428. Бондаренко Л. До питання цивільно-правової відповідальності юридичних осіб публічного права / Л. Бондаренко // Право України. – 2006. – № 7. – С. 100 – 103.

429. Демський Е.Ф. До питання про відповідальність юридичних осіб / Е. Ф. Демський, В.С. Ковальський, С. Е. Демський // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 168 – 176.

430. Єрмоєнко Г.В. Проблеми захисту прав і цивільно-правової відповідальності юридичних осіб / Г.В. Єрмоєнко // Правова держава : щорічник наук. пр. Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2000. – Вип. 11. – С. 258 – 270.

431. Канзафарова І.С. Цивільно-правова відповідальність як інструмент соціальної регуляції свободи / І.С. Канзафарова // Правова держава : щорічник наук. пр. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 16. – С. 391 – 396.

432. Березницький А.Г. Административная ответственность юридических лиц : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 “Административное право; финансовое право; информационное право” / А.Г. Березницький. – М., 2003. – 26 с.

433. Варивода Н.В. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб / Н.В. Варивода // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 29. – С. 336 – 340.

434. Демський Е. Співвідношення адміністративної і господарської відповідальності / Едуард Демський // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 24 – 29.

435. Овчарова Е.В. Материально-правовые проблемы администра-

тивной ответственности юридических лиц (к проекту кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях) / Е.В. Ов-чарова // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 14 – 19.

436. Службський І.Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / І.Й. Службський. – К., 2008. – 20 с.

437. Стефанюк В. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб: проблеми теорії та практики / В. Стефанюк, І. Голосніченко, М. Михеєнко // Право України. – 1999. – № 9. – С. 6 – 9.

438. Иванцов П.П. Проблема ответственности юридических лиц в российском уголовном праве : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / П.П. Иванцов. – СПб., 2001. – 23 с.

439. Михайлов О.О. Юридична особа як суб’єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його використання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О.О. Михайлов. – К., 2008. – 16 с.

440. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности / А.С. Никифоров. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 204 с.

441. Ситковский И.В. Уголовная ответственность юридических лиц : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / И.В. Ситковский. – М., 2003. – 30 с.

442. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации / Н.М. Колосова. – М. : Городец, 2000. – 192 с.

443. Максименко О.М. До проблеми конституційно-правової відповідальності громадських організацій в Україні / О.М. Максименко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 17. – С. 142 – 147.

444. Шемшученко Ю.С. Вибране / Ю.С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2005. – 592 с.

445. Головченко В. Юридична відповідальність: позитивний і ретроспективний аспекти / Валентин Головченко // Юридична Україна. – 2004. – № 7. – С. 4 – 7.

446. Духно Н.А. Понятие и виды юридической ответственности / Н.А.

Духно, В.И. Ивакин // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 12 – 17.

447. Иванов А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы / А.А. Иванов // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 66 – 69.

448. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

449. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / [О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.

450. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання / О. Зелена // Право України. – 2003. – № 4. – С. 21 – 25.

451. Примак В. Розбіжності у поглядах на юридико-фактичну підста-ву цивільно-правової відповідальності / Володимир Примак // Юри-дична Україна. – 2005. – № 11. – С. 28 – 35.

452. Бервено С.М. Проблеми договірного права України : монографія / Сергій Миколайович Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.

453. Примак В. Нормативний вимір цивільно-правової відпові-дальності / Володимир Примак // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 46 – 54.

454. Примак В.Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) / Володимир Дмитрович Примак. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.

455. Лук'янець Д. Про вину юридичних осіб у сфері адміністративної відповідальності / Д. Лук'янець // Право України. – 1999. – № 11. – С. 117 – 122.

456. Канзафарова І.С. Ефективність цивільно-правової відпові-дальності: комплексний підхід / І.С. Канзафарова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 24. – С. 270 – 273.

ЗМІСТ

Вступ	3
<i>Розділ 1 Загальна характеристика громадських організацій як суб'єктів цивільного права</i>	
1.1. Історія становлення та розвитку громадських організацій	5
1.2. Поняття та ознаки громадських організацій як суб'єктів цивільного права	27
1.3. Види громадських організацій та їх місце у системі суб'єктів цивільного права	39
<i>Розділ 2. Цивільно-правове регулювання створення та припинення громадських організацій</i>	
2.1. Створення громадських організацій	56
2.2. Підстави та порядок припинення громадських організацій	83
<i>Розділ 3. Громадські організації як учасники цивільних правовідносин</i>	
3.1. Правоздатність та дієздатність громадських організацій	98
3.2. Особисті немайнові та майнові права громадських організацій	106
3.3. Цивільно-правова відповідальність громадських організацій	132
Висновки	144
Додатки	153
Список використаних джерел	159

Менджул М.В.

М 50 Цивільно-правовий статус громадських організацій [Текст] :
монографія / Марія Василівна Менджул. – Ужгород : Видавництво
Олександри Гаркуші, 2010. – 200 с.
ISBN 978-617-530-006-0

Монографія присвячена дослідженню цивільно-правового статусу громадських організацій. Розглядаються питання визначення поняття та ознак громадської організації як суб'єкта цивільного права, порядок створення та припинення громадських організацій, їх місця в системі суб'єктів цивільного права. Аналізуються цивільна правоздатність та дієздатність громадських організацій, особливості здійснення ними майнових та особистих немайнових прав. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства в сфері цивільно-правового регулювання створення, діяльності та припинення громадських організацій.

Видання призначене для науковців, викладачів і студентів юридичних факультетів та юридичних вузів, а також для практикуючих юристів, працівників органів юстиції, суддів та громадських організацій.

УДК 347 : 06.07

ББК Х9 (4Укр) 304

Наукове видання

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Монографія

Редактор *Лариса Мельник*

Художня та технічна редакція

Олександра Гаркуша

Комп'ютерна верстка *Олексій Гаркуша*

Здано до складання 14.12.2009

Підписано до друку 02.02.2010

Формат 84x108/32. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,50.

Тираж 600. Замовлення № 1.

Видавництво Олександри Гаркуші

м. Ужгород, вул. Погорслова, 4

тел./факс (0312) 66-49-38

e-mail: a-ag@mail.uzhgorod.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,

виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

серія 3т № 23 від 06.09.2005 р.

Віддруковано у ВАТ "ПАТЕНТ"
88000, м.Ужгород, вул. Гагаріна, 101